МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДОНЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТУСА
КАФЕДРА ЗАГАЛЬНОГО ТА ПРИКЛАДНОГО МОВОЗНАВСТВА
І СЛОВ'ЯНСЬКОЇ ФІЛОЛОГІЇ

ГРАМАТИЧНІ ЧИТАННЯ – XIII

Матеріали Міжнародної науково-теоретичної конференції
15–16 травня 2025 року

Вінниця – 2025

УДК 81’36(063)
Г 76

Редакційна колегія: *Анатолій Загнітко,* доктор філологічних наук, професор, член-кореспондент НАН України (науковий редактор); *Алла Архангельська,* доктор філологічних наук, професор; *Олена Білецька,* кандидат філологічних наук, доцент; *Олена Важеніна,* кандидат філологічних наук, доцент; *Ірина Гарбера,* кандидат філологічних наук, доцент; *Віра Калініченко,* кандидат філологічних наук, доцент; *Людмила Коваль,* доктор філологічних наук, професор; *Елла Кравченко,* доктор філологічних наук, доцент; *Тетяна Космеда,* доктор філологічних наук, професор; *Людмила Попович,* доктор філологічних наук, професор; *Ганна Ситар,* доктор філологічних наук, доцент; Володимир Широков, доктор технічних наук, професор, академік НАН України; *Юлія Бевз,* асистент (відповідальний секретар).

Затверджено до друку Вченою радою
Донецького національного університету імені Василя Стуса
(*протокол № 21 від 30 травня 2025 р.*)

Г 76 Граматичні читання – XIII: Матеріали Міжнародної науково-теоретичної конференції 15–16 травня 2025 року / Донецький нац. ун-т імені Василя Стуса; наук. ред. А. Загнітко. Вінниця: ТОВ «ТВОРИ», 2025.117 с.

Розглянуто актуальні проблеми морфологічних і синтаксичних категорій, установлено особливості семантики фразеологічних і лексичних одиниць, висвітлено напрями та методи прикладних лінгвістичних досліджень, з’ясовано напрями комунікативного аналізу мовних одиниць, простежено особливості лінгвоперсонологійних практик у різних дискурсах, кваліфіковано лінгвістику брехні, структуру, статус різних концептів зі з’ясуванням їхнього основного і/чи неосновного функціювання.

Для науковців, викладачів, аспірантів і студентів-філологів.

УДК 81’36(063)

© Донецький національний університет імені Василя Стуса, 2025
© Автори матеріалів, 2025

ЗМІСТ

Андрущенко Вікторія
Модальний вияв категорії інтенціональності в літературному тексті 5

Антонюк Олена
Мовні анормативи в офіційно-ділових текстах (граматичний аспект) 11

Білецька Олена
Морфологічні зміни іменників у складі субстантивних трикомпозитів у середньоверхньонімецькій мові 15

Бойко Ольга
Концепт «холод / тепло» в сучасному українському фентезі (корпусний підхід) 18

Важеніна Олена
Трансформація прислів'їв і приказок у фразеологізми: механізми офразеологізування 22

Войтович Олег
Зміст та призначення українського перекладу енциклопедії перекладознавства: "Handbook of Translation Studies" / «Посібник з перекладознавства» 30

Домрачева Ірина
Психолінгвістичний аспект комунікації Всемережжя 36

Загнітко Анатолій
Парадигмальний простір пасивного дієприкметника: парадигмальний і міжпарадигмальний простір 40

Коваль Людмила
Емпатійний комунікативний акт: моральний вибір чи свідома маніпуляція 47

Колонюк Сергій
Деякі особливості аксіологічної організації української і англійської системи паремій – вербалізаторів етнокультурного концепту ПОДОРОЖ (МАНДРІВКА) / TRAVEL (JOURNEY) як мовленнєвих жанрів 50

Кондратенко Наталія
Оцінні судження в текстах з негативною інформацією в аспекті семантико-текстуальної лінгвістичної експертизи 52

Кочерга Галина
Word-Formation Matrix of Nouns of the Old Ukrainian Literary Language of the 14th–17th centuries 56

Лаврінець Олена
Парадигма пасивних конструкцій у сучасній українській мові: від теорії до практики 60

Лазарчук Дарина
Вплив національно-мовної картини світу на формування української прикордонної термінології 66
Максимова Анна
Міжкультурна варіативність американських фразеологізмів у першій чверті XXI століття: когнітивний та прагматичний аспекти 68
Масицька Тетяна
Перспективи дослідження структури речення: граматика залежностей синтаксичних одиниць..... 71
Микитюк Оксана
Мовна особистість Дмитра Донцова: аспекти вивчення 75
Митько Неля
Формування граматичної компетентності здобувачів-філологів у процесі вивчення прикметникових форм: шляхи ефективного засвоєння 78
Островська Людмила
До проблеми кваліфікації синтаксичного нуля в номінативних реченнях 81
Пасєка Андрій
Структурно-словотвірні особливості урологічних термінів 85
Петрова Тетяна
Критика словників М. Йогансеном 90
Серебрянська Ірина
Військова лінгвістика як запорука якісного мовного забезпечення військової сфери..... 94
Стрюк Наталія, Кузнєцова Олександра
Особливості англійськомовних інтернет-мемів, що використовують сатиру..... 99
Троян Анастасія
Жанрові особливості електронного спілкування..... 103
Харитонова Олена
Семантика французьких фразеологізмів та їх варіативність..... 108
Ясакова Наталія
Перспективи української лінгвостилістики: від структуралізму до когнітивної та корпусної лінгвістики, дискурс-аналізу й постколоніальної проблематики..... 111

Вікторія Андрущенко
(м. Дніпро)

МОДАЛЬНИЙ ВИЯВ КАТЕГОРІЇ ІНТЕНЦІОНАЛЬНОСТІ В ЛІТЕРАТУРНОМУ ТЕКСТІ

Літературний твір – це місце, де ми входимо в духовне чи гуманістичне спілкування з думками та почуттями автора [3, с. 62]. Таке спілкування між автором (*категорія адресантності*) та читачем (*категорія адресатності*) забезпечують мовні засоби вияву *категорії зв'язності* (когезія / когерентність). Категорію адресантності визначає інтенційність (мотиви, наміри, бажання) автора (*категорія інтенціональності*) у продукуванні літературного твору.

Автор завжди прагне досягти певної мети і певного впливу на читача ідейним смислом, що закладений у літературному тексті. Вплив автора на читача доцільно простежувати крізь призму ***модальності*** – загального настрою літературного твору. У такий спосіб кожне висловлювання літературного тексту містить твердження, яке модалізується у певний тип мовленнєвого акту, який вимовляється певним мовцем / мовцями іншій особі / особам у певний момент часу з наміром досягти певного ефекту [6, с. 141].

Відтак модальність постає одним із головних інструментів для створення інтерсуб'єктивності та об'єктивності, а також метамовних можливостей і теорії розуму (вирівнювання з іншими розумами або виклик їм) [10, с. 10].

Модальність уважається центральною граматичною сферою та постає однією з найбільш широко досліджуваних функціонально-семантичних площин у мові [9, с. 9]. Тому, вочевидь, доцільно простежувати інтенцію автора саме виявом модальності в літературному тексті.

Модальність розглядають з погляду теорії граматикалізації як функціональну сферу, яка має (1) більш граматикалізований полюс, який відносно добре визначений, оскільки має відношення до вираження граматичного настрою, тобто парадигматичних відмінностей щодо індексних суджень фактичності цілих пропозицій (словесних настроїв і відповідних перифраз), а також управління ілокутивною силою («настроєм речення»), і (2) більш лексичний полюс, який охоплює кілька вільно обмежених семантичних полів, пов'язаних із характеристикою та оцінкою первинних подій вторинними (модальними) предикаціями [4; 5; 8].

По-перше, у нас є всесвіт, де певні відношення можливі, необхідні, неможливі або випадкові, система, яка визначає, що є істиною, і характеризує наявний всесвіт [6, с. 107–108].

По-друге, наративний всесвіт характеризується тим, що містить закони та норми поведінки щодо того, що заборонено, передбачено, дозволено або необов'язково. Це так звана деонтична система тексту, що визначає певну мораль як обов'язок [6, с. 108].

Оповіді можуть використовувати одну з таких структур:

договір (або *заборона*) > *порушення* > *покарання*;

відсутність договору (*розлад*) > *встановлення договору* (*порядку*) [3, с. 69].

Беручи до уваги погляд Дж. Лайонсона [8, с. 823], ***деонтична модальність*** пов'язана з необхідністю (зобов'язання) або можливістю дій (дозвіл), виконуваних морально відповідальними особами [9, с. 90], які залучають ще одну особу як джерело директивного акту, тобто таку особу, яка висловлює акт зобов'язання чи дозволу. Особливі риси останнього й характеризують модальне відношення як деонтичне на противагу вольовому, епістемічному тощо [8, с. 824; 5].

На думку Е. Трауготт та Р. Дешера, слова, як-от *можливо*, *ймовірно*, постають дискурсивними частками. (Інтер)суб'єктивація є однією з найвпливовіших гіпотез семантичної зміни. Дослідники наголошують, що значення еволюціонують від опису світу до вираження ставлення мовця і, нарешті, позиції мовця по відношенню до слухача, що можна представити у такий спосіб: несуб'єктивне > суб'єктивне > інтерсуб'єктивне [12, с. 281]. Тут йдеться про ***епістемічну модальність,*** що покликана виражати можливість або передбачення зображуваних подій дейктичними частками.

На цьому тлі стає очевидним, що модальність справді є фундаментальною в людській мові. Модальність може бути *позитивною* та *негативною* [11, с. 38], а також *імпліцитною* та *експліцитною* як на рівні речення, так і на рівні тексту [10, с. 12].

Розрізняють два типи прихованої (*імпліцитної*) модальності:

1. Прихована модальність у тому сенсі, що її модальне значення як залежне від конкретних контекстів ще не виявлено.

2. Прихована модальність, яка виступає на перший план лише семантично, тоді як ані синтаксис, ані морфологія наявної конструкції не розкривають її модального відтінку [10, с. 10].

Здібності і бажання (воля) **(*вольова модальність*)** виконати певну дію позначені ***динамічною модальністю.***

Цей потрійний поділ модальності на ***деонтичну, епістемічну*** та ***динамічну*** зумовлений тим, що ***епістемічна*** модальність є орієнтованою на дискурс і на суб'єкт модальності.

Термін «орієнтований на мовця» вперше був запропонований для ***деонтичної модальності,*** тому що мовець є деонтичним джерелом; але в питаннях і проханнях адресат є деонтичним джерелом, тому саме мовцю і адресату, «орієнтованим на дискурс», було віддано перевагу.

Навпаки, ***динамічна модальність*** є суб'єктно-орієнтованою в тому сенсі, що має відношення до здатності чи волі суб'єкта речення, а не думок (епістемічних) чи ставлень (деонтичних) мовця (і адресата).

У нашому дослідженні ми зосереджуємо увагу на модальності (експліцитній, імпліцитній, позитивній, негативній) та її видах (деонтичній, епістемічній, динамічній). Отже, первинними семантичними відтінками модальності є *обов'язок*, *дозвіл*, *можливість*, *передбачення*, *здатність* (*знання*) і *бажання* (див. табл. 1). Структурно ці семантичні значення формалізовано модальними дієсловами, які одночасно маркують волевияв автора (*категорія адресантності = категорія інтенціональності*) та слугують надійними мовними скріпами літературного дискурсу на формальному, семантичному й комунікативному рівнях.

Таблиця 1

Тип модальності	**Семантичне значення**	**Модальні слова**
Експліцитна (імпліцитна) модальність		
Деонтична модальність	Необхідність (обов'язкова / заборонена) Дозвіл (дозволено / не дозволено)	укр. (*не*) *мусить*, (*не*) *має*, (*не*) *повинен*, (*не*) *можна*, (*не*) *слід* і под.
Епістемічна модальність	Можливість Передбачення	укр. *можливо*, *ймовірно*, *мабуть*, *напевно*, *неодмінно* і под.
Динамічна модальність	Здатність (знання) Бажання	укр. (*не*) *вміти*, (*не*) *здатний*, (*не*) *хотіти*, (*не*) *воліти* і под.
Позитивна (негативна) модальність		

Модальні дієслова відіграють важливу роль у процесах взаємодії, якот покращення стосунків між мовцями у повсякденному спілкуванні та вираження їхнього ставлення та позиції внаслідок посиленої презентації деонтичної модальності. До того ж, з прагматичного погляду, досліджен-

ня контексту передбачає врахування намірів персонажів, їхніх стосунків, позицій, соціальних рангів, умов висловлювань, які необхідно простежити, щоб встановити впливи, бажання та цілі персонажів літературного твору, які були досягнуті в ситуаціях, навмисно попередньо замислених і послідовно втілених автором у літературному творі.

Метою статті є простежити мовний вияв категорії інтенціональності корелятивним співвідношенням деонтичної, епістемічної та динамічної модальностей у літературних творах українською мовою «Гонихмарник» Д. Корній та «Крила кольору хмар» Д. Корній, Т. Владмирової.

Зауважимо, що модальність в аналізованих україномовних літературних текстах зумовлена наявними приписами, вимогами, зобов'язаннями, запереченнями або дозволами на виконання певних дій персонажами, які висуваються до них родиною, пращурами, суспільством, відповідними інституційними органами влади.

У літературних фентезійних романах головними героями, які втілюють собою добро та справедливість, постають Аліна, дівчина-характерниця, яка сміливо протистоїть Гонихмарнику (дводушнику), та Ада, сірий янгол, яка не кориться перед погрозами та тиском свого батька Мечислава, головуючого серед сірих янголів, який прагне заволодіти Воротами Втраченого Раю.

Відтак інтенційність авторів аналізованих фентезійних романів зумовлена їхнім бажанням через привертання уваги читача до вчинків головних героїв зробити людський світ кращим, добрішим, світлішим, де мають панувати добро, віра, дружба, любов.

Ці інтенції авторів відповідно формалізовано модальними словами на позначення можливості та необхідності виконувати певні дії задля порятунку світу від зла, темряви та мороку.

Проаналізуємо декілька прикладів:

(1) *П'ять років тому з батьком трапився банальний нещасний випадок, взимку підсковзнувся на вулиці та гепнувся добряче. Перелом лівої руки. Руку зле склали, дві операції. Наслідок – сила та міць до руки так і не повернулися. От і <u>змушений був</u> батько <u>передати</u> синові свої таланти і душу Гонихмарника в доважок.*

Оце був шок. Спочатку почувався трішки незвично, лячно, бо відчув у собі ще чиюсь присутність. Сусід виявився приязним і спокійним, не балакучим. Звиклися! Зате сила Гонихмарника полягала не лишень <u>у вмінні</u>

<u>владарювати стихіями</u>: дощами, снігами, хмарами, деякими вітрами. Він бачив зазвичай, як усі нормальні люди, очима й водночас, якимсь чином, <u>міг бачити вночі</u>, <u>розумів мову птахів, тварин</u>. З часом довідався, що при великому бажанні <u>може читати думки людей</u>, однак не всіх. Були такі, які просто не зчитувалися. <u>Можливо</u>, цей талант слід розвивати для кращого ефекту? Однак і цього, що вже має, цілком достатньо. Хлопець і не мислить поки що вдосконалюватися. Він перших три місяці перебував у якомусь напівнавіженому стані, вважаючи себе чи не самим Господом Богом [2, с. 106].

Мовні засоби вияву деонтичної (*змушений був передати*), епістемічної (*можливо*) та динамічної (*міг бачити вночі*, *розумів (міг розуміти) мову птахів, тварин*; *може читати думки людей*) модальностей, які забезпечує категорія зв'язності, структурно, семантично й комунікативно інтегрують складники аналізованої надфразної єдності (НФЄ) та експлікують намір автора літературного твору поінформувати читача про вміння, здібності й таланти Гонихмарника й стати свідомими його міці і сили.

(2) *Я кілька секунд стою, мов укопана, посеред кухні. Гучно гримають вхідні двері. Заплющую очі. У голові каша. Почуваюся зніченою та приголомшеною. Так, я щойно програла битву. Мечислав нав'язав мені власну гру, і я <u>змушена грати за його правилами</u>. Бо <u>я не навчилася зраджувати людей</u>, навіть якщо вони мені майже ніхто, чужі. Бо для мене багато важить людина, яка живе в мені й голосно досі говорить. Чи я стану такою ж бездушною, як усі сірі янголи? <u>Може</u>, колись, та не нині* [1, с. 147].

Структурна, семантична й комунікативна побудова цієї НФЄ забезпечувана переліком модальних слів: укр. ... *змушена грати* (деонтична модальність), *не навчилася (не здатна) зраджувати людей* (динамічна модальність), *може* ... (епістемічна модальність), які викривають приховану інтенцію авторів – дати читачу зрозуміти, що Ада – чесна, світла, порядна людина, яка навіть під натиском та погрозами свого бездушного батька, сірого янгола Мечислава, стоятиме на захисті сил добра та світла.

Отже, можемо дійти висновку, що категорія інтенціональності в межах аналізованих україномовних літературних творів є співвіднесеною із модальністю й виявлювана модальними словами, які забезпечує корелятивне співвідношення деонтичної, епістемічної та динамічної модальностей, мовну формалізацію яких уможливлює категорія зв'язності. Модаль-

ні слова не лише комунікативно експлікують приховані інтенції автора, що закодовані у змісті літературного твору, а й слугують визначальними структурно-семантичними зв'язувальними чинниками літературного твору. Перспективу дослідження вбачаємо у розгляді різновидів дій у літературному тексті, які зумовлюють категорія інтенціональності та кваліфіковані види модальності.

Література

1. Корній Д., Владмирова Т. Крила кольору хмар: роман. Харків: Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2015. 320 с.
2. Корній Д. Гонихмарник: роман. Харків: Книжковий клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2010. 336 с.
3. A Reader's Guide to Contemporary Literary Theory / R. Selden et al. 5th edn. Great Britain: Pearson Education Limited, 2005. 302 p.
4. Bybee J. L., Perkins R. D., Pagliuca W. The Evolution of Grammar: Tense, Aspect and Modality in the Languages of the World. Chicago: University of Chicago Press, 1994. 398 p.
5. Diewald G. Die Modalverben im Deutschen. Grammatikalisierung und Polyfunktionalität. Vol. 208. Tübingen: Niemeyer, 1999. 471 p.
6. Johansen J. D., Larsen S. E. Signs in Use: An Introduction to Semiotics. 1st edn. New York and London; Routledge: Taylor & Francis Group, 2002. 255 p.
7. Lehmann C. Thoughts on Grammaticalization. 3rd edn. Berlin: Language Science Press, 2015. 214 p.
8. Lyons J. Semantics. Vol. 2. Cambridge: Cambridge University Press, 1977. 897 p.
9. Modality and Diachronic Construction Grammar: Constructional Approaches to Language Series / M. Hilpert et al. 1st edn. Vol. 32. Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 2021. 259 p.
10. Modes of Modality: Modality, Typology, and Universal Grammar / E. Leiss, W. Abraham. Vol. 149. 1st edn. Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 2014. 517 p.
11. Palmer F. R. Modality and the English Modals. 2rd edn. New York and London; Routledge: Taylor & Francis Group, 1990. 233 p.
12. Traugott E. C., Dasher R. B. Regularity in Semantic Change. Cambridge: Cambridge University Press, 2002. 341 p.

Олена Антонюк
(м. Вінниця)

МОВНІ АНОРМАТИВИ В ОФІЦІЙНО-ДІЛОВИХ ТЕКСТАХ (ГРАМАТИЧНИЙ АСПЕКТ)

Питання мовних анормативів, що трапляються у текстах офіційно-ділового характеру, сьогодні є доволі актуальним. Найперше, це пов'язано із природою документа як основного виду ділового мовлення, який повинен не тільки зберігати й передавати в часі та просторі інформацію, зафіксовану на матеріальному носії [3, с. 2], а й відповідати повною мірою усім вимогам культури мовлення, до яких, зокрема, належать: *правильність* (відповідність літературним нормам, що діють у мовній системі); *змістовність* (передбачає глибоке осмислення теми й головної думки висловлювання); *точність* (залежить від глибини знань та ерудиції особистості, а також активного словникового запасу); *багатство* (передбачає використання різноманітних засобів вираження думок у межах відповідного стилю, уникнення невиправданого повторення слів, однотипних конструкцій речень); *виразність* (наголошування найважливіших місць свого висловлювання й виражання свого ставлення до предмета мовлення) та ін. [7, с. 12].

Науковці наголошують на важливості саме граматичної правильності як складника професійно-комунікативної компетентності мовця, оскільки за законами граматики відповідно до умов комунікативної ситуації здійснюється спілкування, створюються тексти різних стилів, типів і жанрів [6, с. 125]. До того ж, визначаючи важливість мовної культури у системі фахової освіти, дослідники підкреслюють, що під час спілкування необхідно вживати слово, враховуючи не лише його значення, а й утворювати форму слова чи будувати словосполучення чи речення відповідно до правил граматики [2, с. 41]. У зв'язку з цим вивчення граматичних анормативів, що трапляються в текстах офіційно-ділового характеру, наразі є актуальним.

Мета роботи – узагальнити типові граматичні анормативи, виявлені в текстах офіційно-ділового характеру.

Матеріалом дослідження є тексти найпоширеніших документів, укладені здобувачами вищої освіти нефілологічних спеціальностей Донецького національного університету імені Василя Стуса, які вивчають дис-

ципліни «Ділова українська мова» та «Українська мова (за професійним спрямуванням)».

Граматичні анормативи – це словоформи або граматичні конструкції, що суперечать чинним лінгвістичним нормам, а отже, й не відповідають системі та структурі мови [2, с. 41]. Це помилки, пов'язані з неправильним використанням словозміни та словосполук (неправильне вживання різних частин мови; невміння користуватися синонімічними формами іменників, прикметників; використання форм, що за межами речення; порушення зв'язку слів у реченні; неправильне вживання сполучників, порушення порядку слів тощо) [4, с. 450].

За нашими спостереженнями, мовні огріхи, зокрема й граматичні, у текстах документів з'являються, по-перше, у зв'язку з недостатньою професійною мовно-комунікативною компетентністю фахівців [1, с. 11], по-друге, з досить довільним потрактуванням поняття «вільне володіння державною мовою», що донедавна часто розуміли як просто уміння говорити українською мовою (здебільшого суржиком), тобто в офіційно-ділових текстах могли траплятися елементи калькування, діалектизми, просторозмовні елементи тощо.

Серед граматичних помилок розрізняють *словотвірні*, *морфологічні* та *синтаксичні*. Словотвірні помилки з'являються через порушення правил утворення нових слів за вже чинними в мові словотвірними зразками. До появи морфологічних помилок призводить відхилення від правил вираження хоча б одного із граматичних значень тієї чи іншої самостійної частини мови – роду, числа, відмінка, ступеня порівняння, особи, стану, часу, виду. Порушення норм дієслівного та прийменникового керування, ненормативне вживання пасивних конструкцій, порушення норм уживання дієприслівників та їхніх зворотів, ненормативне використання активних дієприкметників теперішнього часу є причиною появи синтаксичних анормативів [2, с. 41–42].

На основі аналізу текстів документів, написаних студентами, ми встановили, що більшість анормативів з'являється на морфологічному та синтаксичному рівнях. Серед морфологічних огріхів значна кількість стосується саме граматичних форм іменника. Так, у заяві, подаючи інформацію про адресата, студенти доволі часто не відмінюють чоловічі прізвища з нульовим закінченням та закінченням ***-о,*** напр.: *Віталію Бондаренко* (замість *Бондаренку*), *Сергію Іваненко* (замість *Іваненку*), *Юрію Остапчук* (замість *Остапчуку*). Такі ж анормативи трапляються й під час заповнен-

ня інформації про самого заявника, напр.: *Лубенець Сергія Вікторовича* (замість *Лубенця*), *Чубенко Руслана Дмитровича* (замість *Чубенка*), *Потук Владислава Павловича* (замість *Потука*). Принагідно хочемо зазначити, що коли йдеться про знання правил відмінювання, то жодних проблем у здобувачів не виникає, тобто можемо з упевненістю говорити про сформовану мовну компетентність.

Виявлено граматичні анормативи і в службових листах. В основному вони спричинені недотриманням правил утворення форм кличного відмінка, особливо у поширених звертаннях, напр.: *Шановна Марія Василівна* (замість *Маріє Василівно*), *Високоповажний Петро Володимирович* (замість *Петре Володимировичу*). Зафіксовано також випадки анормативних утворень форм кличного відмінка від чоловічих імен м'якої групи, напр.: *Андріє Володимировичу* (замість *Андрію*), *Анатоліє Васильовичу* (замість *Анатолію*). Цікаво, що студенти пояснюють вибір саме такого відмінкового закінчення за аналогією до жіночих імен типу Марія (у кличному – *Маріє*), Софія (у кличному – *Софіє*), тобто ототожнюють іменники м'якої групи жіночого роду I та чоловічого роду II відмін.

Так само зафіксовані анормативи, що виникли через незнання правил утворення форм родового відмінка однини від іменників II відміни, що є назвами організацій, закладів, установ, напр.: *Донецького національного університета імені Василя Стуса* (замість *університету*), *здобувача вищої освіти економічного факультета* (замість *факультету*); а також через неврахування чергування закінчень ***-ові, -еві, -єві*** з ***-у, -ю*** в давальному відмінку іменників чоловічого роду II відміни, напр.: *ректору Іллі Хаджинову* (замість *ректорові*), *директору центру Андрію Онищенку* (замість *директорові*); *начальнику відділу Андрію Василенку* (замість *начальникові*).

Доволі поширеними є анормативи, пов'язані з порушенням норм керування (здебільшого прийменникового).

Серед них виділяємо: а) вживання зайвого прийменника ***від*** у другому реквізиті заяви, напр.: *від Пилипенка Матвія Сергійовича, від здобувача вищої освіти* (замість *Пилипенка Матвія Сергійовича, здобувача вищої освіти*); б) ненормативне вживання прийменника ***по*** на позначення послідовності подій в тексті автобіографії, напр.: *по закінченню школи / ліцею вступив* (замість *після закінчення*); на позначення напряму діяльності, згідно з яким відбувається дія: *навчаюся по спеціальності* (*замість за спеціальністю*); на позначення належності до теми, галузі знань або дисципліни, з якої щось виконують (у пояснювальній записці), напр.: *модульна конт-*

рольна робота по світовій історії (замість *зі світової історії*); в) неправильне вживання прийменника ***в,*** коли йдеться про належність до певної установи, напр.: *вступив в університет / інститут* (замість *до університету / інституту*).

Трапляються поодинокі випадки помилкового вживання / невживання прийменника ***для*** при словах-синонімах, що керують різними відмінковими формами, напр., *Петренкові В. І. характерні відповідальність, принциповість* (замість *для Петренка В. І. характерні / Петренко В. І. відповідальний, принциповий*); *головні риси, властиві для Марії Петрівни – це доброзичливість, щирість* (замість *Марії Петрівні властиві доброзичливість, щирість / Марія Петрівна доброзичлива, щира*).

Поява частини граматичних анормативів спричинена недотриманням норм уживання дієприслівникових зворотів, напр.: *Навчаючись у школі, мені доводилось брати участь у багатьох олімпіадах* (замість *брала участь*). У таких безособових реченнях варто уникати додатка у давальному відмінку.

Доволі часто текст заяви розпочинають не з присудка, вираженого дієсловом *Прошу*, а з підмета, вираженого особовим займенником *Я*, ускладненого прикладкою, напр.: *Я, Тетянчук Вікторія Володимирівна, прошу*; *Я, Андрієнко Юрій Павлович, прошу*. Оскільки інформація про заявника уже є в першому реквізиті, то повторювати її немає потреби, бо це тільки ускладнює текст документа.

Зловживання активними дієприкметниками теперішнього часу на зразок *виконуючий*, *діючий*, *завідуючий*, *виступаючий* так само фіксуються під час укладання документів здобувачами вищої освіти, що порушує норми культури мовлення, ускладнює сприйняття документа.

Отже, підтримуємо думку про те, що висококваліфікований фахівець повинен мати сформовану мовну і комунікативну компетентність, що передбачає розуміння структури мови, знання особливостей її словникового складу та граматичної будови, правил написання слів та їх використання в різних функціональних стилях, зокрема в офіційно-діловому [8, с. 157]. У зв’язку з цим головне завдання викладача-мовника сьогодні полягає у тому, щоб запобігати граматичним помилкам, систематично пропонуючи здобувачам завдання і вправи на саморедагування, взаємоперевірку, аналіз за певними критеріями текстів документів, що допоможе виробити стійкі навички у слово- й формотворенні, побудові словосполучень і речень.

Література

1. Антонюк О. Мовні анормативи в текстах юридичного характеру. *Граматичні читання – XII:* матеріали Міжнародної науково-теоретичної конференції (11–12 травня 2023 року) / Донецький нац. ун-т імені Василя Стуса; наук. ред. А. Загнітко. Вінниця: Твори. 2023. С. 11–15.
2. Гарбар І. В., Гарбар А. І. Граматичні анормативи у професійному мовленні. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія: Філологія. 2022. Вип. 58. С. 41–44.
3. ДСТУ 2732:2023. Діловодство й архівна справа. Терміни та визначення понять. Відповідає офіційному тексту. На заміну ДСТУ 2732:2004. Київ: ДП «УкрНДНЦ», 2024. 28 с.
4. Куляс П. П. Типологія помилок: підручник-монографія. Київ: Вид. НПУ імені М. П. Драгоманова, 2015. 464 с.
5. Лаган С. П. Типові помилки під час укладання документів. *International Forum: Problems and Scientific Solutions.* URL: https://crust.ust.edu.ua/server/api/core/bitstreams/6c2e10c3-947d-4c76-86a5-07bf33705586/content
6. Пентилюк М. І., Попова О. А. Граматично правильне мовлення як основа запобігання комунікативній девіантності. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія».* Серія «Філологічна». Острог: Вид. НаУОА, 2017. Вип. 68. С. 124–131.
7. Шевчук С. Українське ділове мовлення: навчальний посібник / 6-те вид., випр. і допов. Київ: Алтера, 2008. 301 с.
8. Шитик Л. Типові граматичні помилки в мовленні претендентів на державну службу. *Філологічний часопис*. 2019. Вип. 1. С. 156–164.

Олена Білецька
(м. Вінниця)

МОРФОЛОГІЧНІ ЗМІНИ ІМЕННИКІВ У СКЛАДІ СУБСТАНТИВНИХ ТРИКОМПОЗИТІВ У СЕРЕДНЬОВЕРХНЬОНІМЕЦЬКІЙ МОВІ

Словоскладання є одним із найдавніших та водночас найпродуктивніших способів словотвору в німецькій мові. Утворення нових іменників шляхом поєднання кількох основ не лише розширює лексичний склад мови, але й відображає важливі семантичні процеси, що характеризують її розвиток на різних історичних етапах. Особливий інтерес у цьому контексті становлять багатокомпонентні композити, зокрема трикомпозити, що демонструють складність та динамічність словотвірних процесів у німецькій мові. Поодинокі приклади таких лексичних одиниць зафіксовані вже в давньоверхньонімецькому періоді [1, с. 47–48]. Однак їхній системний характер стає очевидним лише в наступних періодах розвитку мови

[3, с. 515], що свідчить про еволюцію словотвірних моделей, починаючи з середньоверхньонімецького періоду. Актуальність дослідження зумовлена необхідністю глибшого розуміння морфологічних механізмів, що лежать в основі творення трикомпозитів, а також виявлення закономірностей змін у граматичних категоріях, які відбуваються під час переходу вільних іменників у складні слова.

Отже, об'єктом пропонованого дослідження є субстантивні трикомпозити в середньоверхньонімецькій мові. Предмет дослідження – морфологічні зміни іменників у складі зазначених одиниць, зокрема зміни граматичного роду та відміни, порівняно з відповідними вільними іменниками. Корпус матеріалу дослідження складають 364 лексичні одиниці.

Морфологічні характеристики складних іменників, зокрема їхня приналежність до граматичних категорій (рід, число, відміна), визначаються виключно другим безпосереднім складником (основним словом) композитів. Тому був проведений детальний аналіз цього компонента з метою виявлення спільних і відмінних рис відповідних іменників у складі трикомпонентних композитів та в їхньому вільному вживанні. Результати аналізу засвідчили наявність морфологічних змін других безпосередніх складників трикомпозитів, що значною мірою обумовлено процесами ізоляції лексичних одиниць у складі композитів [2, с. 6–7].

Аналіз морфологічних особливостей основного слова трикомпозитів та відповідних іменників у їхньому самостійному вживанні показав, що основними способами виділення іменників у складі трикомпозитів є уточнення або зміна граматичного роду або відміни.

У середньоверхньонімецькій мові уточнення граматичної категорії роду або відміни іменників у складі субстантивних трикомпозитів відбувається у випадках, коли іменник у самостійному вживанні має дублетні форми відповідних граматичних категорій.

За даними лексикографічних джерел, зафіксовано 10 випадків уточнення відміни іменників: серед них 7 іменників належать до жіночого роду, 3 – до чоловічого, випадки уточнення відміни іменників середнього роду не виявлено, напр.: іменник *bône stswf.* 'біб, квасоля' визначається у словнику як іменник жіночого роду сильної або слабкої відміни, а трикомпозит *vast-muos-bône swf.* 'пісна страва з бобів, квасолі' належить до слабкої відміни; іменник *habere haber swstm.* 'овес' є іменником чоловічого роду слабкої або сильної відміни, а трикомпозит *naht-selde-haber swm.*

‘овес для коней тих, хто залишається на ніч’ визначається як іменник слабкої відміни.

Уточнення граматичного роду іменників простежується у 15 випадках, пор.: іменник *arbeit (arebeit) stfn.* визначається у словниках як іменник сильної відміни жіночого або середнього роду, причому у складі трикомпозита *wîn-gart-arbeit stf.* ‘робота на винограднику’ його рід уточнюється як жіночий; рід іменника сильної відміни *gëlt stnm.* ‘гроші’ може бути як середнім, так і чоловічим, у складі трикомпонентних іменників *burc-rëht-gëlt stn.* ‘гроші за право громадянства’, *kirch-tac-gëlt stn.* ‘податок, оброк, який сплачували жінки господині жіночого дому під час кірмесу, ярмарки, народних гулянь (пов’язаних із освяченням храму, церкви)’, *lîp-dinc-gëlt stn.* ‘довічна рента’, *wîn-gart-gëlt stn.* ‘податок на виноградарство’, *wîn-kouf-gëlt stn.* ‘гроші за продаж вина’ він уточнюється як середній.

У словниках зафіксовано також два іменники, які у складі субстантивних трикомпозитів уточнюють як граматичний рід, так і відміну. Так, іменник *gürtel stm. stswf. stn.* ‘пряжка, застібка’ визначається як іменник сильної відміни чоловічого роду, сильної або слабкої відміни жіночого роду або сильної відміни середнього роду, трикомпозиті *hent-schuoch-gürtel swm.* ‘пряжка, застібка рукавиці’ при цьому визначається як іменник чоловічого роду слабкої відміни. Іменник *wëlf wëlfe stswmn.* ‘вовк’ належить до сильної або слабкої відміни чоловічого або середнього роду, у складі трикомпонентного іменника *erbe-helle-welf stm.* ‘породження пекла (термін на позначення римського імператора)’ його відміна уточнюється як сильна, а рід – чоловічий.

Зміна граматичного роду або відміни іменника очевидно пов’язана з його переосмисленням та свідчить про те, що з семантичної позиції це не просто структурно переоформлений іменник, а інше слово, пор.: іменник *brust stf.* ‘груди’ визначається як іменник сильної відміни жіночого роду, тоді як лексикалізований іменник *arm-brust stn.* ‘арбалет’ належить до сильної відміни середнього роду, напр.: *krap-arm-brust stn.*, *rücke-arm-brust stn.*, *stëgef-arm-brust stn.*, *winden-arm-brust stn.* ‘різновиди арбалетів’.

Проведене дослідження дає змогу зробити висновок, що внаслідок семантичного переосмислення трикомпозитів відбуваються певні морфологічні зміни у їхньому складі, порівняно з вільними лексемами.

Література

1. Henzen W. Deutsche Wortbildung. Tübingen: Max Niemeyer Verlag, 1965. 314 S.

2. Paul H. Deutsche Grammatik: in 5 Bdn. 2. Aufl. Halle (Saale): Niemeyer, 1955. Bd. V: Wortbildungslehre. 142 S.

3. Wilmanns W. Deutsche Grammatik. Gotisch, Alt-, Mittel- und Neuhochdeutsch. Berlin; Leipzig: Walter de Gruyter, 1930. 2. Abteilung: Wortbildung. 671 S.

Ольга Бойко

(м. Ерзурум, Туреччина)

КОНЦЕПТ «ХОЛОД / ТЕПЛО» В СУЧАСНОМУ УКРАЇНСЬКОМУ ФЕНТЕЗІ (КОРПУСНИЙ ПІДХІД)

В українському літературознавстві майже відсутні дослідження концепту «тепло», субконцептом якого є концепт «холод», який втілює відсутність тепла. Пошук сучасних літературознавчих або лінгвістичних студій, присвячених дослідженню вказаних концептів, дав у результаті в україномовному академічному просторі лише статтю О. Пригодій, присвячену дослідженню концепта «тепло» у творах Т. Прохаська [10]. Наявні також дослідження сенсорних концептів у цілому (О. Мельничук, Н. Яременко). Тому вважаємо актуальним дослідити лексичне втілення цих концептів у сучасному українському фентезі.

З метою дослідження концептуальної картини світу сучасного українського фентезі (2000 – сьогодення) нами було створено на вебсторінці Корпусомат, яка працює в межах проєкту Clarin [14] власний корпус текстів, який продовжуємо поповнювати. На жаль, технічні проблеми функціонування сайту не дають змоги наразі додавати нові тексти, але цю проблему ми плануємо вирішити майбутнім переносом корпусу на платформу Sketch Engine. До корпусу увійшли як повнотекстові романи, так і тексти-мініатюри з сайтів «Літавиця» і «Зоряна фортеця». Наразі в корпусі наявні 400 текстів і 3 427 319 токенів (див. рис. 1.)

Рис. 1

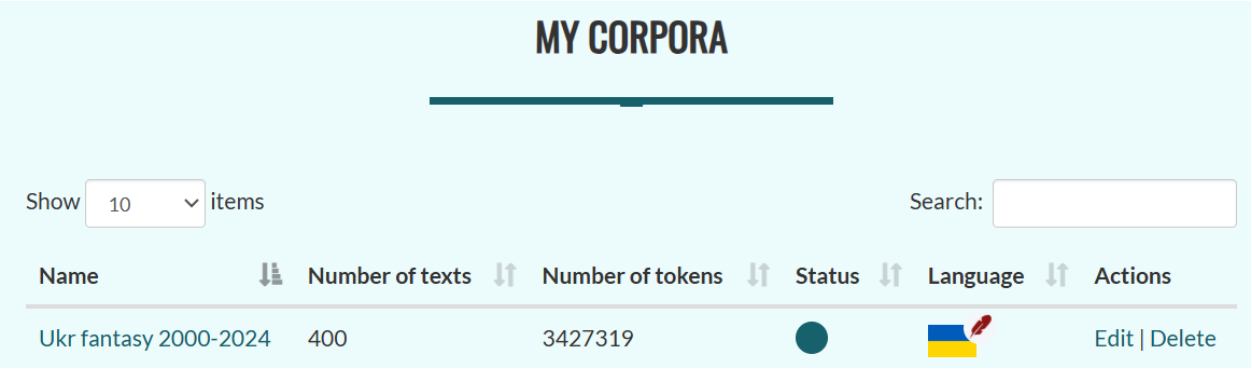

У таблиці 1 в алфавітному порядку розташовано досліджені лексеми.

Таблиця 1

вогонь	847	замерзати	24
гаряче	41	крига	78
гарячий, -а	331	крижаний	232
гріти	24	крижаніти	1
грітися	12	лід	31
жара	1	льодяний	17
жарко	6	мерзнути	5
камін	33	мерзти	10
комин	34	мороз	82
нагрівати	6	морозити	6
нагріти	4	охолоджувати	5
розпалений	8	охолодити	8
розпалити	37	охолонути	9
сонце	1 231	прохолода	38
спека	131	холод	236
спекота	1	холодна	2
спекотливий	1	холодне	2
спекотний	26	холодний	623
спекотно	23	холоднішати	6
тепленький	5	холодно	153

На рис. 2 відображено процентне співвідношення досліджених лексем.

Рис. 2

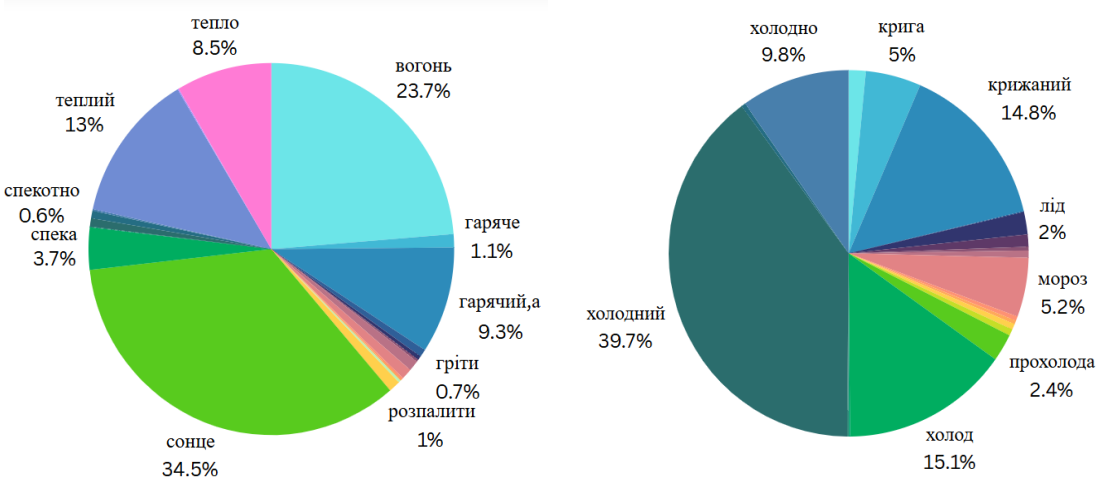

Відповідно до діаграм ядерними лексемами концепту «тепло» є іменник *вогонь* (847), прикметник *гарячий* (331) та іменник *спека* (131). У цитатах, вибраних із корпусу, спостерігаємо як прямий, так і переносний ужиток ядерних лексем. Незважаючи на те, що у лексеми «сонце» найбільше слововживань (1 231, що становить 4,5 %, ми уналежнюємо її не до ядерної частини концепту, а до периферії, тому що концепт «сонце»

перетинається з концептами «тепло», «світло», «життя»; натомість до концепту «тепло» входять лексеми на позначення інших постачальників тепла, як-от *вогонь* і, опосередковано, *комин* (34 од.), із варіантом ужитку *камін* (33 од.).

Прямий ужиток ядерних лексем, що входять до концептуального поля «тепло»: *...стояли, тримаючись за руки і споглядаючи, як* ***вогонь*** *поглинає село, залишаючи чорне згарище* [12]; *Попереджаю, вода дуже* ***гаряча,*** *– просторікувала Лейла голосом гіда* [3]; *Як роса опадатиме і* ***спека*** *заспокоїться, отоді й підете!* [1].

Переносний ужиток ядерних лексем, що входять до концептуального поля «тепло»:

Злість, ненависть: *Запалали* ***лютим вогнем*** *ті, хто щойно на власні очі бачив загибель своїх* [4]; *Я так її ненавиділа, що* ***мене пекло вогнем,*** *мені хотілося розірвати її на шматки…* [3];

зброя: *Дирижабль плювався вогнем навсібіч…* [3];

емоції: *Серце затріпотіло, мов пташка, і* ***гаряча*** *хвиля збентеження накрила її з головою* [5];

любов: *кохався з Ладою так само ніжно й віддано, так само* ***гаряче*** *та пристрасно* [7];

життя, енергія: *...притисне її до себе, відчував у своїх руках її* ***гаряче*** *тіло* [3].

Звернімо увагу, що лексема «спека» вживається лише у прямому значенні: «Гаряче, дуже нагріте сонцем повітря; висока температура повітря, нагрітого вогнем, розжареного піччю і т. д.» [14].

До ядра концепту «холод» входять лексеми «холодний» (623), «холод» (236), «крижаний» (232). На відміну від концепту «тепло», до ядра концепту «холод» входять два прикметники і іменник.

Зазначимо, що відповідно до тлумачного словника української мови, слово «холод» має перше значення: «Низька температура навколишнього середовища (повітря, води тощо)» [14]. Лексема «холодний» має таке пряме значення: «Який має низьку або відносно низьку температуру (про повітря, вітер і т. ін.). Отже, спостерігаємо прямий ужиток лексем, що входять до концептуального поля «холод»: *Сипа знову затягувало в озеро. Груди сперло від* ***холодної*** *води, кінцівки звело судомами* [15]; *...щоб не напустити досередини вранішній* ***холод*** *та комарів. Сіріє, незабаром світанок* [5]; ***Холод,*** *бризки, вода –* ***крижана*** *вода скрізь, у вухах, у роті…* [3].

Розглянемо приклади переносного ужитку лексем, що входять до концептуального поля «холод». У словнику спостерігаємо третє значення слова «холод»: «Безпристрасне ставлення до кого-, чого-небудь; відсутність зацікавлення, цілковита байдужість // Вияв відчуженості, неприязні, ворожості» [14]. Аж у 9 значенні спостерігаємо переносне значення лексеми «холодний»: «Пов'язаний з відчуттям внутрішнього, душевного холоду; який викликає це відчуття» [14]. Лексема «крижаний» має третє тлумачення: «який призводить до заціпеніння; ворожо-холодний, холодно-зневажливий». У фентезійних та фантастичних оповіданнях спостерігаємо ці лексеми у таких переносних значеннях:

страх: *...почувалася незатишно, відчуваючи майже фізично, як всередину гидкими* ***холодними*** *щупальцями починає проникати страх* [8]; *...він і не помітив би її, якби не цей* ***холод*** *у животі, який завжди попереджав його про можливі негаразди* [9];

злість, ненависть: *Голос Лелі раптом став твердим і* ***холодним,*** *як шабля* [9]; *Її погляд був* ***крижаний*** *і лютий* [3]; *Фіндекано обхопив його руками, відчуваючи, як страхітлива* ***холодна*** *лють аж струшує змученим тілом друга…* [2];

байдужість: *...навіть вона здатна кохати, видобути з* ***крижаного*** *серця крихітний промінчик ніжності та співчуття?* [6];

зброя: *Лідниця, жінка з* ***крижаними*** *очима та* ***крижаним*** *обличчям, дмухала таким* ***холодом,*** *що навіть повітря довколо, здавалося, замерзало* [7];

смерть: *заспокоїлося, наче хтось наказав штормовим хвилям розійтися й оголити* ***холодне*** *мертве дно* [11]; *...якщо вона обернеться і він знову наштрикнеться на цей* ***крижаний,*** *неживий погляд, то тоді все закінчиться…* [3].

Отже, бачимо, що концепти «тепло» і «холод» є рівноправними антиконцептами: у перетині семантичних полів, що відповідають за прямі словникові значення, концепт «холод» є повністю полярним концепту «тепло», як такий, що позначає відсутність тепла; в переносних значеннях «тепло» позначає життя і енергію, яскраві емоції; «холод», натомість, відсутність життя – смерть – і відсутність енергії та емоцій. Отже, в цьому аспекті концепти «тепло» та «холод» є полярними. Але семантичні поля на позначення зброї, агресії, ненависті перетинаються: ці емоції можуть бути позначені як через підвищення температури, так і через пониження.

Література

1. Балацька В. Баба Галя та її ШІ. *Інтернет-об'єднання Літавиця.* 2024. URL: https://litavytsia.com/submissions/baba-halia-ta-ii-shi/
2. Горностаєва М. *Астальдо*. Електронне видання. 2010. URL: https://cutt.ly/ yjEvIit
3. Грабовська І. *Леобург. Два романи в одній книзі.* Київ: КМ Букс, 2021.
4. Закохана. Доброго вечора, ми з України! *Інтернет-об'єднання Літавиця.* 2022. URL: https://litavytsia.com/submissions/dobroho-vechora-my-z-ukrainy/
5. Корній Дара. *Гонихмарник*. Книжковий Клуб «Клуб Сімейного дозвілля», 2010.
6. Корній Дара. *Зворотний бік світла.* Харків: Книжковий Клуб «Клуб Сімейного дозвілля», 2012.
7. Корній Дара. *Зворотний бік сутіні.* Книжковий Клуб «Клуб Сімейного дозвілля», 2016.
8. Корній Дара. *Зворотний бік темряви*. Книжковий Клуб «Клуб Сімейного дозвілля», 2013.
9. Оксеник С. *Лісом, небом, водою. Книга 2: Леля.* Київ: Смолоскип, 2017.
10. Пригодій О. С. Концепт тепло як ключовий концепт української лінгвокультури в англійському перекладі твору Т. Прохасько «Спалене літо». *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету.* Сер.: Філологія. 2018, № 33, т. 2. URL: http://vestnik-philology.mgu.od.ua/archive/v33/part_2/43.pdf
11. Тараторіна С. *Лазарус*. Київ: КМ Букс, 2021.
12. Gradiva G. Одне на двох. *Інтернет-об'єднання Літавиця.* 2024. URL: https://litavytsia.com/submissions/odne-na-dvokh/
13. *Korpusomat* (beta). URL: https://korpusomat.eu/
14. *Slovnyk.ua. Портал української мови та культури.* URL: https://slovnyk.ua/index.php
15. XeNone. Глибоке озеро. *Інтернет-об'єднання Літавиця.* 2023. URL: https://litavytsia.com/submissions/hlyboke-ozero/

Олена Важеніна
(м. Вінниця)

ТРАНСФОРМАЦІЯ ПРИСЛІВ'ЇВ І ПРИКАЗОК У ФРАЗЕОЛОГІЗМИ: МЕХАНІЗМИ ОФРАЗЕОЛОГІЗОВУВАННЯ

У сучасному мовознавстві зростає інтерес до вивчення динамічних процесів, які відбуваються в межах фразеологічної системи мови. Одним із них є трансформація паремій у фразеологізми, або так званий процес офразеологізування. Фразеологізми паремійного походження становлять суттєвий сегмент фразеологічного фонду сучасної української мови, демонструючи тісний взаємозв'язок між паремійною та фразеологічною підсистемами. Цей феномен є важливим об'єктом як фразеологічних, так і паремійних студій, проте в українській лінгвістиці він досі залишається недостатньо дослідженим.

Метою дослідження є виявлення фразеологічних паремійних прототипів та вивчення механізмів їх офразеологізування, за допомогою яких паремії трансформуються у фразеологічні одиниці.

Об'єктом дослідження слугували фразеологічні одиниці української мови, дериваційною базою яких є українські прислів'я та приказки; предметом – шляхи офразеологізування українських прислів'їв та приказок.

Джерельною базою дослідження стали дві найповніші збірки українських прислів'їв і приказок: «Українські народні прислів'я та приказки: дожовтневий період» за упорядкуванням В. Бобкової, Й. Багмута, А. Багмут (Київ: Державне видавництво художньої літератури, 1963. 790 с.) та «Українські приказки, прислів'я і таке інше», яку уклав М. Номис (Київ: Либідь, 2004. 352 с.).

Матеріалом дослідження слугували фразеологічні одиниці – прототипи українських прислів'їв і приказок, дібрані з академічного видання «Словник фразеологізмів української мови» (уклад.: В. Білоноженко та ін. Київ: Наук. думка, 2008. 1104 с. (Словники України)).

У межах дослідження терміни *офразеологізування паремій* та *фразеологізація паремій* вживаються як синонімічні, проте пріоритетним є поняття *офразеологізування*, яке розглядається як окремий тип трансформації паремійних одиниць у складі фразеологічної системи мови.

Офразеологізування тлумачимо як процес перетворення синтаксично завершеної паремійної структури на фразеологізм, що характеризується стійкістю, семантичною цілісністю та нефразовою, згорнутою структурою. Цей процес супроводжується редукцією форми (стисненням), семантичним узагальненням та стилістичною переорієнтацією мовної одиниці. Внаслідок цього паремія змінює не лише свою структуру, а й функціональне навантаження, стилістичне маркування, ступінь уживаності та рівень семантичної деталізації. З одиниці з аналітичним типом значення вона перетворюється на одиницю з синтетичним типом значення. Унаслідок офразеологізування паремія зазвичай втрачає автономну комунікативну силу, набуває узуального та узагальненого значення й починає функціонувати в мові як складник більш складних синтаксичних конструкцій, зберігаючи водночас ознаки ідіоматичності.

Існує думка, що фраземи слугують ядром фразеологічної системи, відзначаючись стійкістю структури, сталістю значення та широкою вживаністю в мовленні, а прислів'я й приказки традиційно розглядаються як периферійні одиниці, що тяжіють до суміжних ділянок мовної картини

світу – насамперед до пареміології. Водночас межа між цими підсистемами не є жорсткою: у процесі мовного розвитку спостерігається активне пересування одиниць із периферії до ядра, тобто поступова втрата рис паремійності (зокрема контекстної самостійності, завершеності судження, прагматичної спрямованості) й набуття фразеологічних характеристик. Саме цей перехід – від самостійної паремії до інтегрованого в мовлення фразеологізму – і становить суть процесу фразеологізації, зокрема в його паремійно-маркованому різновиді – офразеологізуванні.

Зібраний емпіричний матеріал дає підстави виокремити два основні механізми офразеологізування: семантичне ущільнення, за якого досягається економія мовної форми через згортання первинної структури паремії, та розширення, що сприяє його семантичному уточненню. Аналіз вибірки, сформованої на основі двох репрезентативних фольклорних джерел – збірки М. Номиса та антології, укладеної В. Бобковою, Й. Багмутом і А. Багмут, – дає змогу констатувати, що основними структурними способами офразеологізування паремій, зафіксованих у Словнику фразеологізмів української мови, є:

1) усічення компонентного складу паремії;

2) поширення паремійної структури шляхом введення додаткових компонентів;

3) конвергентне поєднання усічення і поширення в межах однієї фразеологічної одиниці.

Окрім зазначеного, спостерігаються випадки, коли паремія в незміненому вигляді включається до складу фразеологічного словника, зберігаючи водночас свою первісну структуру і значення. Це свідчить про її високий ступінь узуальності та фразеологічну усталеність. Наприклад:

СФУМ[1]	**УНПП[2]**	**УППіті[3]**
Лиха година його (її, їх і т. ін.) знає: Невідомо, незрозуміло	*Лиха його година знає!* (с. 713)	*Лиха його година знає!* (с. 187)
Голий, як бубон (як турецький святий): Дуже бідний	*Голий, як бубон* (с. 50)	*Голий, як бубон* (с. 107)
***Без мила голити / поголити* кого:** Завдавати кому-небудь неприємностей; бути причиною чиїхось важких, складних обставин	*Без мила голить* (с. 375)	*Без мила голить* (с. 182)

Використовуються такі скорочення назв джерел фактичного матеріалу:

[1] СФУМ – Словник фразеологізмів української мови / уклад.: В. М. Білоноженко та ін. Київ: Наук. думка, 2008. 1104 с. (Словники України).

[2] УНПП – Українські народні прислів'я та приказки: дожовтневий період / упоряд. В. Бобкова, Й. Багмут, А. Багмут. Київ: Державне видавництво художньої літератури, 1963. 790 с.

[3] УППіті – Українські приказки, прислів'я і таке інше / уклав М. Номис; упорядкув., прим. та вступ. ст. М. М. Пазяка. Київ: Либідь, 2004. 352 с.

У процесі аналізу зафіксовано як випадки повного збігу паремій із обох фольклорних збірок з узуальними фразеологічними одиницями, так і приклади часткової відповідності: коли паремія з однієї збірки цілком відтворює структуру фразеологізму, тоді як аналогічна паремія з іншої джерельної бази зазнає певних структурних трансформацій. Ілюстрацією таких варіантів слугують наведені нижче приклади.

СФУМ	УНПП	УППіті
Нехай (хай) буде гречка, жарт.: Уживається для вираження згоди; гаразд, добре	*Нехай буде гречка* (с. 463)	*Нехай буде гречка,* ***аби не суперечка*** (с. 242)
Почухатися (почухати), де [й] не свербить, жарт.: Пережити несподівану невдачу, прикрість, неприємність і т. д.	***Як прийде лихо,*** *почухаєшся, де й не свербить* (с. 33)	*Почухався, де й не свербить* (с.190)
Ні богу (богові) свічка, ні чорту (чортові) кочерга (коцюба, ладан, надовбень, угарка, рогачилно і т. ін.): 1. Нічим не примітна, посередня людина. 2. Нема ніякої користі, толку з кого-чого	1. *Ні богу свічка ні чортові рогачило* (с. 442). 2. *Ні богу свічка ні чортові ладан* (с. 442). 3. *Ні богу свічка ні чортові надовбень* (с. 442)	***З нашого Захарка*** *ні Богу свічка, ні чортові угарка* (с. 304)

Проведений аналіз фактичного матеріалу засвідчив особливу продуктивність способу усічення, який реалізується через розгалужену систему прийомів. Зокрема, встановлено такі різновиди усічення:

1.1. Усічення початкового компонента (компонентів) паремії.

1.2. Усічення компонента (компонентів) у середині паремії.

1.3. Усічення кінцевого компонента (компонентів) паремії.

1.4. Усічення як початкового, так і кінцевого компонента (компонентів).

1.5. Усічення початкового компонента (компонентів) разом із компонентом (компонентами) в середині паремії.

1.6. Усічення кінцевого компонента (компонентів) разом із внутрішнім компонентом (компонентами).

1.7. Комплексне усічення початкового, середнього та кінцевого компонентів.

Спосіб поширення виявився менш продуктивним у процесі офразеологізування, однак зафіксовані такі його реалізації:

2.1. Поширення препозитивної частини паремії.

2.2. Поширення постпозитивної частини паремії.

2.3. Поширення інтерпозитивної частини паремії.

До того ж матеріал підтверджує наявність комбінованих структурних трансформацій, що поєднують усічення з поширенням. Найхарактерніші з них:

3.1. Усічення початкового компонента паремії з одночасним поширенням препозитивної частини.

3.2. Усічення початкового та кінцевого компонентів у поєднанні з поширенням інтерпозитивного фрагмента.

3.3. Усічення початкового компонента з поширенням постпозитивної частини паремії.

Проілюструємо найпоказовіші прийоми офразеологізування паремій.

Усічення початкового компонента паремії

СФУМ	УНПП	УППіті
Як (мов, ніби і т. ін.) порося на орчику, зі сл. запишатися, величатися і т. ін., жарт.: Дуже, надто і т. ін.	***Величається,*** *як порося на орчику* (с. 126)	***Величається,*** *як порося на орчику* (с. 143)
Їсти не просить: Що-небудь комусь не заважає, не завдає турбот	1. ***Запас біди не чинить і*** *їсти не просить* (с. 257). 2. ***Нехай лежить: воно*** *їсти не просить* (с. 258)	1. ***Добрий! Як спить,*** *їсти не просить* (с. 232). 2. ***Нехай лежить: воно*** *їсти не просить* (с. 442)
Далі (подалі) від лиха (від гріха): 1. Відсторонюватися від якихось дій, від участі в якій-небудь справі, розмові і т. ін.; уникати чого-небудь неприємного, небезпечного і т. ін. 2. Зі сл. триматися, держатися і под. осторонь, на віддалі	***Ворогу все оддай, а сам так останься – аби*** *далі від лиха* (с. 707)	***Ворогу все оддай, а сам так останься – аби*** *дальше од лиха* (с. 424)
***Дати дранки* кому** (і без додатка): Побити когось	***Бог – високо, пан – далеко, а підпанки*** *дадуть дранки* (с. 110)	такої паремії не виявлено
Дзвонити зубами, фам.: 1. Тремтіти від холоду, страху. 2. Не мати чого їсти, голодувати	***Погана парафія, де піп*** *зубами дзвонить* (с. 223)	такої паремії не виявлено
Без просипу, перев. зі сл. пити: Постійно, безперервно, не протверезюючись	***П'є і п'є, нема йому*** *просипу* (с. 505)	***П'є і п'є, нема йому*** *просипу* (с. 514)

Усічення середнього компонента паремії

СФУМ	УНПП	УППіті
***Бодай рак урачив* кого,** жарт.: Уживається для вираження недоброго побажання кому-небудь	*Бодай* ***тебе курка вбрикнула, або добре*** *рак урачив* (с. 732)	*Бодай* ***тебе курка вбрикнула, або добре*** *рак урачив* (с. 175)
Сидіти, [і] не рипатися: 1. Нікуди не виходити; перебувати де-небудь безвідлучно. 2. Не втручатися в що-небудь, бути бездіяльним	*Сиди* ***з лихом дома та й*** *не рипайсь!* (с. 33)	*Сиди* ***в хаті,*** *не рипайся!* (с. 579)

Усічення кінцевого компонента паремії

СФУМ	УНПП	УППіті
Далеко куцому до зайця: Велика різниця між ким-небудь	*Далеко куцому до зайця!* ***Заєць стрибає, куций бігає, та не піймає*** (с. 268)	*Далеко куцому до зайця! –* ***заєць стрибає, куций бігає, та не поймає*** (с. 259)
Держатися (триматися) [свого] берега: Дотримуватися своїх принципів, не збочувати; діяти розважливо, помірковано	*Держись берега –* ***риба буде*** (с. 267)	*Держись берега,* ***а риба буде!*** (с. 127)
Пошитися в дурні, несхв.: Дати себе обманути; бути ошуканим	*Пошийсь у дурники* ***та й їж бублики*** (с. 391)	*Пошийсь у дурники* ***та й їж бублики*** (с. 292)
Ні (ані) до сака, ні (ані) до бовта: Ні до чого не здатний	*Ані до сака, ані до бовта:* ***дурень вічний*** (с. 390)	1. *А ні до сака, а ні до бовта:* ***дурень вічний*** (с. 304). 2. *Ні до сака, ні до бовта* (с. 304)

Усічення початкового і кінцевого компонентів паремії

СФУМ	УНПП	УППіті
Рідного батька продасть: Хто-небудь непорядний, здатний зрадити, вчинити підлість	***Цей*** *рідного батька продасть,* ***якби знайшов охотника на старе луб'я*** (с. 345)	такої паремії не виявлено
Батьків (отецький) син: 1. Спадкоємець заможних батьків. 2. Син від законного шлюбу	***Чи*** *батьків синок,* ***чи материн мазун?*** (с. 603)	***Чи*** *батьків синок,* ***чи материн мазун?*** (с. 413)

Поширення препозитивної частини паремії

СФУМ	УНПП	УППіті
[Як (мов, наче і т. д.)] з-за рогу (вугла) [мішком] прибитий: Дуже вражений, приголомшений чим-небудь, схожий на причинного, недоумкуватого; нерозумний	1. *З-за вугла мішком прибитий*! (с. 385). 2. *Мішком прибитий* (с. 385)	1. *Мішком прибитий* (с. 293). 2. *Мішком з-за угла прибитий* (с.293)
Битися головою об стіни: Перебуваючи в стані розпачу, даремно докладати зусилля, щоб запобігти чомусь небажаному	*Головою об стіну!* (с. 715)	*Головою об стіну!* (с. 171)
Не братися / не взятися [і (ні, ані)] за холодну воду, несхв.: Нічого не робити; нічим не займатися. ***І за холодну воду братись***	*Ані за холодну воду!* (с. 409)	*А ні за холодну воду!* (с. 482)

Поширення постпозитивної частини паремії

СФУМ	УНПП	УППіті
Пускати / пустити туман (туману) [у вічі] **кому:** Навмисне заплутувати, перебільшувати, перебріхувати що-небудь	*Напустив туману* (с. 172)	*Напустив туману* (с. 320)
Як [дурному] з гори бігти / побігти (збігти): Дуже просто, легко, без зусиль і т. ін.	такої паремії не виявлено	*Як дурний з гори* (с. 348)

Поширення інтерпозитивної частини паремії

СФУМ	УНПП	УППіті
Переходити / перейти дорогу уповні: Приносити удачу, успіх, щастя	такої паремії не виявлено	*Уповні перейшла* (с. 51)
[АЖ] Іскри з очей сиплються (летять, скачуть і т. ін.) / посипались: 1. Дуже сильно. 2. Уживається для підкреслення чийогось гніву, обурення, злості і т. ін. 3. Відчувати запаморочення від гострого фізичного болю, від напливу сильних непередбачених почуттів і т. ін.	такої паремії не виявлено	*Аж іскри посипались* (с. 308)

Підбиваючи підсумки викладеного, необхідно відзначити, що в основі фразеологізації українських паремій лежить процес семантичного узагальнення. Зміст паремії слугує своєрідним фоном, на якому розвивається фразеологічне значення новоутвореної ідіоматичної одиниці. Водночас, як стверджує М. Демський, зміст паремії, на базі якої утворилася фразеологічна одиниця, стає її внутрішньою формою (тобто він постає мотиватором ФО) [2, с. 45]. Можливість скорочення ґрунтується на здатності мовців співвідносити еліптовану частину з її ширшою твірною основою. У такому разі структурно складніша мовна одиниця передає у спадок дериватам семантику, мотивування, стилістичне забарвлення. В. Ужченко зазначає, що при скороченні вторинні утворення стають абстрактнішими, що дає змогу включати їх до ширшого кола контекстів [5, с. 153]. Офразеологізована паремія стає носієм узагальненого фразеологічного смислу, який супроводжується абстрагуванням від додаткових конкретних семантичних ознак при збереженні узагальненого, у вищому ступені абстрагованого семантичного стрижня; у фразеологізованих пареміях залишаються тільки семантично провідні компоненти, які утворюють нову одиницю, що переміщається з паремійного до ідіоматичного фонду мови. Доказом життєздатності офразеологізованої паремії є її загальномовне вживання в ситуаціях, що притаманні для вихідної паремії, і фіксація в спеціальних словниках.

Слід наголосити, що в основі фразеологізації українських паремій лежить процес семантичного узагальнення, який сприяє утворенню нових ідіоматичних одиниць зі збереженням культурно-мовного ґрунту, закладеного в прислів’ях і приказках. Зміст паремії відіграє роль семантичного ядра – внутрішньої форми новоутвореного фразеологізму, а механізми скорочення, трансформації та стилістичного переосмислення забезпечують його стійкість і придатність до активного функціонування в мові.

Аналіз фактичного матеріалу засвідчив, що найпродуктивнішим способом офразеологізування є усічення, яке реалізується кількома прийомами і дозволяє зберігати семантичне ядро вислову за рахунок усунення другорядних елементів. Менш продуктивними, але важливими у формуванні варіативності фразеологічного фонду є поширення та комбінування обох способів. Водночас зафіксовані й випадки безструктурної трансформації, коли паремія майже без змін потрапляє до складу фразеологізмів, що свідчить про її високу узуальність і стабільну семантичну виразність.

Процес офразеологізування паремій демонструє не лише мовну економію, а й глибоку ментальну спадкоємність між традиційною народною творчістю та сучасною ідіоматикою. Офразеологізовані паремії виконують функцію своєрідних містків між фольклорною фразеотворчістю і нормованим фразеологічним узусом, вони зберігають образність, емоційність та світоглядні настанови, притаманні українській національній мовній картині світу.

Доказом життєздатності офразеологізованої паремії є її загальномовне вживання в ситуаціях, що притаманні для вихідної паремії, і фіксація в спеціальних словниках.

Зібраний фактичний матеріал переконливо засвідчує, що процес офразеологізування українських паремій є важливим вектором збагачення сучасного фразеологічного фонду, що забезпечує спадкоємність між традиційною народною творчістю та сучасним мовленням. Паремійні одиниці залишаються носіями національно-культурної пам’яті, одночасно адаптуючись до потреб сучасного мовного узусу.

Отже, паремійні одиниці постають не лише джерелом лексико-семантичного збагачення фразеології, а й важливим інструментом культурної тяглості. Їхня трансформація у фразеологізми є природним шляхом мовного розвитку, який відображає динаміку мови, її здатність адаптувати, скорочувати, модифікувати й зберігати глибинні сенси, необхідні для ефективної комунікації в різних сферах сучасного суспільства.

Література

1. Глуховцева І. Я. Динаміка української фразеології кінця ХХ – початку ХХІ століття: тенденції розвитку: монографія. Старобільськ: Вид. ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2015. 179 с.

2. Демський М. Т. Українські фраземи й особливості їх творення. Львів–Краків–Париж: Просвіта, 1994. 64 с. (Попул. енциклопедія «Просвіти»).

3. Загнітко А. Словник сучасної лінгвістики: поняття і терміни. Донецьк: ДонНУ, 2012. 350 с.

4. Жуйкова М. В. Динамічні процеси у фразеологічній системі східнослов'янських мов: монографія. Луцьк: РВВ «Вежа» Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2007. 416 с.

5. Ужченко В. Д., Ужченко Д. В. Фразеологія сучасної української мови: навч. посіб. Київ: Знання, 2007. 494 с.

6. Ужченко Д. В. Семантичний центр фразеологізму – образний конкретизатор – образний визначник. *Вісник Луганського державного педагогічного університету імені Тараса Шевченка.* 2001. № 3(35). С. 77–83.

7. Словник фразеологізмів української мови / уклад.: В. М. Білоноженко та ін. Київ: Наук. думка, 2008. 1104 с. (Словники України).

8. Українські народні прислів'я та приказки: дожовтневий період / упоряд. В. Бобкова, Й. Багмут, А. Багмут. Київ: Державне видавництво художньої літератури, 1963. 790 с.

9. Українські приказки, прислів'я і таке інше / уклав М. Номис; упорядкув., прим. та вступ. ст. М. М. Пазяка. Київ: Либідь, 2004. 352 с.

Олег Войтович
(м. Вінниця)

ЗМІСТ ТА ПРИЗНАЧЕННЯ УКРАЇНСЬКОГО ПЕРЕКЛАДУ ЕНЦИКЛОПЕДІЇ ПЕРЕКЛАДОЗНАВСТВА: "HANDBOOK OF TRANSLATION STUDIES" / «ПОСІБНИК З ПЕРЕКЛАДОЗНАВСТА»

Енциклопедія перекладознавства (2020) – це український переклад відомої праці англ. "Handbook of Translation Studies" (укр. «Посібник з перекладознавства»), виданої в 4-х томах. Мета перекладу – поширення знань про перекладознавчу галузь з урахуванням традиції і новаторства. На думку В. Бялика, ця енциклопедія є засадничою працею сучасного перекладознавства, що має світове значення [В. Бялик, 2020, с. 317]. Про це пишуть й Олександр та Ольга Білоуси, наголошуючи, що вказана робота є «[…] однією з найпомітніших у світі праць у галузі теорії перекладу» [1, с. 51]. Водночас А. Степанова зазначає, що ця енциклопедія – перший випадок перекладу енциклопедії, яка доступна і в паперовому, і в електронному варіантах [6, с. 139].

Український варіант найбільший із-поміж інших перекладів зазначеного тексту і становить 187 статей (на другому місці за кількістю словникових статей – французький варіант, що об'єднує 100 перекладених статей). Як уважає В. Карабан, енциклопедії «[…] призначені бути справжні-

ми скарбницями спеціальних знань та звичайно характеризуються великою достовірністю, перевіреністю фактів, фундаментальністю і одночасно здатністю викликати плідну дискусію» [4, с. 63]. Учений переконує, що вказаний проєкт складний, оскільки «[…] по-перше, раніше подібні масштабні проєкти в нашій країні не здійснювалися, по-друге, перекладознавча термінологія англійською мовою розвинена значно більше, ніж українською, тому природно, що немало українських відповідників англійських термінів, особливо відносно нових, відсутні, та, по-третє, українська перекладознавча термінологія досі ще недостатньо уніфікована і стандартизована, в тому числі й у зв'язку з відсутністю тлумачних або перекладних термінологічних словників» [4, с. 63]. Цю енциклопедію опубліковано (2010–2013) видавництвом англ. *John Benjamins Publishing Company* (укр. *Джон Бенджамінз паблішінг кампані*). Статті, презентовані в енциклопедії, мають обсяг від 500 до 6 000 знаків. Редакторами оригіналу є француз Іва Ґамб'є і бельгієць Люк ван Дорслрар [1, с. 52].

Український переклад енциклопедії здійснювався за координації Всеукраїнської спілки викладачів курсу перекладознавства. Координатором проєкту був О. Кальниченко (доцент кафедри перекладознавства ХНУ ім. В. Н. Каразіна).

Усього в трьох томах енциклопедії міститься 144 статті, із яких 74 – у першому томі, 35 – у другому та 31 – у третьому. Четвертий том не вийшов у світ, і робота над його укладанням не розпочалася через російсько-українську війну.

Структура словникової статті має такий вигляд: гасло українською мовою (оригінальну назву указано в дужках); прізвища авторів оригінального тексту, що подані українською та англійською мовами із зазначенням навчального закладу, до якого вони належать; прізвище перекладача чи перекладачів із зазначенням навчального закладу, який вони презентують; зміст статті; гасла статей, що пов'язані з викладеною проблемою; основний текст енциклопедичної статті; указівка на основну й додаткову літературу.

Проаналізовано словникові статті, що розміщені в цій енциклопедії, та здійснено їх розподіл за тематичними групами.

Словникові статті, уміщені в першому томі, можна презентувати так: (1) **види письмових та усних перекладів** *(автопереклад (self-translation), аудіовізуальний переклад (audiovisual translation), дитяча література та переклад (children's literature and translation), драматургічний переклад*

(drama translation), журналістика і переклад (journalism and translation), комерційний переклад (commercial translation), комікси у перекладі (comics in translation), конференц-переклад (conference interpreting), локалізація і переклад (localization and translation), науковий переклад (scientific translation), опосередкований усний переклад (relay interpreting), переклад з аркуша: прима віста (sight translation: prima vista), політичний переклад (political translation), послідовний усний переклад (consecutive interpreting), релігійний переклад (religious translation), синхронний конференц-переклад і використання технічних засобів (simultaneous conference interpreting and technology), синхронний переклад (simultaneous interpreting), усний переклад (interpreting), усний переклад в медіа (media interpreting), усний переклад для потреб громади / усний переклад у соціальній сфері (community interpreting), усний та письмовий переклад жестових мов (sign language interpreting and translating), юридичний переклад (legal translation)); (2) **теорія та методологія перекладу** *(відкритий та закритий переклад (overt and covert translation), герменевтика та переклад (hermeneutics and translation), ґендер та переклад (gender in translation), дескриптивне (описове) перекладознавство (дп) (descriptive translation studies (dts)), ідейний підхід та громадсько-політична активність в перекладознавстві (committed approaches and activism in translation studies), інтерпретативний переклад (interpretative approach), когнітивні підходи (cognitive translation), літературознавство і перекладознавство (literary studies and translation studies), навчання мови та переклад (language learning and translation), норми перекладу (norms of translation), одиниця перекладу (unit of translation), переклад (translation), перекладацькі стратегії і тактики (translation strategies and tactics), перекладознавство (translation studies), перенос (трансфер) і трансферні студії (transfer and transfer studies), повторний переклад (re-translation), полісистемна теорія та переклад (polysystem theory and translation), процес перекладу (translation process), семантичні моделі та переклад (semantic models and translation), семіотика і переклад (semiotics and translation), соціологія перекладу (sociology of translation), теорія усного перекладу (interpreting studies), термінознавство і перекладознавство (technical translation), філософія та переклад (philosophy and translation), функціоналістські підходи (functional approaches));* (3) **прикладне перекладознавство** *(автоматизований переклад (computer-aided translation); компетентність (competence), корпуси (corpora), машинний переклад сьогодні (machine translation today), методика навчання перекладу (translation*

didactics), нетворкінг та перекладачі-волонтери (networking and volunteer translators), перекладацький інструментарій (translation tools), прикладне перекладознавтсво (applied translation studies), програма навчання та план навчального процесу (curriculum)); (4) **медіа та багатомовні контексти** *(адаптація (adaptation), багатомовність і переклад (multilingualism and translation), всесвітня мережа (веб) та переклад (web and translation), закадровий переклад та дублювання (voiceover and dubbing), субтитрування (subtitling), цензура (censorship));* (5) **історичні та культурологічні дослідження** *(етика й переклад (ethics and translation), етнографічні підходи (ethnographic approaches), історія перекладу (translation history), повороти перекладознавтсва (the turns of translation studies), постколоніальні літератури та переклад (post-colonial literatures and translation));* (6) **критика та якість перекладу** *(перекладацькі «помилки» (translation "errors"), протокол «міркуй уголос» (think-aloud protocol), релевантність і переклад (relevance and translation), якість перекладу (quality in translation)).*

Унаслідок аналізу статей, презентованих у другому томі енциклопедії, виокремлюємо практично такі ж групи: (1) **види письмових та усних перекладів** *(дистанційний переклад (remote interpreting), інституційний переклад (institutional translation), колективний переклад (collaborative translation), медичний письмовий та усний переклад (medical translation and interpreting), переклад поезії (poetry translation), переклад реклами (advertising translation), художній переклад (literary translation));* (2) **теорія та методологія перекладу** *(агенти перекладу (agents of translation), гібридність і переклад (hybridity and translation), деконструкція (deconstruction), культуроорієнтовані підходи (cultural approaches), метафори перекладу (metaphors for translation), методологія перекладознавтсва (methodology in translation studies), напрям перекладу (directionality), одомашнювальний та очужувальний переклади (domestication and foreignization), перекладацькі універсалії (translation universals), порівняльні підходи до перекладу (comparative approaches to translation), природний перекладач і тлумач (natural translator and interpreter), теорія перекладацької діяльності (theory of translation action));* (3) **прикладне перекладознавство** (*контроль / оцінювання (evaluation / assessment), редагування (revision));* (4) **соціокультурні та лінгвістичні перспективи** *(міноритарні мови і переклад (minority languages and translation), політика перекладу (translation policy), псевдопереклад (pseudotranslation), реалії (realia), статус усного перекладача (status of interpreters), усна традиція і переклад (orality and*

translation)); (5) **мова, лінгвістика та когнітивні дослідження** *(гра слів у перекладі (wordplay in translation), лінгвістика і переклад (linguistics and translation), нейролінгвістика та усний переклад (neurolinguistics and interpreting), стилістика і переклад (stylistics and translation));* (6) **текстові та паратекстуальні дослідження** *(паратексти (paratexts), перекладознавчі бібліографії (bibliographies of translation studies), проблема перекладу (translation problem))*.

У третьому томі енциклопедії об'єднано статті, що презентують такі типи тематичних груп: (1) **види письмових та усних перекладів** *(культурний переклад (cultural translation), опосередкований переклад (relay translation), судовий / юридичний переклад (court / legal interpreting));* (2) **теорія та методологія перекладу** *(еквівалентність (equivalence), загальна теорія перекладу (general translation theory), моделі у перекладознавтсві (models in translation studies), міждисциплінарність у перекладознавстві (interdisciplinarity in translation study), навчання письмового перекладу / підготовка майбутніх письмових перекладачів (teaching translation / training translators), постмодернізм (postmodernism), риторика та переклад (rhetoric and translation), розвиток та переклад (development and translation), спільні знасади письмового та усного перекладу та їх досліджень (common grounds in translation and interpreting (studies)), тестування й оцінювання навичок та вмінь письмового та усного перекладу (testing and assessment in translation and interpreting studies));* (3) **соціокультурні та лінгвістичні перспективи** *(білінгвізм і переклад (bilingualism and translation), євроцентризм (eurocentrism), ідеологія та переклад (ideology and translation), інституціоналізація перекладознавства (institutionalization of translation studies), міграція та переклад (migration and translation), національно-культурні образи (national and cultural images), образ письмових та усних перекладачів (representation of translators and interpreters), соціолінгвістика та переклад (sociolinguistics and translation));* (4) **мова, лінгвістика та когнітивні дослідження** *(лінгвістика тексту та переклад (text linguistics and translation), психологія перекладу (translation psychology), філософія мови і переклад (language philosophy and translation));* (5) **критика та якість перекладу** *(критика перекладу (translation criticism), права на переклад (translation rights), редакційна політика та переклад (editorial policy and translation), якість усного перекладу (quality in interpreting));* (6) **медіа та багатомовні контексти** *(інформація, комунікація,*

переклад (information, communication, translation), медіадоступність (media accessibility), музика і переклад (music and translation)).

Узагальнімо: у всіх трьох томах енциклопедії презентовано такі тематичні групи перекладознавчих понять: (1) **види письмових та усних перекладів** *(32 статті);* (2) **теорія та методологія перекладу** *(47 статей);* (3) **прикладне перекладознавство** *(11 статей);* (4) **медіа та багатомовні контексти** *(9 статей);* (5) **історичні та культурологічні дослідження** *(5 статей);* (6) **критика та якість перекладу** *(8 статей);* (7) **соціокультурні та лінгвістичні перспективи** *(14 статей);* (8) **мова, лінгвістика та когнітивні дослідження** *(7 статей);* (9) **текстові та паратекстуальні дослідження** *(3 статті);* (10) **критика та якість перекладу** *(8 статей).*

Отже, український переклад англомовної енциклопедії перекладознавства є важливим кроком до розвитку українського перекладознавства й зближення цієї науки із західною транслятологією. Про виняткову важливість розглядуваної енциклопедії зазначається і в рецензіях, зокрема О. Панченко вважає, що «лінгвістична українськомовна література поповнилася надзвичайно цінним довідковим виданням, на яке давно очікувала перекладацька спільнота країни» [5, с. 338]. Указуючи на незначні помилки в перекладі словникових статей розглядуваної енциклопедії, В. Карабан усе ж наголошує, що ця праця є «актуальною, дуже корисною та потрібною працею, яка, безперечно, прислужиться справі розвитку науки про переклад в Україні» [4, с. 64]. В. Бялик констатує, що «можна без вагань рекомендувати це видання студентам, викладачам, аспірантам і перекладознавцям як джерело важливої довідкової інформації і основу для критики та побудови власних теоретичних концепцій» [2, с. 319]. О. Білоус із цим твердженням погоджується [1, с. 54].

На жаль, у зв’язку з війною робота над четвертим томом енциклопедії, як зауважувалося, призупинена. Сподіваємося, що випуск четвертого тому із часом усе ж відбудеться, і український варіант енциклопедії стане першим у світі перекладеним та надрукованим варіантом фундаментального англійського «Посібника з перекладознавтсва».

Уважаємо, що розглядувана енциклопедія повинна активно використовуватися під час викладання дисциплін перекладознавчого циклу. Вона може стати базою для підготування інших словників перекладознавства з урахуванням своєрідності розвитку цієї науки в Україні.

Література

1. Білоус О. «Енциклопедія перекладознавства» українською мовою: рецензія та історичний штрих її публікації. *Наукові записки. Серія Філологічна*. 2020. Вип. 193. С. 50–59.

2. Бялик В. Рецензія на книгу: Енциклопедія перекладознавства / пер. з англ., за ред. О. А. Кальниченка та Л. М. Черноватого. Том 1. Вінниця: Нова книга, 2020. 552 с. *Науковий вісник Чернівецького університету*. 2021. Вип. 831–832. С. 317–319.

3. Енциклопедія перекладознавства: у 4 т.: пер. з англ. / за ред.: Івз Ґамбієра та Люка ван Дорслара; за заг. ред.: О. А. Кальниченка та Л. М. Черноватого. Вінниця: Нова Книга, 2020. Т. 1: 552 с.; Т. 2: 276 с.; Т. 3: 312 с.

4. Карабан В. Уперше всесвітньовідома перекладознавча енциклопедія – українською мовою. Рецензія на «Енциклопедію перекладознавства: у 4-х томах. Т. 1: пер. з англ. / за ред. Іва Гамб'є та Люка ван Дорслара; за заг. ред.: О. А. Кальниченка та Л. М. Черноватого. Вінниця: Нова книга, 2020. 551 с. (Серія UTTU Series)». *Іноземні мови*. 2019. Вип. 98. С. 63–64.

5. Панченко О. Енциклопедія перекладознавства – важлива подія для українських мовознавців. Рецензія на видання: Енциклопедія перекладознавства / пер. з англ., за ред. О. А. Кальниченка та Л. М. Черноватого. Том 1. Вінниця: Нова книга, 2020. 551 с. *Вісник університету імені Альфреда Нобеля. Серія «філологічні науки».* 2020. № 2(20). С. 337–339.

6. Степанова А. Енциклопедія перекладознавства – всеукраїнський громадський проєкт. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. 2020. Вип. 92. С. 138–139.

Ірина Домрачева
(м. Вінниця)

ПСИХОЛІНГВІСТИЧНИЙ АСПЕКТ КОМУНІКАЦІЇ ВСЕМЕРЕЖЖЯ

Спілкування – це взаємини, під час яких комуніканти висловлюють власну позицію і своє ставлення один до одного. Завдяки взаємовпливу під час спілкування відбувається зближення та уподібнення позицій комунікантів та формується те, що психологи називають міжособистісними стосунками, які спрямовані на здійснення спільних дій конкретними особами. Результатом цих дій повинна стати успішна реалізація мовленнєвої інтенції, загальних намірів обох сторін комунікації [1].

Спілкування виявляється в усній та письмовій формах, має різні функції і засоби вираження. Сьогодні, з розвитком Всемережжя, постала нагальна потреба в аналізі комунікації за допомогою інтернету. Така мовленнєва ситуація відрізняється від спілкування віч-на-віч, під час якого комуніканти можуть доволі швидко і якісно певною мірою здійснювати успішну комунікацію, виправляючи, доповнюючи мовлення безпосеред-

ньо. Комунікація у Всемережжі потребує дотримання певних правил інтернет-спілкування, водночас таке спілкування не є контрольованим, а отже, може дуже швидко переходити з кооперативного (дружнього, взаємного) до конфліктного.

В. В. Дуднік зазначає, що, «враховуючи шалену популярність мережі Інтернет, зацікавленість лінгвістів цим феноменом стає очевидною. Так, студіюються лінгвокультурологічні та гендерні особливості Інтернет-дискурсу, його жанрові формати та мовне оформлення. Значну увагу приділено осмисленню таких засадничих понять Інтернет-комунікації, як гіпертекст, віртуальний комунікативний простір, мовна особистість віртуального комуніканта) та ін.» [2, с. 27].

Унікальність комунікації в інтернеті полягає в тому, що мовні особливості мережевої комунікації зумовлені об'єктивними технічними причинами: розмір повідомлення може мати обмеження (тільки зафіксована кількість слів); тривалість існування повідомлення, час, упродовж якого повідомлення залишається доступним, може бути скороченим; можливістю / неможливістю: а) цитування попереднього повідомлення у своїй відповіді; б) надсилання анонімного повідомлення і под. [2]. Також важливими є спостереження та аналіз впливу психолінгвістичних чинників на формування особистісних відношень між комунікантами: бажання / небажання відкрито демонструвати свої погляди, позицію.

Доволі часто режим спілкування детермінує вибір мовних засобів. Це важливо тому, що користувач повинен швидко відреагувати на повідомлення (стосується зазвичай чатів), а тому можемо спостерігати, як відбуваються відхилення від мовних норм. Такі відхилення не властиві асинхронному спілкуванню.

Варто зазначити, що будь-яке спілкування ґрунтується на певних засадах кооперативної чи конфліктної комунікативної взаємодії (що, безумовно, детермінує подальшу поведінку кожного з учасників мовлення). Тому дуже важливо розуміти, що для успішної комунікації (а це кооперативний спосіб взаємодії) притаманне об'єднання зусиль двох співрозмовників, що обов'язково призведе до здійснення загального наміру учасників мовлення.

Інший тип поведінки у спілкуванні – конфліктний – створює на певному етапі спілкування перешкоди щодо позитивного продовження комунікації, а подекуди й узагалі зупиняє комунікацію.

Л. Д. Швелідзе зауважує у своїй праці «Мовні засоби реалізації комунікативних стратегій у дискурсі соціальних мереж (на матеріалі української й англійської мов)», що «кооперацію (співробітництво) як тип комунікативної взаємодії виокремив Г. П. Грайс, визначивши його як основний принцип спілкування»: саме ним у межах кооперації було сформульовано чотири правила – максим спілкування, що ґрунтуються на філософських категоріях якості, кількості, відношення і способу [3].

Розглянемо ці максими крізь розуміння потрібності дотримання певних норм кооперативного спілкування і/або відсутності цього. Конфліктний тип поведінки спричинює девіації у мовленні. Кооперація у мовленні – це запорука успішного комунікативного акту.

Максима якості передбачає дотримання комунікантами відповідності змісту висловлень об'єктивній дійсності, що унеможливлює вживання абсурдних, безглуздих, хибних висловлювань [3, с. 68]. Її порушення призводить до безапеляційних і беззмістовних заяв, що суперечать дійсності. Наприклад: на сайті оренди виставляється квартира для винайму. Ціна висока, на думку читачів, і не відповідає стану квартири. Коментарі до так званої «презентації» помешкання:

Лілія: *Для мене це нежитловий стан. Реально можна в депресію впасти в тій кімнаті…*

Дарія: *І диван, на якому баба відійшла у краще життя* (Facebook, 29.03.2025).

Тобто опис цієї квартири не відповідає ціні (неякісна інформація), порушення максими якості. Найпродуктивнішими щодо девіативного тлумачення прочитаного (говоримо про письмове мовлення) є саме коментарі до дописів.

Максима кількості вказує на «дотримання вимог до обсягу повідомлення, що має бути не більшим і не меншим для реалізації комунікативного задуму. Перевищення обсягу призводить до повторів інформації, зловживання увагою адресата, затримки часу тощо. У мережевому дискурсі такий тип порушення трапляється рідко, тому що користувачі мереж не схильні читати великі за обсягом тексти і коментарі» [3, с. 69].

Спостерігається у Всемережжі і брак потрібної інформації, що спричиняє прагнення адресата до відновлення семантичних прогалин.

Наприклад: *пропонують купити товар, але не вказують ціну, а інформують, що відповіли у приват. Це порушення кооперації у мовленні, тому*

що «пропущена» інформація тільки дратує користувача, він не бажає робити зайві кроки в отриманні інформації.

Максима відношення характеризується тематичною єдністю комунікативної взаємодії: комуніканти не повинні відхилятися від теми спілкування. У разі порушення максими відношення одним з учасників комунікативного акту інший завжди вказує на неприпустимість заміни теми розмови [3, с. 70]. Наприклад: *у дописі «Порошенко проти Гройсмана» йшлося про політичні інтриги двох діячів, однак у коментарях люди згадують не дії політиків чи їхні гасла, а зовсім іншого персонажа, авторку допису і що вона ще колись писала, тобто невідповідність темі допису* (Facebook, 10.04.2025).

Максима способу вираження «передбачає пошук і вибір комунікантами найбільш вдалих мовних форм взаємодії, зокрема таких мовних засобів, що забезпечують однозначність і зрозумілість висловлень. У випадку порушення максими способу спостерігаємо наявність термінів, складних речень образних висловів тощо, не зрозумілих адресату» [3, с. 70].

Саме неоднозначні та почасти незрозумілі користувачам слова викликають обурення, дратують імпліцитні, так звані «міжрядкові» сенси. Не кожен із комунікантів зможе їх зрозуміти і відповідає прямо, відчувши загрозу. Наприклад: у Вінниці встановили новий пам’ятник. Коментарі до нього неоднозначні: дехто кооперує із автором допису, інші, обираючи «приховану» іронію чи сарказм, «м’яко конфліктують». Однак наступний коментар може спричинити вже конфліктну реакцію на попередній прихований:

Андрій: *І як Вінниця жила без теї скульптури?*

Олег: *Ех, заживемо!!! Вже відчуваю смак життя!!! (три знаки оклику підсилюють сарказм).*

Тетяна: *Хворі люди. Тільки болячка незвична* (Facebook, 12.04.2025). (До речі, останній коментар може стосуватися і двох попередніх коментарів, і загалом новини у дописі, але вже обурення неприховане і образливе для учасників подій загалом).

Згадані максими кооперативної комунікації працюють разом, за допомогою усіх учасників спілкування, дії співрозмовників задля успішної комунікації мають бути скоординованими, ефективними щодо спільної мети. Тому важливим є уміння та, власне, прагнення комунікантів узгоджувати засоби реалізації своїх комунікативних намірів, продовжуючи в такий спосіб толерантну стратегію взаємодії учасників спілкування.

Література

1. Домрачева І. Р., Аксьонова І. О. Основи мовленнєвої діяльності: навчальний посібник. Вінниця: ДонНУ імені Василя Стуса, 2018. 101 с.
2. Дуднік В. В. Інтернет-комунікація у мультимовному середовищі (культурфілософське дослідження). Київ, 2021. 97 с.
3. Швелідзе Л. Д. Мовні засоби реалізації комунікативних стратегій у дискурсі соціальних мереж (на матеріалі української й англійської мов): дис. … канд. філол. наук. Вінниця, 2021. 240 с.

Анатолій Загнітко
(м. Вінниця)

ПАРАДИГМАЛЬНИЙ ПРОСТІР ПАСИВНОГО ДІЄПРИКМЕТНИКА: КАТЕГОРІЙНИЙ І МІЖКАТЕГОРІЙНИЙ СТАТУС

Кваліфікація дієприкметника в частиномовній системі має тривалу традицію з обґрунтуванням його розгляду як окремої частини мови (Діонісій Фракійський, Лаврентій Зизаній, Мелетій Смотрицький, Іван Ужевич та ін.) або як граматичної категорії, що активно співвідноситься з дієсловом і прикметником, тому термінологійно окреслювана як віддієслівний прикметник, гібридний дієслово-прикметник і т. ін. Найбільш усталеним є потрактування дієприкметника як атрибутивної форми дієслова. Дискусійність підходів до покваліфікування дієприкметника тонко зауважила Галина Гнатюк, наголошуючи, що «…мабуть, немає іншого класу слів, за винятком займенника й числівника, який би зазнав таких різних кваліфікацій, оцінок <…>, як дієприкметник» [8, с. 12]. Різні покваліфікування дієприкметника, очевидно, мотивовані тим, що він однаково співвідносний і з дієсловом, і прикметником, через що одні дослідники надають перевагу першій кореляції (Henry Sweet, наприклад, об’єднував дієприкметники та ад’єктивні займенники), кваліфікуючи їх як віддієслівні прикметники, гібридні дієслова-прикметники, інші ж – за пріоритет ставлять збереження в ньому дієслівної семантики. Хоча саме подібний підхід вимагає істотного обґрунтування, оскільки таку семантику зберігає і віддієслівний іменник. Навіть кваліфікація дієприкметника в межах дієслова постійно мотивує необхідність наголошення на його особливій атрибутивній функції. Віднесення дієприкметника чи до прикметникового частиномовного статусу, чи до дієслівного завжди залишатиме місце для заперечення та віднайдення тих чинників, що умотивували б таку кваліфікацію. Якщо

дієприкметник розглядають у межах дієслова, то його прикметникові ознаки вважають неістотними й такими, що не впливають на категорійну дієслівність. У разі потрактування дієприкметника в системі категорійно-прикметникових форм на периферії перебувають усі властиві йому дієслівні ознаки. Усе заявлене зумовлює актуальність дослідження.

Метою аналізу постає з'ясування статусу дієприкметника в частиномовній системі зі встановленням функційного навантаження притаманних йому дієслівних і прикметникових властивостей.

Завдання дослідження умотивовані поставленою метою та передбачають: 1) простеження еволюції поглядів науковців на статус дієприкметника в частиномовній системі; 2) встановлення співвідносності і/чи неспіввідносності ад'єктивних і вербумних ознак у дієприкметникових утворень; 3) покваліфікування дієприкметникових форм за їх категорійністю.

Чи не вперше термін *причастіє* (гр. *μετοίή* – «участь, причетність, спільність») використаний у списку трактату «О осмихъ частехъ слова» (початок XVI ст.), де описані його дієслівні ознаки часу, виду, стану та іменні – відмінковості, роду, числа. У граматиці Мелетія Смотрицького *причастіє* розглядалося як окрема частина мови, подібно кваліфікував його й Іван Ужевич. Творцями ж сучасного функційно навантаженого терміна 'дієприкметник' вважають Степана Смаль-Стоцького й Теодора Ґартнера [34, с. 74]. У цьому термінологійному вияві 'дієприкметник' застосовують і Микола Грунський спільно з Григорієм Сабалдиром [15, с. 34], Петро Залозний [16, с. 32], Василь Сімович [28, с. 200], Петро Шерстюк [32, с. 41–44]. Паралельними ж можна вважати *причас**ник**, приложн**ик**, дієприложн**ик*** [26, с. 49; 9, с. 42; 30, с. 16–17, 126–127, 153 та ін.]. За спостереженнями І. Ярошевич, Євген Тимченко використовував окремі авторські терміни для потрактування дієприкметника, до яких можна віднести: *часівниковий прикметник* (дієслово ж – часослов), *прилог глаголский*, *приложник глагольний* [34], не менш важливим є також використання термінологійної одиниці '*дієслівні прикметники*' Петро Горецьким та Іваном Шалею [10, с. 131], а Олена Курило вживала термінну словосполуку *причасники-прикметники* [23, с. 80–83], паралельно ж використовувала терміноодиницю '*прикметники дієслівного походження*' [22, с. 18]. Нормативного характеру саме терміну 'дієприкметник' надав, за твердженням І. Ярошевич, «Український правопис» 1933 року [34, с. 74], оскільки згодом академічні граматики (автор розділу Василь Ільїн; 1951 [19]), адресовані середній та вищій школі підручники, навчальні посібники, почали уже використову-

вати термін ‘дієприкметник’ із наголошенням в окремих випадках як особливої ‘перехідної форми між *між* дієсловом і прикметником’ або ж пропонували її кваліфікувати як ‘особливу дієслівно-іменну форму’ ([18, с. 331–333], що знову ж таки наголошує саме її гібридність. Дещо несподіваним і цілком оригінальним постав погляд Іллі Кучеренка на дієприкметник, який скваліфікований як ‘віддієслівне ад’єктивне слово’ чи ‘віддієслівний відносний прикметник’ [24, с. 441–446]. Такий погляд мотивований ознаковістю як загальною характеристикою цієї множини слів. Останнє дало змогу Галині Гнатюк скваліфікувати дієприкметникові форми як ‘самостійну міжчастиномовну категорію з ознаками дієслова й прикметника’ [8, с. 228].

Істотне розширення теоретичних основ тлумачення дієприкметника на функційно-семантичних засадах запропонував Іван Вихованець, який потрактовує його як ‘синтаксичний і морфологічний ад’єктив’ із запереченням вияву в ньому дієслівної категорійності, зокрема категорій часу й способу, що підтверджує його недієслівність [5, с. 176–180]. Згодом такий підхід набув свого розвитку й дієприкметник скваліфікований як такий, котрому властиве «семантичне і граматичне роздвоєння», через що окремі з них усталені в лінійно-приіменниковій позиції – це ‘віддієслівні прикметники’ (подібні похідні є регулярними в англійській мовній традиції: *interested* (зацікавлений), *interesting* (цікавий), *confused* (спантеличений), *confusing* (заплутаний), *tired* (втомлений), *tiring* (виснажливий (той що втомлює)), *frightened* (наляканий) і под.), інші ж постають у регулярній позиції присудка в сполученні з морфемами-зв’язками, тому є дієслівними утвореннями [6, с. 146]. Цей погляд дослідник поглибив у «Граматиці сучасної української літературної мови», наголошуючи, що «Синтетичні дієприкметникові форми входять до класу прикметників, бо для них типова присубстантивна позиція» [7, с. 486]: *Агатіяр увесь знітився і якось навіть помиршавів. Його вмить* ***постаріле*** *та* ***змарніле*** *лице виражало приреченість* (Авраменко 2014, с. 45); *Стіна дощу впала на землю, грізно зашуміли, заклекотіли пінисті потоки, змиваючи з горбів у долини* ***дозрілі*** *гарбузи, соковиті помідори, валяючи додолу важкі голови соняхів* (Бердник 1990, с. 124). Попри регулярну приіменникову позицію такого зразка, дієприкметникові утворення зберігають особливості твірного дієслова, передбачаючи залежні компоненти для умотивування досягнутого результату: *«Чи одразу ж упізнає мене?» – подумала Галина й підійшла ближче*

до дзеркала, пильно вдивляючись у своє змарніле, ***стомлене*** (→ чим? унаслідок чого?) *дорогою обличчя* (Антоненко-Давидович 2014).

Аналітичні ж дієприкметникові утворення постають у силовому полі дієслова через те, що «виконують типову для нього формально-синтаксичну функцію присудка, у яку їх переводять форми дієслівної власне-зв'язки *бути* або дієслівних напівзв'язок *стати, робитися / зробитися, здаватися / здатися, лишатися / лишитися, залишатися / залишитися, зоставатися / зостатися* (виділення автора – А. З.) та ін., які, з одного боку, нейтралізують морфологічні прикметникові категорії роду, числа та відмінка, а з іншого – стають виразними виразниками власне-дієслівних категорій часу, способу і транспонованої від займенникових іменників категорії особи, тобто формують три особово-часових і дві особово-способових форми» [7, с. 486], пор.: *Місто* ***захоплене***; *Місто* ***було захоплене***; *Місто* ***стане захопленим***; ***Було б*** *місто* ***захопленим.*** Якщо уважно проаналізувати фактичний матеріал, то легко помітити, що в реченні «*На* ***подзьобаному*** *дощем піску залишилися відбитки його босих ніг* (А. Шиян)» [7, с. 486] зберігається дієслівне керування валентнозумовленим інструментальним компонентом *дощем.* Висвітлюючи особливості функційного статусу дієприкметникових форм та їх категорійності, І. Вихованець залишає їх аналіз у межах дієслова, хоча перша група повністю схарактеризована як частина прикметникової частиномовної множини.

Узагальнюючи увесь спектр підходів на дієприкметник з опертям на їх динаміку, їх внутрішню дискусійність щодо покваліфікування дієприкметниковості як такої, потрібно наголосити, що в класичній граматичній моделі зазвичай до дієслівних ознак дієприкметника зараховують видову, темпоральну, способову, особову та станову семантику в істотно трансформованому вияві, а з-поміж прикметникових – такими постають морфолого-значеннєві характеристики роду, числа, відмінка, через що вирізняють активні й пасивні дієприкметники з диференціюванням у них вираження ознак минулого і/або теперішнього часу, де відображення останнього є досить проблемним і теоретично не з'ясованим, хоча у прескриптивному висвітленні усе начебто набуває викінченості, пор., наприклад, функціювання активних дієприкметників минулого часу: *дозрілий* (← дозріти), *засохлий* (← засохнути), *зблідлий* (← зблiднути), *опалий* (← опасти), *пожовтілий* (← пожовтіти), *притихлий* (← притихнути) (*Він мовби грав у свою гру з нею, і, дивлячись на* ***зблідле*** *обличчя чоловіка, графиня раптом це зрозуміла* (Лис 2012, с. 45); *Таумі хапає конверта. Дістає* ***пожовтілий***

аркуш паперу (Лис 2012, с. 61), кваліфікація яких не викликає заперечення в теоретичних і прескриптивних підходах, хоча по-різному потрактовується частиномовний статус та особливості нейтралізування, розмивання усіх дієслівних ознак. Натомість їх темпоральна опозиція – дієприкметники теперішнього часу зі словотвірними і/чи формотвірними суфіксами *-ачий* (*-ячий*), *учий* (*-ючий*) (*відступа**ючий*** (СУМ $11_{/1}$, 645 – дієприкметник; СУМ $20_{/3}$, 18 – прикметник (через модель: ‘Який …’), *відпочива**ючий*** (СУМ $11_{/1}$, 622 – дієприкметник; СУМ $20_{/2}$, 723 – прикметник (через модель: ‘*рідко*. Який …’), *наступа**ючий*** (СУМ $11_{/5}$, 207 – дієприкметник; СУМ $20_{/10}$, 10 – прикметник (через модель: ‘*розм.* Який …’), *плава**ючий*** (СУМ $11_{/6}$, 555 – дієприкметник; СУМ $20_{/13}$, 232 – прикметник (через модель: ‘Який …’) та ін.) зазнали істотного прескриптивного переосмислення, хоча його теоретичні основи перебувають на певному ступені узагальнення. Значна частина лінгвістів (Олена Курило, Борис Антоненко-Давидович, Юрій Шевельов, Олександр Пономарів, Святослав Караванський та ін.) у своїх дослідженнях наголошують на певних ознаках таких похідних віддієслівних утворень, які невластиві українській мові. До останніх, поза всяким сумнівом, можна віднести їх нерегулярність: **котячий* (← *котити*), **сидячий* (← *сидіти*). Якщо простежити їх тлумачення в лексикографічних виданнях у проміжку, наприклад, пів століття, то такі похідні утворення потрактовують або як дієприкметникові, або як прикметникові утворення, супроводжуючи їх або ремаркою *розм.*, або *рідко*. У такий спосіб істотно розширюється множина прикметників зі семантикою процесу. Цікавими є міркування одного з дописувачів у соціальній мережі щодо таких утворень: «Мені здається, це неправильно – ускладнювати мову. Особливо “за допомогою інших хитрощів”. Якщо ми утворюємо дієприслівники на *-ачи*, *-ючи*, то чому такий спосіб не може бути можливим в утворенні дієприкметників? Тоді правило було б універсальним. Водночас, воно могло би бути варіативним – таким, що дозволяло б утворювати дієприкметники за допомогою прикметників, іменників і, навіть, “інших хитрощів”» [20].

Інколи наголошують на тому, що в українській мові стилістично нормативними є дієприкметники «на **-учий (-ючий), ачий (-ячий),** що перетворилися вже на якісні прикметники, тобто виражають постійну ознаку предмета, причому здебільшого в інтенсивному вияві. Це – ***співучий*** (співучий народ), ***живучий*** (живуча істота), ***родючий*** (родючий ґрунт), **палючий** (палюче сонце), **кусючий** (кусюча муха), ***лежачий*** (лежачий

камінь), **ходячий** (ходячий анекдот), ***зрячий*** (зряча людина), ***терплячий*** (терплячий чоловік) та ін.» (Азарова 2025). Не вдаючись у стилістичні унормування, оскільки таке завдання не є пріоритетним у дослідженні, можна констатувати істотну асиметрію в активних дієприкметників: з одного боку, повна відсутність дієприкметникових форм зі значенням теперішнього часу та регулярність таких утворень зі значенням минулого часу, оскільки навіть наявні та функційно простежувані форми на зразок *завмираючий, загниваючий, сидячий, лежачий* все більшою мірою зараховують до похідних ад'єктивної семантики. Такий підхід є цілком мотивований, якщо мати підґрунтям, основним компонентом аспектуальної семантики композиційність, що поширена на усі, без винятку, дієслівні лексеми. Композиційність охоплює у своєму вияві власне-дію, процес, стан та ін., передбачаючи обов'язкових учасників, обставини та простір реалізації. Похідні утворення на кшталт *завмираючий, загниваючий, сидячий, лежати* не містять у своїй семантичній структурі композиційності, їхній вияв є присубстантивний, до того ж лінійно усталений, що й свідчить про їх прикметниковий статус.

Література

1. Авраменко О., Авраменко В. Жменя вічності. Київ, 2014. URL: https://kompas.co.ua/fantastika/page-14-14574-zhmenja-vichnosti-oleg-yevgenovich-avramenko.html
2. Азарова Л. Говоримо українською. *Імпульс.* 2021. URL: https://surl.li/orzuuk
3. Антоненко-Давидович Б. Завищені оцінки. *Дніпро.* 1971. № 9. URL: https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=4080
4. Бердник О. Лабіринт Мінотавра. На вогні святому спалимо розлуку. Хто зважиться – вогняним наречеться. Київ: Київ: Веселка, 1990. 407 с.
5. Вихованець І. Р. Частини мови в семантико-граматичному аспекті. Київ: Наукова думка, 1988. 256 с.
6. Вихованець І., Городенська К. Теоретична морфологія української мови: Академічна граматика української мови. Київ: Пульсари, 2004. 400 с.
7. Граматика сучасної української літературної мови. Морфологія / І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська, А. П. Загнітко, С. О. Соколова. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2017. 752 с.
8. Гнатюк Г. М. Дієприкметник в сучасній українській літературній мові. Київ: Наукова думка, 1982. 248 с.
9. Голоскевич Г. Український словничок з короткими правилами правопису. Київ, 1918. 190 с. URL: https://pmu.in.ua/wp-content/uploads/2022/01/Г.-Голоскевич.-Український-правописний-словник.pdf
10. Горецький П., Шаля І. Українська мова. Практично-теоретичний курс. Київ: Книгоспілка, 1929. 336 с.
11. Грамматіка доброглаголиваго еллино-словенскаго языка [Адельфотес]. Львів: Друкарня Львівського братства, 1591. 182 арк.

12. «Грамматіка словенска» Л. Зизанія. Вільно, 1596. У кн.: *Зизаній Л. Граматика словенська: підгот. факс. вид. та дослідження пам'ятки В. В. Німчука.* Київ: Наук. думка, 1980. 190 с.

13. «Грамматіки славенскія правилноє сунтаґма» М. Смотрицького. Єв'є, 1619. У кн.: *Смотрицький М. Граматика: підгот. факс. вид. та дослідження пам'ятки В. В. Німчука.* Київ: Наук. думка, 1979. 502 с. URL: http://litopys.org.ua/smotrgram/sm.htm

14. Граматыка словенская» І. Ужевича. Париж, 1643 (паризький рукопис); 1645 (арраський рукопис). У кн.: *Граматика слов'янська І. Ужевича: підгот. до друку І. К. Білодід, Є. М. Кудрицький.* Київ: Наук. думка, 1970. 459 с. URL: http://litopys.org.ua/nimchuk/nim15.htm

15. Грунський М., Сабалдир Г. Українська мова: морфологія, фонетика, синтакса, фразеологічний словник. Київ: Час, 1926. 268 с.

16. Залозний П. Коротка граматика української мови. Ч. І. Полтава, 1906. 63 с.

17. Івах О. Ключ до мови. Коротка граматика української мови. Вінніпег, 1943. 68 с. URL: https://diasporiana.org.ua/movoznavstvo/ivah-o-klyuch-do-movy-korotka-gramatyka-ukrayinskoyi-movy/

18. Івченко М. П. Сучасна українська літературна мова. Київ: Вид. Київ. ун-ту, 1965. 493 с.

19. Ільїн В. С. Морфологія. *Курс сучасної української літературної мови.* Київ: Радянська школа, 1951. Т. 1. 519 с.

20. Калиновський І. «Мені здається, це неправильно…»: коментар. У кн.: *Клименко Н. Дієприкметники із закінченнями -ачий, -ячий, -учий, -ючий.* URL: https://ukrmova.in.ua/blog/dieprukmetnuku-iz-zakinchennyamu-achuj,-yachuj,-uchuj,-yuchuj-vzhuvatu-chu-ni

21. Коцовський В., Огоновський І. Методична граматика руської мови. Вид. 2-ге. Львів, 1904. 98 с. URL: https://diasporiana.org.ua/movoznavstvo/4088-kotsovskiy-v-ogonovskiy-i-metodichna-gramatika-ukrayinskoyi-movi/

22. Курило О. Уваги до сучасної української літературної мови. 3-тє вид. Київ: Вид. Соломії Павличко «Основи», 2004. 303 с.

23. Курило О. Початкова граматика української мови. Кілька уваг про її автора та дещо інше / підгот. до друку, вст. стаття і прим. Д. Бучка. Тернопіль: Підручники і посібники, 2007. 184 с.

24. Кучеренко І. К. Теоретичні питання граматики української мови: Морфологія. Вид. 2-ге, уточ. й доп. Вінниця: Поділля-2000, 2003. 463 с.

25. Лис В. Іван і Чорна Пантера. Харків, 2012. 318 с.

26. Нечуй-Левицький І. С. Граматика українського язика. Ч. 1–2. Київ: Друк. І. І. Чоколова, 1914. 94 с.

27. Панькевич І. Граматика руського языка. Мукачево. 1922; 2-ге вид. 1929. 114 с.

28. Сімович В. Практична граматика української мови. Раштат: Видання Товариства «Український Рух», 1918. 242 с. URL: https://diasporiana.org.ua/movoznavstvo/simovych-v-praktychna-gramatyka-ukrayinskoyi-movy/

29. Смаль-Стоцький С., Гартнер Т. Руска граматыка. Львів, 1893. 180 с.; 2-ге вид. Відень, 1913; 3-тє вид. Львів–Відень, 1914. 200 с. URL: https://diasporiana.org.ua/movoznavstvo/1102-smal-stotskiy-s-gartner-f-gramatika-ruskoyi-movi/

30. Тимченко Є. Українська граматика. Київ: Друкарня Університету св. Володимира Акц. Т-ва друк. і вид. діла Н. Т. Корчак-Новицького, Меринговська вул., д. 6., 1917. 168 с. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Tymchenko_Yevhen/Ukrainska_hramatyka/

31. Український правопис. Харків: Радянська школа, 1933. 66 с.

32. Шерстюк Г. П. Коротка граматика для школи. Полтава, 1907. 54 с. URL: https://dnpb.gov.ua/ua/informatsiyno-bibliohrafichni-resursy/vydatni-pedahohy/sherstyuk-h-p/povnotekstovi-dokumenty/

33. Ярошевич І. Дієприкметник і дієприслівник в українській мові: поняттєво-термінологічний аспект. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології».* 2010. № 676. С. 86–89.

34. Ярошевич І. А. Терміни на позначення дієслова, його форм і категорій в українській мові. *Наукові записки. Філологічні науки.* 2006. Т. 60. С. 72–77.

Людмила Коваль
(м. Вінниця)

ЕМПАТІЙНИЙ КОМУНІКАТИВНИЙ АКТ: МОРАЛЬНИЙ ВИБІР ЧИ СВІДОМА МАНІПУЛЯЦІЯ

1. Одним із основних чинників, що визначають ефективність будь-якої діяльності, є характер комунікації між її учасниками. Очевидно, що в умовах сучасного життєвого ритму та пов'язаних із ним психоемоційною виснаженістю, перманентною тривожністю, нервовістю кожна людина, незалежно від того, про яке спілкування йдеться, – офіційне чи приватне, – потребує ставлення до себе насамперед через фокус розуміння, поваги, уваги, співчуття. Сприймання людини в такому аспекті забезпечує **емпатійний підхід** до неї та до її психоемоційного стану.

2. Хоч поняття **«емпатія»** до наукового обігу було введено доволі пізно[4], однак учення про нього має відголоски ще в давньогрецькій філософії, де його розглядали в кореляції з поняттям «симпатія». Незважаючи на те, що обидва поняття вказують на можливість зрозуміти почуття співрозмовника, «вияв емпатії й симпатії не є однаковим: *емпатуючи*, людина ставить себе на місце комуніканта, змінює свій внутрішній стан і демонструє готовність відповідати за нього; *симпатизуючи*, вона не виявляє цієї готовності, а лише виказує позитивне ставлення, співчуття, почуття прихильності та доброзичливості» [2, с. 7].

3. Сутність поняття «емпатія» більш глибинно розкривається у зв'язку з поняттями «співпереживання» та «співчуття». *Співпереживання* – це переживання індивідом тих самих почуттів, які відчуває інший, але зі спрямуванням цього переживання на себе. *Співчуття* – доброзичливе, прихильне ставлення до кого-небудь, підтримка, схвалення. На думку деяких до-

[4] Поняття «емпатії» було використано в 1909 році психологом Е. Тітченером на позначення «розглядання ситуації з погляду співрозмовника, емоційного співчуття, розуміння, сприйняття актуального емоційного стану співрозмовника [5, с. 47].

слідників, найвищим рівнем вияву людських емпатійних переживань є *надспівчуття*, що проявляється в формі безкорисливої допомоги [5, с. 47–48].

4. До правил емпатійного мовлення відносять:

– уважно слухати співрозмовника;

– намагатися зрозуміти почуття іншого;

– виявляти співчуття і щиру зацікавленість в тому, що говорить партнер із комунікації;

– виражати інтерес до потреб іншого;

– демонструвати здатність зрозуміти точку зору іншої людини [1, с. 24–25].

5. Сьогодні поняття емпатії використовують у різних галузях науки.

6. У лінгвістиці емпатію кваліфікують здебільшого як мовний вплив з метою вираження психологічної підтримки співрозмовнику та позначають терміном **«вербальна емпатія»** [5, с. 48]. Вважаємо, що такий термін є дещо завузьким для позначення тієї станово-процесуальної діяльності, про яку йдеться, адже емпатія передбачає не тільки вимовляння певних слів, але й належні інтонування, логічне наголошування, гучність вимови тощо. До того ж емпатія виявляється в певних ситуаціях спілкування, а отже, й передбачає цілий діяльнісно-поведінковий комплекс, спрямований на співчуття й спробу допомогти людині полегшити її внутрішній стан. Більш вдалим, на нашу думку, є термін **«комунікативна емпатія»** як значеннєво більш ємний, оскільки він охоплює всі словесні, просодичні, мімічні, пантомімічні, ситуативні поведінкові вияви однієї людини щодо іншої з метою вираження їй співчуття та допомоги.

7. Погоджуємося з думкою дослідників, які вважають, що на підставі того, що емпатія передбачає втілення певної комунікативної настанови, її варто кваліфікувати як інтенціональний акт, «який демонструє прагматичні наміри мовців стати на місце іншої людини, бажання осягнути її особисті переживання, проявити намір вплинути на емоції та вчинки людей» [5, с. 49]. Відштовхуючись від цієї тези, дослідниця О. Нефедченко робить висновок про те, що емпатії притаманний ще один параметр – прагматичний, який реалізується в дискурсі й дає змогу емпатії функціонувати як обдуманій, підготовленій, цілеспрямованій маніпулятивній дії [5, с. 49]. Частково не погоджуємося з таким умовиводом: справді, у випадку **оберненої, фальшивої, емпатії,** коли мовець прагне використати психоемоційний стан комунікативного партнера на свою користь, можемо говорити про маніпулятивний характер емпатії, однак у випадку прямої

реалізації емпатійних комунікативних актів, коли йдеться про щире бажання допомогти співрозмовнику, зблизити людей у процесі комунікації, посприяти їх взаєморозумінню, створити більш довірливу, толерантну, гармонійну мовленнєву взаємодію, вияв емпатії кваліфікуємо як акт моральної діяльності й гуманізму.

8. Для позначення справжнього та псевдовияву емпатії серед психологів, езотериків, духовних практиків використовують два терміни **«світла емпатія»** і **«темна емпатія».** Вважаємо за доречне використовувати ці терміни і в лінгвістичній науці.

9. Формами вияву комунікативної емпатії є **гармонеми** (гармонемні лінгвопрагматичні одиниці, що мають на меті акумулювати позитивні емоції, відчуття та почуття в комунікативного партнера) [3, с. 122]. Це можуть бути, наприклад, компліменти, жарти, добрі побажання, використання яких однозначно покращує емоційне самопочуття людей і робить їх відкритими до діалогу (полілогу) [4, с. 94]. Характерно, що такі лінгвопрагматеми можуть використовуватися як інструмент і в світлій, і в темній емпатії. Єдиний критерій розрізнення – це комунікативний намір мовця, ґрунтований на щирості його душі.

10. Отже, емпатійний комунікативний акт – моральний вибір чи свідома маніпуляція – це вільний вибір мовця в кожній комунікативній ситуації.

Література

1. Гончар К., Рогатюк А. Роль емпатійного мовлення в досягненні успішної комунікації. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки.* 2013. Вип. 18. С. 24–26.

2. Емпатія. *Філологічний факультет Львівського національного університету імені Івана Франка.* 2019. URL: https://philology.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2019/03/Filolohiia-Empatiia.pdf

3. Коваль Л. Гармонійний комунікативний простір як передумова успішної життєдіяльності. *Актуальні проблеми синтаксису: сучасний стан і перспективи дослідження:* матеріали Міжнародної наукової конференції, присвяченої 110-річчю від дня народження професора Іларіона Слинька (м. Чернівці, 16–17 травня 2022 р.) / за ред. С. Т. Шабат-Савки. Чернівці: Чернівец. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича. 2022. С. 121–124.

4. Коваль Л. Вербальні засоби гармонізації комунікативного простору сучасних українців. *Актуальні проблеми синтаксису: сучасний стан і перспективи дослідження:* матеріали Міжнародної наукової конференції, присвяченої 75-річчю від дня народження професора Ніни Гуйванюк / за ред. С. Т. Шабат-Савки. Чернівці: Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича. 2024. С. 94–97.

5. Нефедченко О. І. Поняття «емпатії» в лінгвістиці. «*Філологічні трактати».* 2016. Т. 8, № 1. С. 46–52.

Сергій Колонюк
(м. Вінниця)

ДЕЯКІ ОСОБЛИВОСТІ АКСІОЛОГІЧНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ УКРАЇНСЬКОЇ І АНГЛІЙСЬКОЇ СИСТЕМИ ПАРЕМІЙ – ВЕРБАЛІЗАТОРІВ ЕТНОКУЛЬТУРНОГО КОНЦЕПТУ *ПОДОРОЖ* (*МАНДРІВКА*) / *TRAVEL* (*JOURNEY*) ЯК МОВЛЕННЄВИХ ЖАНРІВ

Найґрунтовнішими працями щодо опису категорії оцінки вважаємо монографічні дослідження таких українських мовознавців, як Т. Космеда [1], Ж. Краснобаєва-Чорна [2], Г. Черненко [3], теоретичні постулати яких актуалізовано в процесі дослідження.

Оцінка, як відомо, – це категорія, що об'єднує мовні засоби, які використовуються для категоризації та позначування розмаїття оцінних значень, що мотивовані зв'язками між мовцем і довкіллям, дійсністю. Лінгвофілософська, прагматична й семантична категорія оцінки належить до універсальних категорій. Вона актуалізується під час осмислення й відображення дійсності в мові, вербалізується у висловлюваннях, що відтворюються відповідні мовленнєві жанри.

Як відомо, паремійний фонд кожної мови містить систему уявлень про ідеї та ідеали, які керують людьми. Паремійна система – це дзеркало, що відображає особливості життя. Паремії – моральні підвалини суспільства, що регулюють його функціювання, «життєві правила», тому фрагмент паремійної картини світу *ПОДОРОЖ* (*МАНДРІВКА*) / *TRAVEL* (*JOURNEY*) зафіксував увесь спектр значеннєвих і смислових параметрів, що презентують відповідні поняття, зокрема й емоції, враження, різні аксіологійні аспекти вербалізованої практики подорожування, мандрів, що омовлюються у вигляді відповідних аксіологійних смислів, мовленнєвих жанрів.

Особливості оцінного наповнення розглядуваних паремій ґрунтуються на зв'язках з аксіологійними концептуальними опозиціями, насамперед *позитивний – негативний, добрий – поганий, правильний – неправильний, приємний – неприємний, доцільний – недоцільний, свій – чужий.* Переважає, як показує проаналізований матеріал, позитивна конотація, позитивні смисли, що виокремлюються в обох лінгвокультурах, оскільки подорож приносить переважно насолоду, користь, позитивні емоції, позитивний досвід, знання. Хоч зазвичай у мовленні, як наголошують учені, перева-

жають негативні смисли, що мотивовано природою людської психіки. І це твердження вже стало аксіомою.

Паремії вербалізують різні види оцінки, зокрема антропоцентричну, християнсько-релігійну, культурно-естетичну, національно-етнографічну, соціальну та ін. Коли йдеться про вербалізацію концепту *ПОДОРОЖ* (*МАНДРІВКА*) / *TRAVEL* (*JOURNEY*), то однозначно переважає вектор позитивної оцінки, однак моделюються відповідні застереження і рекомендації. Наприклад, щодо англійської лінгвокультури: *Good company on the road is the shortest cut* (укр. аналог: *Добра компанія на дорозі – найкоротший шлях*); *For a good friend the journey is never too long* – ‘заради хорошого друга чи подруги немає далеких відстаней, адже бажання побачитись достатньо сильне для того, щоб подолати труднощі під час подорожі’; *A journey of a thousand miles begins with one step* – подорож асоціюється з рішучістю, оскільки без рішучості людина не зможе нічого зробити, зокрема й подорожувати; *Love is strictly a travelling* – подорож як любов: ідеться і про романтичний шлях закоханих, і любов до подорожей загалом; *Actions speak louder than words*: ця англійська паремія підкреслює ідею, що вчинки мають більший вплив або вагу, ніж слова – зазначене є основою оцінки дій та поведінки людини, що проєктується на мандування. Серед прикладів, що відтворюють ментальність українців, такі паремії: *Три дни блуди, а в дурня дороги не питай*, оскільки дурний не покаже доброї дороги, а скерує на гіршу: це застереження подорожувальникам; *Не годиться вертатися, як хтось вже пішов у дорогу* – це типова життєва мудрість, зафіксована в паремійних збірках української лінгвокультури як рекомендація; *Не кажи, що краще, але покажи, коли мандруєш*: наведена українська паремія виражає ідею, що важливіше діяти, ніж лише говорити про свої можливості чи якості, що виявляється й під час мандрів.

Отже, паремії, що презентують концепт *ПОДОРОЖ* (*МАНДРІВКА*) / *TRAVEL* (*JOURNEY*), містять і в українській, і в англійській лінгвокультурах смисли, що базуються на відповідному життєвому досвіді, який оцінюється зазвичай позитивно, та презентують мовленнєві жанри застереження і рекомендації, що засвідчує прагнення до доброго завершення подорожей.

Література

1. Космеда Т. Аксіологічні аспекти прагмалінгвістики: формування і розвиток категорії оцінки. Львів: ЛНУ ім. Івана Франка, 2000. 350 с.

2. Краснобаєва-Чорна Ж. Лінгвофраземна аксіологія: парадигмально-категорійний вимір. 2-ге вид., випр. і доп. Вінниця: ТОВ «Нілан-ЛТД». 2016. 416 с.
3. Черненко Г. Мовленнєвий вплив на ціннісні системи: діапазон імовірностей. Київ: Вид. дім Д. Бураго, 2018. 348 с.

Наталя Кондратенко
(м. Одеса)

ОЦІННІ СУДЖЕННЯ В ТЕКСТАХ З НЕГАТИВНОЮ ІНФОРМАЦІЄЮ В АСПЕКТІ СЕМАНТИКО-ТЕКСТУАЛЬНОЇ ЛІНГВІСТИЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ

Лінгвістична експертиза писемного мовлення охоплює авторознавчі та семантико-текстуальні дослідження. Одним із завдань експертиз другого типу є відповідь на питання, чи є висловлювання фактичним твердженням або оцінним судженням. З огляду на це виникає проблема термінологічних дефініцій і критеріїв визначення кожної з цих мовленнєвих одиниць. Необхідність розмежування суджень і тверджень зумовлена тим, що поширення негативної, недостовірної або образливої інформації є доволі характерним прийомом дискредитації особи та маніпуляцій із громадською думкою. Утім визначення інформації як недостовірної чи хибної передбачає врахування форми її презентації: в разі вживання оцінного судження, що витлумачують як суб'єктивну думку мовця, згідно із законом «Про інформацію» (ст. 30) [2], відповідальності за поширення оцінних суджень немає. На підставі законодавчої бази оцінним судженням вважають таке, «в якому виражається позитивна чи негативна оцінка вчинених активних чи пасивних дій, висловлювання власних думок і позицій; отриманих чи не отриманих результатів, які не мають фактичного підкріплення» [1, с. 146]. Натомість фактичним твердженням є «сукупність фактів, які логічно побудовані та є об'єктивно зумовленими» [3, с. 28].

Визначення оцінних суджень у матеріалах, наданих для семантико-текстуальної лінгвістичної експертизи, часто поєднується із визначенням мовленнєвого акту образи та фіксацією негативної інформації в тексті. З огляду на це виникає питання, чи може передаватися негативна інформація у формі виключно оцінних суджень та чи здатні передавати негативну інформацію фактичні твердження. Ця проблема випливає з того, що негативна оцінка, представлена на лексичному рівні, переважно сигналізує про те, що висловлювання є оцінним судженням. Проте наявність не-

гативної інформації щодо певного суб'єкта не завжди має форму оцінного судження, а може бути представлена і у формі фактичного твердження.

Головною вимогою наявності негативної інформації є приписування негативних рис конкретному суб'єкту. Наприклад, у текстовому фрагменті: *«Відповідно до розміщеної інформації, один із паспортів громадянин Російської Федерації П. А. І. отримав у 39 років у статусі військовослужбовця збройних сил Російської Федерації. Крім того, П. А. І. навчався у Москві у Воєнному інституті Міноборони СРСР, де отримав вищу освіту. Постановою Верховної Ради України від 27.01.2015 року Російську Федерацію визнано державою-агресором, яка здійснює щодо України воєнну агресію, зокрема через підтримку та забезпечення масштабних терористичних атак, здійснення шпигунської та диверсійної діяльності. П. А. І. веде на території України активну політичну діяльність, зокрема, зареєстрований кандидатом у мери Києва, а його партія з однойменною назвою «Перемога П.» веде активну політичну діяльність по всій території України, агітуючи та висуваючи своїх кандидатів до місцевих рад. Особи з подвійним громадянством та спеціальними знаннями, які мають доступ до таких посад як мери міст та депутатів відповідних рад, несуть пряму загрозу інтересам держави в цілому. Така діяльність громадянина Російської федерації на території України має ознаки підготовки та/або вчинення кримінальних правопорушень передбачених статтями 110 (Посягання на територіальну цілісність і недоторканність України), 111 (Державна зрада), 114 (Шпигунство), 330 (Передача або збирання відомостей, що становлять конфіденційну інформацію, яка знаходиться у володінні держави) Кримінального кодексу України»*.

У наведеному тексті іменник «особа» вказує на П. А. І. У висловлюванні стверджується, що саме такі особи *«несуть пряму загрозу інтересам держави в цілому»*. За лексикографічним джерелом:

Загроза – 1. Груба, зухвала обіцянка заподіяти яке-небудь зло, неприємність; погрожування, нахваляння. 2. чого. Можливість або неминучість виникнення чогось небезпечного, прикрого, тяжкого для кого-, чого-небудь. 3. Те, що може заподіювати яке-небудь зло, якусь неприємність [4, т. 3, с. 95].

Лексико-семантичний аналіз наведених вище лексем та сполучень лексем у контексті змісту всього тексту повідомлення показав, що носієм інформації про П. А. І. в них виступає такий мовний засіб, як сполучення лексичних одиниць, словникове значення яких містить негативний аксіологічний компоненті. Як випливає із загального змісту досліджуваного

тексту, його стилістичних особливостей, значень лексичних єдностей, за допомогою яких характеризується особистість, можна стверджувати, що в загальному контексті ці словосполучення та фразові єдності мають виражену негативну конотацію, тобто є носіями негативної інформації, а зміст вказаного в цьому пункті фрагмента текстового матеріалу полягає у змалюванні негативного образу особи, яка веде політичну діяльність на території України, водночас маючи громадянство рф, що потенційно може нести загрозу інтересам України.

Так, негативна інформація про конкретну особу передбачає наведення висловлювань, зміст яких вказує на властивості, якості, призначення тощо, які не викликають схвалення та заслуговують на осуд. Водночас потрібно зазначити, що за механізмом змістово-асоціативного зв'язку діяльність підприємства (установи, компанії) закономірно і безпосередньо пов'язується з ім'ям її керівника або власника. Розглянемо висловлювання з метою встановлення, чи наявна в них негативна інформація: *«заплатив мільярди у бюджет рф і вів там бізнес навіть під час повномасштабки. Він зімітував вихід своїх бізнесів із росії і продовжує ними володіти через кіпрський офшор. Тільки за 2022 рік він заплатив до бюджету рф майже 6 млрд у перерахунку на гривні. В Росії холдинг закуповував продукцію і після початку великої війни»*.

За «Словником української мови» в 11 томах: *заплатити* – віддати плату за що-небудь [4, т. 3, с. 262]; *продовжувати* – 1. Вести далі почате, не зупиняючись, безперервно; діяти далі; повертатися (після перерви) до початого [4, т. 8, с. 171]; *вести* – 2. Спрямовувати діяльність кого-, чого-небудь; керувати [4, т. 1. с. 341]; *імітувати* – 2. Підробляти під що-небудь [4, т. 4, с. 19]; *закуповувати* – 1. Одержувати за гроші, купувати що-небудь, перев. у великій кількості [4, т. 3, с. 174]. У висловлюванні також фіксуємо неологізм «повномасштабка», утворений за допомогою двох слів «повний» (який виявляється повністю, не частково; цілковитий) та «масштаб» (великий обсяг, розмір якоїсь дії, руху тощо; розмах).

У контексті публікації можна стверджувати, що йдеться про події сучасного періоду історії, а саме збройної агресії рф проти України. За об'єктивним змістом мовець стверджує, що компанії, які належать суб'єкту, продовжують діяльність на території рф, а саме сплачують податки та купують продукцію і після початку воєнних дій. Також суб'єкт використовує різні засоби для того, щоб приховати свою діяльність на території рф (зімітував вихід своїх бізнесів, продовжує володіти через кіпрський

офшор тощо). Отже, лексико-семантичний аналіз фразових єдностей у контексті змісту повного досліджуваного текстового матеріалу показав, що носіями негативної інформації виступають дискурсивні засоби з використанням нейтральної в оцінному плані лексики, до яких належать вибір повідомлюваних відомостей, вибір контексту, у який вводиться інформація, тип аргументації та вибір аргументів. Отже, негативна інформація може передаватися без допомоги оцінних суджень та негативнооцінної лексики.

Вважаємо, що для визначення негативної інформації щодо певного суб'єкта наявність оцінних суджень не є обов'язковою. Натомість засадничим критерієм є комунікативна мета мовця.

Так, у висловлюванні *«не чужа людина, компанії якої платять в окупованому Криму податки»* відсутня негативнооцінна лексика, але характеристика особи як такої, яка співпрацює з компанією, зареєстрованою на тимчасово окупованій території, вказує на негативну оцінку дій такої особи. Якщо враховувати те, що категорія оцінки пов'язана із суспільними та моральними нормами поведінки, а мовець актуалізує невідповідність дій особи саме таким нормам, то на лінгвопрагматичному рівні тут фіксуємо саме оцінне судження, хоч і відсутні власне лексичні показники оцінності. Схема аналізу тут має бути такою:

(1) особа Х виконує певні дії / Ситуація Х має місце;

(2) Ці дії / ситуація не відповідають суспільним чи моральним нормам;

(3) Ці дії / ситуація оцінюються мовцем негативно.

Водночас потрібно чітко диференціювати об'єкт оцінювання і вказати, на що саме оцінка скерована.

Отже, негативна інформація у відношенні конкретної особи передбачає наведення висловлювання, зміст яких вказує на властивості, якості, призначення тощо, які не викликають схвалення, а заслуговують на осуд. Головною вимогою наявності негативної інформації є приписування негативних рис конкретному суб'єкту.

Література

1. Жаровська Г. П., Воробець Х. М. Оціночне судження VS фактичне твердження. *Науковий вісник публічного та приватного права.* 2020. Вип. 5, т. 2. С. 144–149.

2. Закон України «Про інформацію». Режим доступу: https://goo.su/bgWql

3. Можаровська К. В. Фактичні твердження та оціночні судження як центральні цивільно-правові категорії захисту честі, гідності та ділової репутації. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право.* 2014. С. 28–32.

4. Словник української мови в 11 томах. Київ: Наукова думка, 1970–1980.

Halyna Kocherga
(Cherkasy, Ukraine)

WORD-FORMATION MATRIX OF NOUNS OF THE OLD UKRAINIAN LITERARY LANGUAGE OF THE 14th–17th CENTURIES

The Old Ukrainian literary language of the 14th–17th centuries had all the types of word formation that are characteristic of modern Slavic languages since the ancient times. Morphological word-formation devices – suffixes and prefixes – were the priority in the creation of nouns. According to researchers, the advantage in noun word formation was suffixation. P. Bilousenko notes that "nouns were formed mainly by means of suffixation, and their formation with the help of suffixes occurred both from nominal and from verbal bases. Prefixation was used to a much lesser extent in noun word formation. It was almost exclusively characteristic of nouns of the verbal origin. The role of prefixes in the formation of nouns was mostly secondary. They were usually not direct constituent elements of the nouns themselves, but only a component part of those verb bases from which they were formed. Only in some cases did prefixes directly enter the composition of nouns as their constituent elements" [1, pp. 38–58]. For example, **адзимка, пробагніт, байбарак, виверненица, вивітрювання, виворот, згончарювання, загольчание, підгусля, загуствина, загруння, пригрубник, згостювання, захвойда, заутриння, затюкання, затерка.**

In the monuments of the Old Ukrainian literary language of the 14th–17th centuries, in the word formation of nouns, a morphological and syntactic method of word formation is traced, which was followed in word formation, that is, in the creation of complex nouns by combining two bases, two roots, as well as substantivation, the transition of other parts of speech into nouns. However, substantivation was relatively rare even in the ancient Kievan period, and in the modern Ukrainian literary language, substantivation is more common. Word formation in the Old Ukrainian literary language is represented by a limited number of nouns [5, pp. 8–17]. For example, **АНТЕЦЕСОРКА, АРХИВУНТОВНИКЪ, АРЦИГЕТМАНЪ, БАЛВОХВАЛСТВО, БАРВЯНОХОДЕЦЪ, БЛАГОВѢСТНИКЬ, БЛАГОСЛОВЕНСТВО, БЛАГОЧЕСТІЕ, БОЛВОХВАЛНИЦА, ГРОШОВЛАДАТЕЛЬ.** The Old Ukrainian literary language of the 14th–17th centuries uses a whole range of different suffixes in noun word formation. It is obvious that only the suffixes used to form

noun units denoting the names of persons (nomina agentis) are counted in the written monuments of the above period, several dozen. Most of the noun suffixes were inherited by the Old Ukrainian literary language through the mediation of the Old Kievan from the Proto-Slavic language, some of these suffixes originate from the common Indo-European language family. Noun suffixation historically developed by complicating existing suffixes with new sound elements of the Old Ukrainian period, other suffix units were assimilated together with foreign words, and suffix formation of nouns by analogy also occurred [2].

Derivatologists believe that the oldest noun suffixes with Proto-Slavic vowels were *ŏ, *ū, *ā, *ĭ, *ŭ, some of them could be complicated by consonant *j, that was always soft (*jŏ, *jā), as well as noun suffixes with a consonant *men, *en, *er, *ent, *es. It has been observed that even in the Proto-Slavic language, noun suffixes with a vowel *ŏ, *ū, *ā, *ĭ, *ŭ almost ceased to act as word-forming and form-forming elements, and began to be perceived as determinants of the nominal stem. Even in such compilative functions, the difference between the suffixal speech segment, due to various changes implemented by the phonetic character, was largely erased.: *ŏ – *s > ъ, *ŭ – *s > ъ, *ĭ – *s > ь, *jŏ – *s >ь, and they themselves historically transformed into the corresponding inflection of the nominative singular **(ЖАБКА, БРЄХУНЪ, АНѢМУШЪ, БАЛВѢРЪ, БОЯРИНЬ, АПОСТАСІЯ, АРТИКУЛЪ, ВДАВЦА, АРЦЮФѢРНИКЬ, ГАЛАСЪ, ГЛУПАКЪ, ГОЛУЗКА, ДАМА, ДОМАШНИКЪ, ЄДИНАЧКА, ЖАКЪ, ЖИТЩИНА, ЗАМОРЩИКЪ, ЗАМТУЗЪ)** [2].

The variety of noun suffixes, which have historically become established in the word formation of the Old Ukrainian literary language of the 14th–17th centuries, requires their analysis, since they have undergone many changes in their phonetic development, and especially in their productivity. Without a doubt, such ancient noun suffixes as **-къ-, -нь-, -тъ-, -ть-, -въ-, -во-, -лъ-, -ль-, -ло-, -мъ-, -до-, -да-, -пъ-, -ръ-, -ро-, -юнь-, -хъ-**, etc. in the Old Ukrainian literary language lost their productivity, other suffixed elements retained and developed their productivity, or by complicating existing suffixes with other suffixal units, new suffixal formations appeared that have high productivity not only in the Old Ukrainian literary language, but also in the modern Ukrainian literary language. “The suffixal part acts primarily as an indicator of the belonging of the formed word to a certain grammatical category of words” [4]. Zero word-forming means originate in the pre-literate period.

Suffixes -ъ, -ь, -а, the predecessors of zero formants in the Proto-Slavic language had a specific character, they combined two functions: word-formation and inflectional, that is, they performed the role of derivational formants and at the same time indicated the belonging of derivatives to a certain type of declension [3].

In our study, we will analyze the linguistic segment secularized by suffixes in the formation of nouns with the meaning of a person (nomina personalia). As researcher L. L. Gumetska notes: “The problem of the word-forming structure of Slavic personal names was first approached by the famous scientist F. Mikloshych in his work «Die Bildung der slavischen Personennamen». In this study, Mikloshych examines the formation of simple Slavic personal names and gives a list of suffixes with which they are formed; the formation of complex personal names, taking into account the parts of speech that can be included in the first or second component of a personal name; the form of combination of both components of a complex personal name; the syntactic relationship of both components of a complex word; the order of components in a complex personal name; he also provides an alphabetical overview of the bases – Slavic and non-Slavic – from which Slavic proper names of people are formed” [2, p. 7].

Illustrative material of the Old Ukrainian literary language of the 14th–17th centuries expresses the word formation of nouns with the meaning of a person (nomina personalia) from verbal and verbal-nominal stems using the appropriate suffixes: **БРЄХУНЪ**, *с. м.* 1) Лгун. … Вел. I, 83. 2) *Собака (дворовая).* За чотири домовые брехуны по три рубли грошей. Кн. гр. Луцьк. 1567, л. 57 (р. 40) [Tymchenko B. 1, p. 11]; **АНГОЛИКЪ**, с. м. Ангелочек. *Ажъ бачця Анголикъ з рогами домене прибрався.* Довг. 93 [Tymchenko B. 1, p. 32]; **АРЦИБѢСКУПЪ**, *с. м.* (*пл.* arcybiskup). Архиепископ. *Арцибѣскупь Гроховскій на арцибіскупство вьѣхаль до Львова.* Льв. лет. 251. *Арцибѣскупь гнезненскій.* Л. С. 367 [Tymchenko B. 1, p. 36]; **НУЖНИКЪ**, *с. м.* (*пл.* nędznik). Бедняк. *Которое [царство небесное] поривають нужницы.* Пал. 802 [Tymchenko B. 1, p. 511]; **НАУЧИТЄЛЬ**, *с. м.* (*пл.* nauczyciel). Учитель. *Великій около звівдарскихь наукъ научитель.* Рук. хр. 159 [Tymchenko B. 1, p. 474]; **МѢХОВНИКЪ**, *с. м.* **1.** Мастер, делающий мешки. Бер. 182. **2.** Меховщик. Мл. Сл. 43 [Tymchenko B. 1, p. 445]; **МѢРОЧНИКЪ**, *с. м.* Мельник [Tymchenko B. 1, p. 444]; **МУЖАТКА**, *с. ж.* Замужняя женщина. *Будетъ мужаткою звана, бо зъ*

мужа взятая есть. Рук. хр. 3 [Tymchenko B. 1, p. 438]; **МОГОРИЧНИКЪ**, *с. м.* Участник в могорыче, свидетель торговой сделки. *Тогды той человекгь именоваль заводцу своего и могорычниковь*. Кн. Луцк. 1564, л. 232 [Tymchenko B. 1, p. 432]; **ЛЮДИНЪ**, *с. м.* Человек. *Яко тма оть свѣта есть розна, такь злонравній человѣкь оть доброго и богобоящагося людина рознитця.* Вел. II, 343 [Tymchenko B. 1, p. 414]; **ЛИХВЯРЪ**, *с. м.* (*пл.* lichwiarz). Ростовщик. Бер. 71. *Піяницъ и лихвяровъ отлучайтеся.* Пам. III, 10 (1586) [Tymchenko B. 1, p. 405]; **КУРЄВНИКЪ**, *с. м.* Развратник, прелюбодей. *Куревникомъ и дворяномъ безвстыднымъ надъ собою владѣти допущаютъ.* АЮЗР. II, 238 (И. Выш.) [Tymchenko B. 1, p. 392]; **КОЛОДНИКЪ**, *с. м.* Арестант. *О выдачѣ колодниковъ… писалемь.* Дн. Марк. I, 23 [Tymchenko B. 1, p. 372]; **КОБИЛНИКЪ**, *с. м.* Пастух кобыл. *Кобшникъ негодный.* Вел. I, прил. 3 [Tymchenko B. 1, p. 369]; **КАРТНИКЪ**, *с. м.* Играющий в карты; картежник [Tymchenko B. 1, p 359].

From the examples given, it is evident that a number of suffixed elements are characteristic of noun word formation in the modern Ukrainian literary language, illustrated by materials from the Old Ukrainian literary language of the 15th–18th centuries, and the most common method of morphological type of word formation was suffixation of noun bases. We see the prospect of further studies in the isolation and clarification of traditional suffixes for denoting a person (nomina personalia), to establish the essence of the object of the scientific research.

References

1. Bilousenko, I. P. (2018). Istorychnyi slovotvir imennyka na shliakhu vid iliustratyvnoho do poiasniuvalnoho movoznavstva [Historical word formation of the noun on the path from illustrative to explanatory linguistics]. Ukrainska mova, № 1. S. 38–50 (in Ukr.).
2. Humetska, L. L. (1958). Narys slovotvorchoi systemy ukrainskoi aktovoi movy XIV–XV st. [An outline of the word-formation system of the Ukrainian formal language of the 14th–15th centuries] Vyd-vo Akademii Nauk Ukrainskoi RSR. Kyiv, 297 s. (in Ukr.).
3. Kovalyk, I. I. (1958). Pytannia slovianskoho imennykovoho slovotvoru [The question of the Slavic noun word formation] Lviv, 107 s. (in Ukr.).
4. Kotsa, R. O. (2017). Formuvannia prefiksalnoi ta konfiksalnoi system prykmetnyka ukrainskoi movy (XI–XX st.) [Formation of prefixal and confixal adjective systems in the Ukrainian language (11th–20th centuries)] Kyiv: Vydavnytstvo «Naukova dumka» NAN Ukrainy, 277 s. (in Ukr.).
5. Samiilenko S. P. (1958). Z istorychnykh komentariv do ukrainskoi movy [From historical commentaries on the Ukrainian language] Slovotvir imennykiv. Ukrainska mova v shkoli, № 2. S. 8–17 (in Ukr.).

6. Tymchenko, Ye. (2002). Materialy do slovnyka pysemnoi ta knyzhnoi ukrainskoi movy XV–XVIII st.: u 2-kh knyhakh [Materials for the dictionary of written and literary Ukrainian of the 15th–18th centuries: in 2 books] / uporiad. V. Nimchuk, H. Lysa. Kyiv–Niu-York, 512 s. (in Ukr.).

Олена Лаврінець
(м. Київ)

АРАДИГМА ПАСИВНИХ КОНСТРУКЦІЙ У СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ: ВІД ТЕОРІЇ ДО ПРАКТИКИ

В українській лінгвістиці сформувалися два підходи до визначення статусу двограмемної (опозиція «актив – пасив») категорії стану дієслова й обсягу парадигми пасивних конструкцій (трикомпонентна / двокомпонентна).

За традицією категорію стану кваліфіковано як морфологійну (словозмінну), що виражає взаємовідношення між суб'єктом та об'єктом дії, а форми категорії стану, уналежнені водночас і до морфологійного, і до синтаксичного рівнів, функціюють у тричленних ядерних трансформаційно пов'язаних конструкціях та їх неповних варіантах [10, с. 35–36; 9, с. 236–237]. Традиційна парадигма пасивних конструкцій в українській літературній мові, які названо трансформами відповідних активних конструкцій, трикомпонентна й охоплює речення з дієсловами на *-ся* пасивного стану, предикативними дієприкметниками на *-ний, -тий* і формами на *-но, -то* [1, с. 407; 5, с. 371; 7, с. 177–178; 8, с. 116–119; 11, с. 286 та ін.]. Напр.: *Бібліотекар видає книги → Книги видаються бібліотекарем* і *Книги видають за списком → Книги видаються за списком; Учень виконав завдання → Завдання виконане учнем* і *Завдання виконали правильно → Завдання виконане / виконано правильно.* Центральне місце в парадигмі пасиву східнослов'янських мов, зокрема й української мови, відведено реченням із дієсловами на *-ся* пасивного стану [10, с. 17], що потрапили до книжних стилів української літературної мови під впливом російської книжної (канцелярської) мови. Цей факт засвідчує «наднаціональний» характер книжних стилів української мови, насамперед офіційно-ділового й наукового, та пояснює довгочасну віддаленість синтаксичної норми цих стилів від норм розмовного й художнього стилів, текстам яких притаманне домінування активних дієслівних конструкцій і вживан-

ня пасивних конструкцій переважно з предикативними пасивними дієприкметниками та зрідка з предикативними формами на *-но, -то*.

На початку XXI ст., коли вкрай важливим стало повернення національної ідентичности української книжної мови на всіх мовних рівнях, зокрема й синтаксичному, змінено статус категорії стану й скориговано парадигму пасивних конструкцій. У працях функційно-категорійного спрямування категорії стану надано статусу морфолого-словотвірно-синтаксичної [3, с. 246; 4, с. 445], тому що трансформація активних конструкцій у пасивні та навпаки виходить за межі морфології й зосереджується в словотворі та синтаксисі. Визначено, що пасивне значення дієслова пов'язане з творенням не форми слова, а нової лексеми [6, с. 194], бо відбувається семантичне перетворення предиката дії на предикат результативного стану, що є наслідком виконання дії [2, с. 65; 3, с. 243; 4, с. 445]. Констатовано, що опозицію «актив – пасив» формують лише перехідні дієслова із семантикою дії, пасивними корелятами яких і виразниками значення результативного стану як наслідку виконаної дії є предикативні пасивні дієприкметники та співвідносні з ними предикативні форми на *-но, -то*. Постфікс *-ся* в українській мові нейтралізує зв'язок перехідних дієслів з об'єктною синтаксемою (прямим додатком) та є виразником різних словотвірних значень неперехідних зворотних дієслів у нормативних активних дієслівних конструкціях на зразок *дитина одягається, колеги зустрічаються, коза буцається, клітини діляться, студент сумнівається* тощо. Водночас дієслова з постфіксом *-ся* пасивного стану вилучено з опозиції «актив – пасив», тому що речення з ними опинилися на крайній периферії синтаксичної системи української літературної мови, їх визнано не характерними для неї [3, с. 243; 4, с. 446]. Це зумовило двокомпонентність новітньої парадигми пасивних конструкцій, до якої увійшли речення з предикативними дієприкметниками на *-ний, -тий* і формами на *-но, -то,* що спеціалізовані на вираженні значення результативного стану як наслідку раніше виконаної дії та є лексичними дериватами вихідних перехідних дієслів із семантикою дії [3, с. 243; 4, с. 446].

Мета дослідження – визначити склад парадигми пасивних конструкцій у текстах книжних стилів, зокрема наукового (власне-наукового і науково-навчального підстилів) та офіційно-ділового (адміністративно-канцелярського і законодавчого підстилів) першої чверти XXI ст., з'ясувати статус конструкцій із дієсловами на *-ся* пасивного стану і схарактеризува-

ти співвідношення речень із предикативними дієприкметниками та формами на *-но, -то*.

У сучасних текстах власне-наукового і науково-навчального підстилів пасивні конструкції з дієсловами на *-ся* займають ядерну позицію, оскільки домінують над іншими типами пасивних конструкцій. В активному вжитку творців наукового дискурсу три- і двочленні конструкції, зокрема часто вживані речення з дієсловами *аналізуватися, вживатися, вивчатися, виділятися, визначатися, використовуватися, виокремлюватися, досліджуватися, застосовуватися, кваліфікуватися, описуватися, оцінюватися, писатися, поділятися, позначатися, пропонуватися, розв'язуватися, розглядатися, розмежовуватися, розумітися, сприйматися, тлумачитися, фіксуватися, характеризуватися* тощо, позиція суб'єкта дії при яких здебільшого незаповнена. Напр.: *Результат судової експертизи* ***використовується*** *лише* ***судом*** *– На великих підприємствах економніше* ***використовуються*** *матеріали і паливо,* ***заощаджуються*** *кошти на транспортні витрати*; *За характером своїх словотвірних компонентів* ***кальки*** *нічим не відрізняються від самостійних мовних утворень певної мови і* ***сприймаються*** *її* ***носіями*** *як звичайні слова рідної мови – Текст* ***сприймається*** *нелегко, бо насичений науковою лексикою, мовознавчими термінами.* Проте автори наукових текстів здебільшого вживають пасивні конструкції з дієсловами на *-ся* не тому, що ставлять за мету увиразнити певну частину висловлення, а тому, що не розмежовують семантичної відмінности активної та пасивної конструкцій, що репрезентують часті випадки функціювання цих конструкцій, зокрема й у тому самому науковому тексті, як засіб уникнення структурної одноманітности. Напр.: *До розрахунку ВВП* ***включають*** *лише кінцевий продукт… <…> Крім того, до ВВП* ***не включається*** *вартість товарів, які вироблені для власного споживання домашніми господарствами*; *Папір, скло, пластмаса, мідь,* ***магнітом не притягуються. Магніти можуть притягувати*** *предмети через аркуш картону або скло.*

Окрему увагу варто приділити реченню функційної тотожности з невласне-зв'язкою *називатися* у формі теперішнього часу, що його кваліфікуємо як двокомпонентну пасивну конструкцію і яке, за спостереженнями О. П. Сулими, поширене в науковому стилі та є його специфічною рисою [12, с. 26]: *Кожне окреме висловлювання мовця в діалозі* ***називається*** *реплікою*; *Історичні твори того часу* ***називаються*** *літописами*. Останнім часом у текстах науково-навчального підстилю спостерігаємо позитивну

тенденцію функціювання замість пасивної конструкції неозначено-особового речення *(Арифметичною прогресією* ***називають*** *числову послідовність…*; *Сили, які утримують частинки в ядрі,* ***називають*** *ядерними силами)* і речення функційної тотожности, побудованого на синонімійних відношеннях за схемою «N – це N» ***(Медіатекст – це*** *усний чи писемний текст масової комунікації…*; ***Целюлоза – це*** *речовина, яка входить до складу стовбура дерев і надає йому міцності)*. Зауважимо, що вживання нормативних варіантів заміни пасивної конструкції непослідовне і зумовлене суб'єктивними чинниками, свідченням чого є часте функціювання активної та пасивної конструкцій у тому самому науковому тексті. Напр.: *Організми, здатні синтезувати, органічні речовини з неорганічних,* ***називають*** *автотрофами. Організми ж, які використовують енергію готових органічних речовин,* ***називаються*** *гетеротрофами.*

У текстах адміністративно-канцелярського та законодавчого підстилів частотність ужитку речень із дієсловами на *-ся* пасивного стану вища, ніж інших типів пасивних конструкцій, а отже, вони посідають центральне місце в парадигмі пасиву в мовній практиці творців офіційно-ділового дискурсу. Поширені три- та двочленні конструкції з дієсловами *вживатися, ви/на/передаватися, визначатися, виконуватися, використовуватися, ви/о/сплачуватися, вирішуватися, відшкодовуватися, встановлюватися, залучатися, за/перераховуватися, застосовуватися, здійснюватися, підписуватися, постачатися, прийматися, провадитися, проводитися, розглядатися, розподілятися, складатися, створюватися, стягуватися, укладатися* тощо. Напр.: *Вартість правки* ***відшкодовується Автором*** *повністю – Добові витрати* ***відшкодовуються*** *в іноземній валюті у сумі…*; *Обґрунтування* ***складається*** *та* ***підписується експертами*** *з необхідною технічною або професійною кваліфікацією – Проекти…* ***складаються*** *відповідно до стандартів української правничої термінології.* У сучасному офіційно-діловому мовленні переважають двокомпонентні конструкції з огляду на їхній узагальнений зміст: нульова позиція діяча зумовлена акцентуванням уваги лише на дії. Примітно, що вибір активної конструкції чи речення з дієсловом на *-ся* пасивного стану мовці здійснюють інтуїтивно, без усвідомлення їхньої семантичної відмінности. Напр.: *Особова справа* ***зберігається*** *нарівні з секретними документами – Особову справу* ***зберігають*** *нарівні з документами для службового користування*; *Начальник відділу* ***призначається*** *та* ***звільняється*** *з посади* ***директором*** *– Секретаря* ***приймає*** *на роботу і* ***звільняє*** *з роботи гене-*

ральний ***директор.*** Переконані, активні та пасивні конструкції, зокрема й у тому самому тексті, функціюють через визначену синонімію цих реченнєвих структур та для уникнення структурної тавтології. Напр.: *Порядок проведення іспиту на рівень володіння державною мовою* ***розробляється Комісією*** *та* ***затверджується Кабінетом Міністрів*** *України. Завдання для іспиту на рівень володіння державною мовою* ***затверджує Комісія;*** ***Національне агентство здійснює*** *вибірковий моніторинг способу життя суб'єктів декларування з метою… Моніторинг способу життя суб'єктів декларування* ***здійснюється Національним агентством*** *на підставі інформації…*; *Виконавець подає свої пропозиції… <…> Пропозиція подається Виконавцем. <…> Пропозиції подаються в запечатаних конвертах.*

Речення з предикативними пасивними дієприкметниками і формами на *-но, -то* за частотністю вжитку суттєво поступаються реченням із дієсловами на *-ся* пасивного стану, а тому формують периферію пасивних конструкцій у сучасному науковому та офіційно-діловому мовленні. Така ситуація суперечить визначеній ядерності цих конструкцій у новітній парадигмі пасиву української літературної мови. Водночас речення з предикативними формами на *-но, -то* як специфічне семантико-граматичне явище української мови «конкурують» із реченнями з предикативними дієприкметниками на *-ний, -тий* у вираженні результативного стану, що засвідчують випадки функціювання їх як синтаксичних синонімів. Напр., у науковому стилі: *Англіцизми переважно* ***представлено*** *термінами міжнародного і комерційного права. Німецькі терміни* ***представлені*** *військовою і фінансовою термінологією; Зокрема, у Парижі* ***було зведено*** *чимало семиповерхових прибуткових будинків… <…> Перший водогін* ***був створений*** *у Лондоні, а дещо пізніше – у Парижі*; в офіційно-діловому стилі: *У вартість навчання Студента в Університеті* ***включено*** *користування бібліотечним фондом. <…> У вартість навчання Студента в Університеті* ***не включені*** *витрати на проведення додаткових практик*; *Рішення органу державного контролю про додаткову перереєстрацію лікарського засобу…* ***можуть бути оскаржені*** *у встановленому законодавством порядку. <…> Рішення про відмову в державній реєстрації / перереєстрації лікарського засобу* ***може бути оскаржено*** *у встановленому законодавством порядку*.

«Каменем спотикання» для багатьох творців наукового та офіційно-ділового дискурсів є конструкції з предикативними формами на *-но, -то*, ненормативне вживання орудного суб'єкта дії в яких відбувається за зраз-

ком тричленних пасивних конструкцій із предикативними дієприкметниками російської та української мов (міжмовна і внутрішньомовна інтерференція). Напр., у науковому стилі: *Відповідно до цих ознак* ***автором удосконалено*** *визначення поняття висновку експерта*; *Можливість спостерігати спиртове бродіння в екстрактах розтертих дріжджів* ***було підтверджено*** *німецьким* ***ученим*** *Едуардом Бухнером*; в офіційно-діловому стилі: *Статут* ***зареєстровано Державною адміністрацією***; *Постанову про накладення штрафу за порушення закону у сфері застосування державної мови* ***може бути оскаржено суб'єктом*** *господарювання до суду*. Речення із формами на *-но, -то* можуть бути лише двочленними, тому що «в структурі цих незмінних предикативних форм немає будь-яких граматичних афіксів, які б указували на особу виконавця дії» [4, с. 447], а дія лише співвідносна з неозначеним діячем «хтось» / «якісь люди».

Отже, попри обґрунтування двокомпонентної парадигми пасивних конструкцій та слушні рекомендації лінгвістів щодо наближення синтаксису української книжної мови до норм живої народної мови, на жаль, у першій чверті XXI ст. все ще спостерігаємо в офіційно-діловому (адміністративно-канцелярському і законодавчому) та науковому (власне-науковому і науково-навчальному) стилях традицію вживання речень із дієсловами на *-ся* пасивного стану, які домінують над іншими типами пасивних конструкцій. Через ототожнення творцями книжного дискурсу морфологійної природи та функційного призначення пасивних дієприкметників і форм на *-но, -то* речення з цими дієслівними формами перебувають у відношеннях «конкуренції», а їх вибір є переважно інтуїтивним.

Література

1. Алексієнко Л. А. Дієслово. Сучасна українська мова. Морфологія: підручник / за ред. А. К. Мойсієнко. Київ: Знання, 2013. С. 369–448.

2. Вихованець І. Р. Система відмінків української мови. Київ: Наукова думка, 1987. 231 с.

3. Городенська К. Дієслово. *Вихованець І., Городенська К. Теоретична морфологія української мови: Академічна граматика української мови / ра ред. І. Вихованця.* Київ: Пульсари, 2004. С. 217–297.

4. Городенська К. Дієслово. *Граматика сучасної української літературної мови. Морфологія*. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2017. С. 364–414, 442–492.

5. Грищенко А. П., Мацько Л. І. Дієслово. *Сучасна українська літературна мова: підручник / за ред. А. П. Грищенка*. Київ: Вища школа, 2002. С. 360–399.

6. Загнітко А. П. Теоретична граматика української мови. Морфологія: монографія. Донецьк: ДонДУ, 1996. 435 с.

7. Леонова М. В. Сучасна українська літературна мова. Морфологія: навч. посіб. Київ: Вища школа, 1983. 264 с.

8. Плющ М. Я. Категорії суб'єкта і об'єкта в структурі простого речення. Київ: Вища школа, 1986. 175 с.

9. Русанівський В. М. Дієслово. *Безпояско О. К., Городенська К. Г., Русанівський В. М. Граматика української мови: Морфологія: підручник*. Київ: 1993. С. 157–242.

10. Русанівський В. М. Порівняльно-типологічна характеристика дієслівного стану в сучасних слов'янських літературних мовах. Київ: Наукова думка, 1968. 37 с.

11. Русанівський В. М. Структура українського дієслова. Київ: Наукова думка, 1971. 315 с.

12. Сулима О. Складений іменний присудок у науковому стилі. *Українська мова*. 2010. № 4. С. 22–29.

Дарина Лазарчук
(м. Вінниця)

ВПЛИВ НАЦІОНАЛЬНО-МОВНОЇ КАРТИНИ СВІТУ НА ФОРМУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ПРИКОРДОННОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ

Мовна картина світу перебуває в полі зору багатьох наукових студій. Аналіз цього феномену дає підстави зрозуміти, що мовна картина – національно маркована й не так швидко змінюється, як, наприклад, наукова. Мовна картина світу – когнітивна система, що поєднує в собі не лише об'єктивний світ, але й усе, що існує у свідомості (моральні категорії, суб'єктивні оцінки тощо). Вона відображає сприйняття реальності носіями певної мови. Отже, це сукупність знань, зафіксована в лексиці, фразеології, граматиці [1, с. 96].

Кордони – це не лише адміністративні межі, а й культурно-історичний феномен. Сучасна українська прикордонна термінологія сформувалася під впливом історичних, культурних, політичних, соціальних та мовних чинників, що й зумовлює її унікальність. Саме тому терміни Державної прикордонної служби України є одним зі значущих аспектів впливу національно-мовної картини світу.

Важливим процесом формування спеціалізованої лексики, що буде відображати розвиток науки, державного управління тощо, є термінологізація – поповнення термінологічної лексики шляхом вторинної номінації. У прикордонній сфері цей процес відбувається декількома напрямами: за допомогою адаптації загальновживаних слів до вузькоспеціального значення, наприклад, *кордон* у загальному розумінні позначає межу між те-

риторіями, у вузькому розумінні термін *кордон* – лінія, що забезпечує спільність території цієї держави, приналежність усіх її суб'єктів до єдиного територіального, соціально-політичного, економічного, інформаційного, правового, оборонного простору [2, с. 60]; запозичення термінів з інших мов (*реадмісія* – з англ. readmit, *демаркація* – з фр. démarcation тощо) та утворення нових понять за допомогою словотворчих механізмів української мови (*прикордоння*, *Гарт*-1, *вартовий шлагбаума* тощо).

Значний вплив на формування прикордонних термінів має когнітивний аспект. Так, наприклад, у мовній картині світу українців кордон асоціюється з поняттям захисту, суверенітету та контролю, що знаходить відображення у концептуальних таких моделях: *недоторканність кордону*, *орган охорони державного кордону*, *прикордонний режим*, *контроль першої лінії* тощо.

В українській мові існують прикордонні терміни, які відображають різні історичні етапи становлення кордонів. Наприклад, термін *застава* функціює ще з часів Київської Русі, проте має відображення й у сучасній прикордонній терміносистемі: «До складу прикордонного загону можуть входити прикордонні комендатури, відділи прикордонної служби, прикордонні застави, контрольно-пропускні пункти» [3].

З огляду на те, що Україна веде активну політику інтеграції до Європейського Союзу та світової спільноти, прикордонна термінологія зазнає впливу глобалізації. Впровадження міжнародних стандартів вимагає адаптації термінів, що запозичені з інших мов, наприклад, *безвізовий режим* (visa-free regime), *Шенгенська зона* (Schengen Area), *програми транскордонного співробітництва* (CBC – Cross Border Cooperation) тощо.

Тривале перебування України на межі різних імперій та політичних блоків вплинуло на появу таких термінів: *буферна зона*, *контрольний пункт в'їзду-виїзду*, *демаркаційна лінія* тощо. Після здобуття незалежності України широкого вживання набувають терміни *прикордонний режим* (система правил і заходів, що застосовуються на кордоні для контролю руху осіб і товарів), *митний контроль* (перевірки вантажів, багажу та документів на митницях) тощо. Це зумовлено тим, що в умовах конфліктів та нових загроз може виникнути потреба чіткого контролю кордону, до якої будуть входити спеціальні режими, пропускні пункти та перевірки.

Варто також звернути увагу на те, що українська прикордонна термінологія збагачена метафоричними конструкціями, що базуються на асоціативному мисленні, історичних подіях, культурному досвіді народу, на-

приклад, «зелений коридор» (спрощений митний контроль), «сіра зона» (територія з невизначеним статусом), «червоний коридор» (смуга руху, яка призначена для переміщення товарів, що підлягають письмовому декларуванню, оподаткуванню та митному оформленню) [4]. Ці метафори відображають особливості сприйняття простору, кордонів крізь призму мовної картини світу, роблячи складні адміністративні та політичні поняття більш доступними для розуміння.

Отже, ноціонально-мовна картина світу має безпосередній вплив на розвиток терміносистеми Державної прикордонної служби України. Дослідження цього явища доводять, що українська прикордонна термінологія – це динамічна система, яка відображає історичний, культурний та політичний досвід українського суспільства. Історичні події, міжнародні контакти й правові норми сприяють формуванню сучасної прикордонної термінології, до якої входять давні лексеми, запозичення та метафоричні вирази.

Література

1. Загнітко А. Теорія сучасних лінгвістичних учень: навчальний посібник. Вінниця: ДонНУ імені Василя Стуса, 2019. 528 с.

2. Купрієнко Д., Дем'янюк Ю., Діденко О. Державна територія і державний кордон: навч. посіб. Хмельницький: Видавництво НА ДПСУ, 2014. 256 с.

3. Про Державну прикордонну службу України: Закон України від 03.04.2003 р. № 661-IV: станом на 2 трав. 2024 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/661-15/ed20240502#Text (дата звернення: 21.02.2025).

4. Сойко О. В. Прикордонний контроль: vademecum 2. Одеса: Видавництво «Айс Принт», 2024. 468 с.

Анна Максимова
(м. Дніпро)

МІЖКУЛЬТУРНА ВАРІАТИВНІСТЬ АМЕРИКАНСЬКИХ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ У ПЕРШІЙ ЧВЕРТІ XXI СТОЛІТТЯ: КОГНІТИВНИЙ ТА ПРАГМАТИЧНИЙ АСПЕКТИ

Фразеологізми є важливим елементом мовної картини світу, відображаючи культурні традиції, історичний досвід і ментальні моделі носіїв мови. Вони формуються та трансформуються під впливом соціальних змін, міжкультурної комунікації та глобалізаційних процесів. У XXI столітті американська англійська зазнала значних змін через розвиток цифрових технологій, соціальних мереж та посилення міжкультурних контак-

тів. Це спричинило появу нових фразеологізмів, зміну значення та вживання традиційних виразів, а також поширення американських ідіом у глобальному мовному просторі.

Дослідження когнітивних і прагматичних аспектів міжкультурної варіативності американських фразеологізмів дає змогу виявити закономірності їх трансформації, адаптації до різних комунікативних контекстів і впливу на інші мови та культури. Аналіз сучасних змін у фразеології також сприяє глибшому розумінню мовних процесів у добу глобалізації та цифрової комунікації. Питання міжкультурної варіативності вивчали американської англійської вивчали Р. Гіббс [2, с. 33], М. Джонсон [1, с. 23] Дж. Лакоф [1, с. 23], проте мова як живий організм постійно змінюється, розвивається, активізуючи потребу її систематичного ретельного вивчення.

Метою дослідження є аналіз міжкультурної варіативності американських фразеологізмів у першій чверті XXI століття через призму когнітивних і прагматичних особливостей.

Когнітивна лінгвістика розглядає фразеологізми як частину концептуальної картини світу, що базується на метафорах, схемах та культурних сценаріях. Американські фразеологізми відображають специфічні концепти, як-от успіх (наприклад, *hit the jackpot* – зірвати куш), наполегливість (*go the extra mile* – докласти додаткових зусиль) або прагнення до свободи (*break the chains* – звільнитися від обмежень). У XXI столітті зміна соціокультурних реалій призвела до появи нових когнітивних моделей, які впливають на фразеологію. Наприклад, розвиток цифрового середовища спричинив формування нових виразів, як-от *ghosting* (раптове припинення комунікації) чи *doomscrolling* (надмірне перегортання негативних новин). За допомогою когнітивної лінгвістики ми здійснюємо вивчення американських фразеологізмів через метафоризацію, лексичні запозичення та словосполучення, зміни в харчуванні.

Неологізми через метафоризацію: багато виразів базуються на метафорах, наприклад, *«salt tooth»* (аналог *sweet tooth*), *«food noise»* (як аналог інформаційного шуму).

Лексичне запозичення та словотворення: *«candyceutical»* (поєднання *«candy»* + *«pharmaceutical»*) і *«sourfaux»* (гра слів від *«sour»* + *«faux»*) демонструють нові способи формування понять.

Когнітивні зміни в харчуванні та екології: *«regenivore», «sustainatarian», «foodprint», «carbon counting»* – ці поняття демонструють зміни у свідомості щодо сталого розвитку.

Отже, підсумовуючи вищенаведене, застосування когнітивного підходу допомагає зрозуміти явища, що відбуваються в американській англійській.

З прагматичного погляду, фразеологізми виконують різні комунікативні функції – експресивну, оцінну, соціально-ідентифікаційну. Вони є важливими елементами дискурсу, що впливають на стиль, емоційне забарвлення висловлювання та відносини між учасниками комунікації. У міжкультурному спілкуванні використання американських ідіом може викликати труднощі у носіїв інших мов, оскільки їх значення часто має культурно-специфічний характер. Наприклад, вираз *kick the bucket* (померти) може бути незрозумілим або неточним у перекладі для іншомовних комунікаторів.

Важливим є також вплив соціальних медіа, де фразеологізми набувають нових значень та функцій. Багато ідіом стають мемами або змінюються під впливом інтернет-культури (*spill the tea* – поділитися плітками, що раніше мало інше значення). Це свідчить про гнучкість і динамічність американської фразеології у сучасному комунікативному просторі.

За допомогою прагматичного підходу відображуються нові суспільні, технологічні та соціальні явища, а також культура харчування та способу життя.

Відображення нових суспільних явищ: *«quiet quitting», «hustle culture», «rage applying», «RTO (Return to Office)»* – ці фразеологізми виникли через зміну робочої культури після пандемії.

Технологічні та соціальні явища: *«bossware», «digital removalist», «superforecaster», «AI whisperer»* – ці терміни демонструють нові професії та способи взаємодії з цифровими технологіями.

Культура харчування та способу життя: *«seaganism», «lion diet», «walktail», «vertical drinking»* – нові тренди в їжі та соціальних звичках.

Підсумовуючи вищенаведене, міжкультурна варіативність американських фразеологізмів у XXI столітті є результатом глобалізаційних, соціальних і технологічних змін. Когнітивний підхід дає змогу виявити нові метафоричні моделі та зміни у концептуальній картині світу, тоді як прагматичний аналіз розкриває особливості їх функціонування у різних контекстах. Подальше дослідження цієї теми сприятиме розумінню процесів мовної адаптації, міжкультурного сприйняття та комунікативної ефективності американських фразеологізмів у сучасному світі. Багато фразеологізмів виникли як відповідь на зміни в роботі, харчуванні, екології та тех-

нологіях. Відбувається активне словотворення через метафоризацію, телескопію (поєднання слів) та адаптацію запозичень. Прагматично ці вирази слугують не лише для опису нових явищ, а й для їхньої нормалізації в суспільстві.

Література

1. Lakoff G., Johnson M. Metaphors We Live By. Chicago, University of Chicago Press. 1980. 242 p.

2. Gibbs R. The Poetics of Mind: Figurative Thought, Language, and Understanding. Cambridge University Press. 1994. 527 p.

Тетяна Масицька
(м. Луцьк)

ПЕРСПЕКТИВИ ДОСЛІДЖЕННЯ СТРУКТУРИ РЕЧЕННЯ: ГРАМАТИКА ЗАЛЕЖНОСТЕЙ СИНТАКСИЧНИХ ОДИНИЦЬ

Дослідження речення як основної синтаксичної одиниці сфокусоване на детальному аналізі граматичних явищ мовної системи. У лінгвістичних студіях кінця XX століття пріоритетним було вивчення функційної проблематики речення, що відображене у працях І. Р. Вихованця, М. Я. Плющ, Н. І. Іваницької К. Г. Городенської, А. П. Загнітка, К. Ф. Шульжука, Н. В. Гуйванюк та ін. На початку XXI століття акцентовано на реченні через призму категорійної граматики (М. В. Мірченко); укладено типологію мінімальних семантико-синтаксичних одиниць (О. Г. Межов), детально схарактеризовано категорії комунікативного аспекту речення і тексту (М. О. Вінтонів), проаналізовано особливості дієслівних траспозитів у формально- і семантико-синтаксичних структурах простих семантично елементарних і ускладнених реченнєвих конструкцій (І. А. Мельник), досліджено структуру, семантику дієслівних (О. І. Леута) і простих ускладнених речень (О. А. Новікова), укладено формально-граматичну і семантико-синтаксичну типологію складнопідрядних речень (Р. О. Христіанінова). Запропоновано підходи до тлумачення реченнєвої структури з акцентом на поліфункційність реченнєвих конструкцій [7; 8].

Мета статті – з’ясувати перспективи комплексного аналізу реченнєвих структур через призму граматики залежностей. Для досягнення поставленої мети ставимо перед собою такі завдання: 1) проаналізувати си-

стему взаємодії синтаксичних одиниць; 2) виокремити основні типи базових реченнєвих конструкцій.

У сучасному синтаксисі граматика залежностей сконцентрована на дослідженні синтаксичних зв'язків і семантико-синтаксичних відношень між компонентами речення та аналізує всі компоненти, що формують формально-синтаксичну, семантико-синтаксичну і комунікативну реченнєву структуру. Проблематика теорії залежностей пов'язана з концепцією функційно-категорійної граматики [1–3; 9; 10], яка не втратила актуальності й нині, оскільки сфокусована на глибинному аналізі функційної природи граматичних одиниць, враховуючи їхню семантику, структуру та взаємодію між компонентним складом. Вона значною мірою розвиває і поглиблює тематику функційної граматики в дослідженнях структури реченнєвих конструкцій (простого семантично елементарного, ускладненого та складного речення) [6].

Основу теорії залежностей складають поняття формально-синтаксичної і семантико-синтаксичної залежностей, що спрямовані на дослідження формально-синтаксичного і семантико-синтаксичного аспекту речення. У кожній синтаксичній одиниці (словосполученні, простому семантично елементарному реченні, простому ускладненому реченні, складному реченні) синтаксична і семантична залежність має своє вираження: синтаксичну залежність репрезентують синтаксичні зв'язки, семантичну залежність – семантико-синтаксичні відношення. Одне із завдань граматики залежностей – детальна характеристика сукупної системи взаємодії синтаксичних одиниць: їхніх форм, категорій, форму вираження, значення та різноманітні функції.

Синтаксична залежність означає несамостійність складника речення, його підпорядкованість ознаковому компонентові семантико-синтаксичної чи формально-синтаксичної структури речення, залежний компонент – це складник семантико-синтаксичної чи формально-синтаксичної структури реченнєвої конструкції, зумовлений предикатом (присудком). Дослідження головних і другорядних членів речення вможливлює вирізнення чотирьох різновидів формально-синтаксичних реченнєвих залежностей: двобічної, однобічної, подвійної та однобічної детермінантної. Семантико-синтаксична залежність компонентів семантико-синтаксичної структури простого семантично елементарного речення – це їхня здатність залежати від ознакового слова, яку в складних конструкціях виражають сполучники та сполучні слова, у простих ускладнених реченнях – приймен-

ники. Семантико-синтаксичний рівень реченнєвої конструкції вможливив аналіз особливостей семантичного вираження компонентів речення та співвідношення форми й змісту в кожному конкретному випадку.

У розробленні автоматичного синтаксичного аналізу звертають увагу на важливості дослідження структури синтаксичних зв'язків між одиницями синтаксису і вважають, що використання граматики залежностей, яка передбачає побудову ієрархічної структури із чітко визначеним центром і системою підпорядкувань, для створення формалізованого опису синтаксичних структур є перспективною стратегією у створенні спеціальних програм для комп'ютерного аналізу реченнєвих конструкцій [4, с. 250, 253; 5, с. 23]. На нашу думку, варто звернути увагу на детальне дослідження простих семантично елементарних реченнєвих моделей[5] з предикатами дії, процесу і стану та залежними від них складниками: суб'єктом, об'єктом, адресатом, інструменталем і локативом.

Предикат дії формує від одного до семи залежних компонентів: S_{act} + $P_{v(act)}$; S_{act} + $P_{v(act)}$ + O_{act}; S_{act} + $P_{v(act)}$ + O_{act} + L; S_{act} + $P_{v(act)}$ + O_{act} + Ad_{act}; S_{act} + $P_{v(act)}$ + O_{act} + I_{ac}; S_{act} + $P_{v(act)}$ + O_{act} + Ad_{act} + I_{ac}; S_{act} + $P_{v(act)}$ + L_1 + L_2 + L_3; S_{act} + $P_{v(act)}$ + I_{mv} + L_1 + L_2 + L_3; S_{act} + $P_{v(act)}$ + O_{act} + Ad_{act} + L_1 + L_2 + L_3; S_{act} + $P_{v(act)}$ + O_{act} + Ad_{act} + I_{mv} + L_1 + L_2 + L_3. Відповідно до значеннєвого різновиду предиката дії залежний інструменталь і локатив мають диференціацію (інструменталь – засіб дії або переміщення, локатив – вихідний і кінцевий пункти руху та шлях руху).

Предикати на позначення процесу вмотивовують залежний суб'єкт, що репрезентовано в конструкції $\mathbf{S_{pr}}$ + $\mathbf{P_{v(pr)}}$. У реченнєвих моделях $\mathbf{S_{pr}}$ + $\mathbf{P_{v(pr)}}$ + $\mathbf{O_{pr}}$ і $\mathbf{S_{pr}}$ + $\mathbf{P_{v(pr)}}$ + **L** зафіксовано також залежні об'єкт і локатив. Лексичний діапазон предикатів цього класу позначає певну тривалість у часовому відрізку.

Предикати стану формують реченнєві конструкції $\mathbf{S_{st}}$ + $\mathbf{P_{v(st)}}$, $\mathbf{S_{st}}$ + $\mathbf{P_{adv(st)}}$, у яких наявний залежний суб'єкт стану. Окрема група предикатів зумовлює також залежний об'єкт: $\mathbf{S_{st}}$ + $\mathbf{P_{v(st)}}$ + $\mathbf{O_{st}}$, $\mathbf{S_{st}}$ + $\mathbf{P_{adv(st)}}$ + $\mathbf{O_{st}}$. Пре-

[5] $\mathbf{P_v}$ – дієслівний предикат; $\mathbf{P_{adj}}$ – прикметниковий предикат; $\mathbf{P_{num}}$ – числівниковий предикат; $\mathbf{P_{adv}}$ – прислівниковий предикат; $\mathbf{P_{v(act)}}$ – предикат дії; $\mathbf{P_{v(pr)}}$ – предикат процесу; $\mathbf{P_{v(st)}}$ – предикат стану; $\mathbf{P_{v(all\text{-}ar)}}$ – предикат всеохопного стану; $\mathbf{P_{adj(qual.st)}}$ – предикат якісного стану; $\mathbf{P_{num(quant.st)}}$ – предикат кількісного стану; $\mathbf{P_{adv(st)}}$ – прислівниковий предикат стану; $\mathbf{P_{adv(st\text{-}rel)}}$ – прислівниковий предикат стану-відношення; $\mathbf{P_{adj(st\text{-}rel)}}$ – прикметниковий предикат стану-відношення; $\mathbf{S_{act}}$ – суб'єкт дії; $\mathbf{S_{pr}}$ – суб'єкт процесу; $\mathbf{S_{st}}$ – суб'єкт стану; $\mathbf{S_{all\text{-}ar}}$ – суб'єкт всеохопного стану; $\mathbf{S_{qual.st}}$ – суб'єкт якісного стану; $\mathbf{S_{quant.st}}$ – суб'єкт кількісного стану; $\mathbf{S_{st\text{-}rel}}$ – суб'єкт стану-відношення; $\mathbf{O_{act}}$ – об'єкт дії; $\mathbf{O_{pr}}$ – об'єкт процесу; $\mathbf{O_{st}}$ – об'єкт стану; $\mathbf{O_{qual.st}}$ – об'єкт якісного стану; $\mathbf{O_{st\text{-}rel}}$ – об'єкт стану-відношення; $\mathbf{Ad_{act}}$ – адресат дії; $\mathbf{Ad_{qual.st}}$ – адресат якісного стану; $\mathbf{I_{ac}}$ – інструменталь (засіб дії); $\mathbf{I_{mv}}$ – інструменталь (засіб пересування); **L** – локатив (місцеперебування суб'єкта); $\mathbf{L_1}$ – локатив (вихідний пункт руху); $\mathbf{L_2}$ – локатив (шлях руху); $\mathbf{L_3}$ – локатив (кінцевий пункт руху).

дикати всеохопного стану утворюють реченнєву конструкцію $\mathbf{P_{v(all\text{-}ar)}}$, у якій виокремлюємо імпліцитний суб'єкт всеохопного стану. Предикати якісного стану виражають постійну, відносну незмінність ознаки й визначають переважно один залежний компонент у конструкції $\mathbf{S_{qual.st} + P_{adj(qual.st)}}$. Окрема група предикатів якісного стану здатна формувати реченнєву модель $\mathbf{S_{qual.st} + P_{adj(qual.st)} + O_{qual.st}}$, у якій представлено залежні суб'єкт і об'єкт та реченнєву конструкцію $\mathbf{S_{qual.st} + P_{adj(qual.st)} + O_{qual.st} + Ad_{qual.st}}$, яку наповнюють залежні від предиката суб'єкт, об'єкт й адресат. Предикати кількісного стану формують залежний суб'єкт кількісного стану з його диференціацією на суб'єкт означено-кількісного стану, суб'єкт кількісно-вікового стану, суб'єкт неозначено-кількісного стану: $\mathbf{S_{quant.st} + P_{num(quant.st)}}$. Предикати стану-відношення здебільшого утворюють трикомпонентні структури: $\mathbf{S_{st\text{-}rel} + P_{adv(st\text{-}rel)} + O_{st\text{-}rel}}$ і $\mathbf{S_{st\text{-}rel} + P_{adj(st\text{-}rel)} + O_{st\text{-}rel}}$ та визначають залежні суб'єкт й об'єкт.

Важливим є детальний аналіз семантичного вираження компонентів реченнєвих моделей та співвідношення форми й змісту в кожному конкретному випадку. Дослідження базових реченнєвих конструкцій є перспективним для розуміння мови та вивчення граматичної системи, для визначення членів речення та встановлення компонентів семантико-синтаксичної структури.

Література

1. Вихованець І. Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови: монографія. Київ: Наук. думка, 1992. 224 с.

2. Вихованець І. Р. Теоретичні засади категорійної граматики української мови. *Наукові записки Вінницького держ. пед. ун-ту ім. Михайла Коцюбинського. Серія: Філологія.* Вінниця: ВДПУ, 2000. Вип. 2. С. 3–6.

3. Загнітко А. П. Теоретична граматика української мови. Морфологія. Синтаксис: монографія. Донецьк: ТОВ «ВКФ "БАО"», 2011. 992 с.

4. Лангенбах М. Автоматичний синтаксичний аналіз речення за принципами граматики залежностей. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Філологічні науки. Мовознавство*. 2015. С. 249–254.

5. Лозинська О. В., Давидов М. В., Пасічник В. В. Трансформація дерев граматики складових у дерева граматики залежностей для граматичного розбору українських речень**.** *Штучний інтелект*. 2016, № 3. С.22–31.

6. Масицька Т. Є. Типологія семантико-синтаксичних реченнєвих залежностей: монографія. Луцьк: ПВД «Твердиня», 2016. 416 с.

7. Масицька Т. Є., Васейко Ю. С. Структурна організація простих семантично елементарних конструкцій. *Волинь філологічна: текст і контекст: зб. наук. праць* / упоряд. Т. П. Левчук. Луцьк: Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2020. Вип. 28. С. 33–34.

8. Масицька Т., Васейко Ю. Особливості ідіостилю Галини Яструбецької: семантичні різновиди залежного об'єкта у структурі реченнєвих конструкцій. *Лінгвостилістичні студії*. 2023. Вип. 18. С. 36–48.

9. Межов О. Г. Типологія мінімальних семантико-синтаксичних одиниць: монографія. Луцьк: Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2012. 464 с.

10. Мірченко М. В. Структура синтаксичних категорій: монографія. Вид. 2-ге, переробл. Луцьк: РВВ «Вежа» ВДУ ім. Лесі Українки, 2004. 393 с.

Оксана Микитюк
(м. Львів)

МОВНА ОСОБИСТІСТЬ ДМИТРА ДОНЦОВА: АСПЕКТИ ВИВЧЕННЯ

Вивчення мовної особистости (далі – МО) Д. Донцова в аспекті політичної лінгвоперсонології передбачає опис системи дослідницьких підходів, методологійних засад та поняттєвого апарату. Предметом дослідження політичної лінгвоперсонології є дискурсивно-текстовий простір, що вможливлює розуміння політичних процесів, які мають значний вплив на суспільно-ідеологійний розвиток Української держави. Дослідницькими підходами виокремленого вчення є принципи антропо- й націєцентризму, що поєднані з дискурс- та текстоцентризмом, функціоналізмом і прагматизмом. Пропонований напрям є основою для розгляду української національної політичної МО.

Аналіз МО Д. Донцова на основі рецепції дискурсивно-текстового простору базований на авторській методиці, що заґрунтована на (1) екзистенційному; (2) когнітивно-аксіологійному; (3) креативно-образному вимірах, що є фокусом мовомислення політика. Формування українського мовного коду МО ілюструють також факти лінгвопсихобіографії та знання архівознавчого матеріалу. Політична лінгвоперсонологія вимагає залучення комплексу загальнонаукових (аналізу й синтезу, індукції й дедукції, культурно-історичного, моделювання, систематизації, спостереження тощо) і спеціальних (дискурсивного, інтерпретаційного, компонентного, конструктивного, мовного портретування) методів аналізу.

1. Екзистенційний вимір осмислення дієвости МО відтворює система політичних антропонімів і політичних топонімів (політонімів). Зокрема відбуваються численні трансформації власної назви в політонім, що містить ознаки політичної пропаганди, є складником презентації відповідної

політичної ситуації та моделює елементи певного політичного спрямування. Наприклад, у наративі Д. Донцова (а) антропонім *І. Мазепа* – це політонім, оскільки вміщено численну інформацію про його політичну діяльність й омовлено позицію цієї постаті в російський пропагандистській системі; (б) хоронім *Україна* (*Русь*) – також політонім: подано відомості про існування й статус нашої держави в аспекті державотвірних українських процесів. Функційно-прагматичне навантаження політонімів моделює систему прагматичних смислів, що є стрижневими для показу політичної ситуації.

Оцінні смисли в дискурсивно-текстовому просторі конденсують антропонімні вузли, що є своєрідним розкриттям «коду» мовомислення Д. Донцова. Наприклад, антропоніми *Т. Шевченко, Г. Сковорода, Леся Українка* й *І. Франко* вжито зі смислом ‘українська ментальність’; полковник *Єрмоленко, І. Мазепа, С. Петлюра, Святослав, Б. Хмельницький* моделюють смисл ‘діяльність українських політиків’. Розуміння екзистенційного виміру політичного простору Д. Донцова фокусують такі прийоми портретування: (а) прийом взорування простежуємо на основі антропоніма *Т. Шевченко*, ідеї якого політик омовлює для підтвердження своїх думок; (б) прийом уподібнення фіксуємо на основі антропоніма *Олена Пчілка*; (в) прийом антагонізму та згодом взорування відтворює антропонім *І. Франко*.

2. Когнітивно-аксіологійний вимір передбачає реконструювання ціннісних орієнтирів мовної свідомости лінгвоперсони Д. Донцова, що вербалізовані в системі політичних понять, ідеологем та мислеобразів, які формують нові смисли й значення. Важливими є мислеобрази, що містять відповідні конотації, оприявнюють позицію політика й концентрують увагу реципієнта на головному, стаючи основним презентантом певних знань. Ядровими мислеобразами дискурсивно-текстового простору Д. Донцова є *влада, сила, щастя, характер*. Аналіз мислеобразів асоціюється з мовним панно, що «об’єднує» текст Д. Донцова його політичною візією.

Узагальнювальні ідеї політика зосереджено в змодельованих аксіологійних рядах, що містять узагальнювальне слово (чи словосполуку), що формує певний смисл (наприклад, *‘агресії чужих народів супроти нас’ – це українофільство, радикалізм і соціялізм* [2, с. 114]) або без узагальнювального слова (їх об’єднано смисловою скріпою, зокрема смисл ‘нерівність’ між гнобителями й пригнобленими продемонстровано лексемами *соціялізм, пацифізм, інтернаціоналізм* [1, т. 5, с. 143]).

3. Креативність МО – це вершина його мовотворчоти, що простежується в моделюванні образних засобів. Мовосвіт Д. Донцова має за основу історичні й політичні факти, що стосуються оцінки політичних реалій, подій та явищ. Система образів і тропів уможливлює маніфестацію ідеологійної позиції МО, відтворює фактаж його знань про довкілля. Особливо виразною в політика є антитеза, наприклад, протиставлення ***козацтво*** ↔ ***комунізм*** підживлене традицією існування цих явищ у суспільному житті, оскільки *козацтво* омовлено як воля до життя, як завзяття, натомість політичне поняття *комунізм* вербалізовано як «безхарактерність і безвілля» [1, т. 8, с. 97]. Різноманітною за структурою є тавтологія, наприклад, *«Для мужньої психології* ***ворог*** *є* ***ворог»*** [2, с. 113]; *«****великість*** *героя все міриться* ***великістю*** *його противника»* [1, т. 2, с. 81]. Увиразнюють політичне мовомислення Д. Донцова політичні метафори: *зі свого* ***трясовиська*** *Росія* ***не вийшла*** *й досі* [1, т. 2, с. 183], *над поневоленими* ***Бог сміється*** [1, т. 2, с. 135]. Політичні перифрази особливо чітко характеризують актуалізовані в дискурсивно-текстовому просторі постаті, наприклад, *Леся Українка* – це *яскравий смолоскип нашого минулого* [1, т. 4, с. 283], *постать української епохи Sturm und Drang (Бурі та натиску)* [1, т. 8, с. 21].

Ознаками самобутнього мовлення Д. Донцова є його мовотворчість, що базована на використанні античних висловів, бібліїзмів, народної творчости, латинських і грецьких усталених висловів (мовою оригіналу), що створює багатошаровість і багатовимірність публіцистичного тексту. Політик Д. Донцов самобутньо трансформує й модифікує усталені вислови та моделює власне авторський політичний афористикон.

Отже, вивчення мовної особистости Д. Донцова можливе на основі залучення екзистенційного, когнітивно-аксіологійного та креативно-образного вимірів і потребує напрацювань інших наук (історії, філософії, літературознавства, політології, архівознавства тощо).

Література

1. Донцов Д. Вибрані твори: в 10 т. / упоряд., передм., комент. О. Баган. Дрогобич: Відродження, 2011–2016.

2. Донцов Д. Націоналізм. Вінниця: ДП «ДКФ», 2006. 236 с.

Неля Митько
(м. Вінниця)

ФОРМУВАННЯ ГРАМАТИЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ЗДОБУВАЧІВ-ФІЛОЛОГІВ У ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ ПРИКМЕТНИКОВИХ ФОРМ: ШЛЯХИ ЕФЕКТИВНОГО ЗАСВОЄННЯ

Під час вивчення розділу «Прикметник» викладач допомагає здобувачам зорієнтуватися у засвоєнні творення і вживання прикметникових форм. Прикметник – це частина мови, що виражає непроцесуальну (статичну) ознаку предмета за допомогою синтаксично залежних граматичних категорій роду, числа й відмінка. Звертає увагу на те, що прикметник як частина мови характеризується залежними категоріями роду, числа, відмінка, змінюваністю за родами, числами, відмінками, особливою системою формотворення (ступенями порівняння, повною та короткою формами), словотворення. Здобувачі мають розуміти специфіку граматичних категорій роду, числа, відмінка прикметників – функції граматичних форм узгодження з іменником.

Ознака, позначувана прикметником, може вказувати на:

1) якість або властивість предмета (*урочисте відкриття*);

2) належність предмета тій чи іншій особі або тварині (*батькова хата*);

3) відношення одного предмета до іншого, обставини, дії тощо (*весняні дні*).

За значенням і граматичними особливостями прикметники поділяють на якісні і відносні, у межах відносних виділяють присвійні. Важливо навчитися безпомилково розпізнавати в тексті належність прикметника до певного розряду. Необхідно пам’ятати, що до якісних належать прикметники, що виражають різноманітні ознаки, які можуть виявлятися з різною мірою інтенсивності, безпосередньо, тобто лексичним значенням своєї основи: *червоний, короткий, розумний, змістовний.* Їм властиві такі граматичні та лексико-словотвірні ознаки: здатність змінюватись за ступенями порівняння, можливість утворення: а) прислівників на -о, -е; б) абстрактних іменників; в) форм суб’єктивної оцінки; мають повну і коротку, стягнену і нестягнену форми; утворюють антонімічні пари, мають синонімічні зв’язки, сполучаються з прислівниками міри і ступеня, мають похідну і непохідну основи. Здобувачі мають знати, що в окремих якісних прикмет-

никах може не бути якоїсь із цих ознак. Але немає якісних прикметників без жодної з них.

Відносні прикметники виражають ознаку через її відношення до іншого предмета, явища або дії: *дерев'яний, сталевий, вчорашній*. Варто вказати на граматичні ознаки цих мовних одиниць: усі відносні прикметники мають похідну основу, у яку входять афікси, що виражають відношення; можуть замінюватись прийменниково- та безприйменниково-іменниковими сполученнями: *кам'яний будинок – будинок з каменю*; *безкраїй степ – степ без краю*; *кров'яний тиск – тиск крові.*

Здобувачі мають пам'ятати, що присвійними називають прикметники, які означають належність предмета особі або тварині і відповідають на питання чий? чия? чиє?: *сестрина кімната, братова порада, вовчий хвіст.*

Зрозуміти перехід прикметника з одного лексико-граматичного розряду в інший можна у зіставленні словосполучень із прикметником, ужитим з різними значеннями: *малинове варення – малинова сукня*; *левова здобич – левова частка*; *батьківська заповідь – батьківські збори.*

Вивчаючи творення ступенів порівняння прикметників, здобувачі пам'ятають, що таке формотворення властиве тільки якісним прикметникам. Викладач звертає їхню увагу на творення простої форми вищого ступеня порівняння в кількох прикметників суплетивно: *гарний – кращий, поганий – гірший, малий – менший.* В українській мові нормативним є вживання вищого ступеня порівняння з прийменником (від, за, порівняно з, проти) або зі сполучником (ніж, як): *брат старший від сестри*; *син вищий, ніж батько*. Трапляються порушення літературної норми під впливом російської мови, у якій форми вищого ступеня порівняння вживають у поєднанні з родовим відмінком іменника (*проспект шире улицы*) або зі сполучником чем (*это место выше, чем то*). Здобувачам добре відомо, що складену форму найвищого ступеня порівняння утворюють сполученням слів найбільш, найменш із звичайним прикметником: *найбільш сильний, найменш зручний*. Така форма найвищого ступеня, утворена за допомогою слова самий (*самий влучний, самий добрий*), є в українській мові просторічною. Варто зазначити, що помилковими є випадки контамінації (змішування) простої і складеної форм ступенювання: *більш докладніший, найбільш докладніший, більш простіший, найбільш простіший*. Нормативними є форми: *більш докладний, докладніший, найбільш докладний, найдокладніший, більш простий, простіший, найбільш простий, найпростіший.* Виробити граматичні компетентності правильного вживання прикметни-

кових форм можна в процесі творення форм ступенів порівняння, перекладу з російської мови, редагування текстів. В українській мові форми ступенів порівняння прикметників змінюються за родами, числами та відмінками. Здобувачі усвідомлюють, що помилковим є неправильне узгодження простої форми вищого ступеня на зразок: *цей берег вище, ніж той*; *картопля набагато дешевше*; *ситуація стала гостріше*. У цих фразах потрібно вжити *вищий*, *дешевша*, *гостріша*, оскільки ці форми узгоджуються з іменниками за родами, числами та відмінками. Ця помилка виникає під впливом російської мови, у якій проста форма вищого ступеня не змінюється за родами, числами, відмінками. Засвоюючи правильне творення форм ступенів порівняння, здобувачі звертають увагу на некоректне вживання слова кращий у словосполученнях *кращі спортсмени*, *кращі вина* без прийменників чи сполучників. Літературними є форми *найкращі спортсмени*, *найкращі вина.*

У сучасній українській літературній мові звичайно функціонують повні стягнені форми прикметників. Обмежено використовують повні нестягнені та короткі прикметники. Варто знати, що повні нестягнені (як паралельні до стягнених) можна вживати тільки у називному і знахідному відмінках однини жіночого та середнього роду (*добра – добрая*, *веселу – веселую*, *синє – синєє*) та у називному і знахідному відмінках множини (*веселі – веселії*). Короткі – у називному і знахідному відмінках однини чоловічого роду (*повен*, *дрібен*, *ладен*). Варто зазначити, що у непрямих відмінках форми повних і коротких прикметників збігаються. Нестягнені форми мають якісні прикметники (*добрая*, *синєє*, *далекий*).

Під час опрацювання словозміни прикметників здобувачі вчаться поділяти ці мовні одиниці на м’яку і тверду групи за характером кінцевого приголосного основи. Усвідомлюють, що парадигма прикметників з другим компонентом -лиций поєднує закінчення м’якої і твердої груп. Засвоюючи відмінювання прикметників, студенти звертають увагу на помилкові форми *природній колір*, *дорожний костюм* замість коректних *природний колір*, *дорожній костюм*.

Знання граматичних і лексичних норм, вироблення вмінь у процесі виконання завдань, творення і зіставлення літературних і нелітературних форм сприяють кращому формуванню граматичної компетентності здобувачів освіти.

Людмила Островська
(м. Миколаїв)

ДО ПРОБЛЕМИ КВАЛІФІКАЦІЇ СИНТАКСИЧНОГО НУЛЯ В НОМІНАТИВНИХ РЕЧЕННЯХ

Вивчення нульових лінгвістичних категорій (фонемного нуля в альтернаціях: *сто – сотня*, нульової флексії в словозмінній парадигмі: *кіт-ф, кот-а, кот-ові*; нульового словотвірного форманта: *бігти – біг + ф*) має вже доволі тривалу історію в українському мовознавстві, проте на синтаксичному рівні мовної системи поняття нуля все ще не набуло свого викінченого тлумачення. Насамперед йдеться про визначення статусу синтаксичного нуля з-поміж вербалізованих синтаксичних категорій. Про нерозв'язаність порушеної проблеми в україністиці свідчить хоча б той факт, що в сучасних українських лінгвістичних словниках відсутні спеціальні статті про синтаксичний нуль, а наявні лише спорадичні згадки, зокрема про нульові дієслівні зв'язки як компонент складених іменних присудків [8, с. 132; 8, с. 408] чи нульові підмети і нульові присудки [8, с. 410].

Значний поштовх до вивчення нульових синтаксичних засобів дала генеративна теорія керування та зв'язування Н. Хомського, де синтаксичний нуль визнається певною референційно-дейктичною сутністю без вираження рольової семантики [9, с. 518–523].

В українській лінгвістиці певну нульову лінгвістичну категорію найчастіше кваліфікують як таку, що має обов'язкову граматичну значущість через специфіку парадигми, до якої вона входить, за відсутності свого формального вираження [5, с. 265]. Відповідно визначальною рисою синтаксичного нуля стає його лексична невираженість, що дає можливість кваліфікувати синтаксичний нуль доволі широко. У цьому аспекті показовим є підхід А. Загнітка, який вважає, що синтаксичний нуль може охоплювати вияв синтаксичних позицій у структурі речення, тобто йдеться про нульові головні члени (нульові присудки і нульові підмети), а також реалізацію дієслівних зв'язок у складених присудках [4, с. 36–45]. Водночас дослідник зазначає, що різновидом синтаксичного нуля також є відсутність засобу поєднання предикативних частин у безсполучниковому складному реченні [3, с. 309]. Подібний погляд про нульові головні члени речення презентовано й у підручнику І. Вихованця [2].

Натомість І. Арібжанова, розглядаючи основні принципи моделювання простого речення, пропонує вузький підхід до тлумачення синтаксичного

нуля. Дослідниця заперечує кваліфікацію нульових членів речення (нульового присудка і нульового підмета) як синтаксичного нуля й протиставляє поняття синтаксичного нуля та дієслівної нульової зв'язки [1, с. 42–59]. На її думку, про синтаксичний нуль йдеться виключно тоді, коли він не лише матеріально не виражений, а й в принципі не може мати вербалізованої форми як виразника предикативності речення [1, с. 52]. Згідно з таким тлумаченням синтаксичний нуль реалізується тільки в односкладних номінативних та інфінітивних реченнях, пор.: *Весна. Знайти б*.

Наявні підходи в українській лінгвістиці до тлумачення синтаксичного нуля, як широкий, так і вузький, на нашу думку, не розв'язують питання його кваліфікації, навіть більше, – порушують інші проблеми, зокрема, такі:

1) чи треба ототожнювати двоскладне речення з головним нульовим членом і неповне / еліптичне речення (за широкого підходу);

2) чи можна обґрунтовувати наявність не лише головних нульових членів речення, а й нульових обов'язкових поширювачів структурної схеми (за широкого підходу);

3) чи є принциповою відмінність синтаксичного нуля в іменних та інфінітивних реченнях і нульової дієслівної зв'язки як компонента складеного присудка (за вузького підходу).

Проблема кваліфікації статусу синтаксичного нуля потребує свого розв'язання, на нашу думку, з урахуванням поняття парадигми речення та його багатоаспектності. До того ж провідним вихідним положенням у тлумаченні синтаксичного нуля має бути принцип ізоморфізму до нульових категорій інших мовних рівнів. У зв'язку з цим уважаємо, що вести мову про лінгвальний статус синтаксичного нуля доцільно лише в разі його граматичної значущості у вираженні категорії предикативності, насамперед темпорального значення. Таку граматичну значущість для вираження грамеми теперішнього часу категорії предикативності як визначальної для речення виявляє десемантизована нульова дієслівна зв'язка *є*.

Традиційно витлумачувані номінативні односкладні речення на кшталт *Літо* є всі підстави розглядати як член модально-часової парадигми, що реалізує синтаксичне значення теперішнього часу, пор.: *Літо*. *Було літо*. *Буде літо*. *Хай буде літо*. *Було б літо*. Прикметно, що аналіз модально-часової парадигми таких речень загалом порушує проблему виділення номінативних односкладних речень як окремого різновиду, адже в минулому та майбутньому часі ці речення виразно виявляють свою формальну двоскладність.

Зважаючи на особливості функціонування номінативних речень та їхнє експресивне навантаження, науковці іноді навіть пропонують тлумачити нульову форму теперішнього часу в номінативних реченнях як специфічний вияв теперішнього антропологічного, що позбавлений парадигматичних протиставлень часових форм [7, с. 18]. На нашу думку, таке твердження не є достатньо аргументованим, адже варіанти номінативних речень у минулому та майбутньому часі зберігають свій функційно-семантичний та експресивний характер, що підтверджує спостереження над мовним матеріалом, а отже, парадигматичні опозиції із нульовою формою теперішнього часу цілком очевидні, пор.: *Нова біда. Ректора Ужгородського університету знайшли з ножем у серці* (Костенко: 2011, с. 340); *Була неділя. Належало помолитися, та наперед я пішов змитися в ріку* (Дочинець: 2019, с. 57); *Віддеріть їх від тіла нації і відкиньте чимдалі, отоді й буде єдність* (Костенко: 2011, с. 340).

Мовознавиця І. Арібжанова пропонує тлумачити синтаксичний нуль у номінативних реченнях як нульову зв'язку, що принципово не може мати свого лексичного вираження, протиставляючи її водночас нульовій дієслівній зв'язці, що, маючи варіантний вербалізований вияв, реалізується в складених присудках [1, с. 45]. Уважаємо, що такий погляд потребує уточнення, адже на семантико-синтаксичному рівні номінативні речення мають предикатно-суб'єктну структуру, що на формальному рівні найчастіше реалізується у вигляді згорнутого предиката стану буття *бути* (*є*) та суб'єктної синтаксеми стану [6, с. 188–189], через що немає достатніх підстав тлумачити предикат *бути* в таких реченнях як нульову зв'язку.

До того ж аналіз мовного матеріалу вказує на можливість вживання й лексично вираженого предиката буття *бути* (*є*) на формальному рівні: *Ніби є якась видимість роботи, переважно у східному крилі, але це скоріше підготовчі операції, навіть не нульовий цикл* (Горіха Зерня: 2021, с. 139); *Послухай, є тільки твоє слово проти його слова, і ми не можемо висувати обвинувачення без доказів* (Горіха Зерня: 2021, с. 164); *Немає смислу, є обов'язок* (Горіха Зерня: 2021, с. 193); *А потім розповідає, так часто, що я вже втомився слухати: є й інша версія* (Амеліна: 2017, с. 47); *Бо є лише мить* (Амеліна: 2017, с. 86); *Кандидатів до трьох десятків, на всі електоральні смаки. Є бомж, є слюсар, є академік. Є поет, режисер і посланець Бога в одній особі. Є комуністи, соціалісти і провокатори. Є слов'янофіли і українофоби. Є червоні, зелені й ніякі* (Костенко: 2011, с. 346); *Є чов-*

ни, з яких ловлять для людей рибу. І є човники, що перевозять людей на переправі (Дочинець: 2019, с. 326).

За нашими спостереженнями, переважно не виявляють варіативності формального вираження / невираження предиката номінативні речення, у яких реалізується семантика всеохопного фізичного стану, або експресивні речення, що виконують комунікативну функцію номінативного теми: *25 грудня*. *Католицьке Різдво* (Костенко: 2011, с. 346); *Залізна брама*. *Сходи пахнуть спиртом, котами і молоком, а ще…* (Амеліна: 2017, с. 29); *Сусід*. *Сусід відчув себе народом, помножився автоматом Калашникова і назвався домоврядником* (Стяжкіна: 2016, с. 37), хоча трапляються й варіантні лексично виражені реалізації предиката із семантикою всеохопного стану буття: *Є початок, бо є світанок, мати, сонце і перший крик* (Костенко: 2019, с. 240).

Отже, можемо стверджувати, по-перше, асиметрію формально-граматичної та семантико-синтаксичної структур номінативних речень, а по-друге, їхні парадигмальні властивості та можливість варіантних форм лексичного вираження / невираження предиката доводять, що нульова форма предиката в таких реченнях зумовлена не її лінгвальним статусом як єдиного показника предикативності речення, а специфікою комунікативно-прагматичного навантаження, насамперед експресивністю та емоційністю, і функційно-семантичною специфікою номінативних речень. Загалом же питання особливостей функціонування номінативних речень і формально подібних до них синтаксичних структур потребує свого розгляду в межах окремої наукової розвідки.

Література

1. Арібжанова І. Принципи моделювання простого речення. *Українське мовознавство*. Київ, 2014. Вип. 1(44). С. 42–59.

2. Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис: підручник. Київ: Либідь, 1993. 368 с.

3. Загнітко А. Мовний простір граматики: монографія. Вінниця: Нілан-ЛТД, 2018. 448 с.

4. Загнітко А. Поняття синтаксичного нуля: статус, синтагматика і парадигматика. *Науковий вісник Чернівецького університету*. Чернівці, 2002. Вип. 146–147: *Слов'янська філологія*. С. 36–45.

5. Загнітко А. Словник сучасної лінгвістики: поняття і терміни. Донецьк: Донецький національний університет, 2012. Т. 3. 426 с.

6. Коваль Л. М. Семантико-синтаксична основа головного компонента односкладних речень в українській мові: монографія. Вінниця: ФОП Корзун, 2015. 320 с.

7. Коржак З. З. Вираження експресивності номінативних речень (на матеріалі сучасної української художньої літератури): дис. … канд. філол. наук: 10.02.01. Івано-Франківськ: Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, 2007. 210 с.

8. Українська мова: Енциклопедія / НАН України, Ін-т мовознав. ім. О. О. Потебні, Ін-т укр. мови; редкол.: В. М. Русанівський та ін. Вид. 2-ге, випр. і допов. Київ: Видавництво «Українська енциклопедія» імені М. П. Бажана, 2004. 820 с.

9. Chomsky N., Lasnik H. Syntax in generativen Grammatik. *Syntax: An International Handbook of Contemporary Research*. Berlin & New York, Walter de Gryuter, 1993. Pp. 506–569.

Ілюстративний матеріал

1. Амеліна В. Дім для Дома. Львів: Видавництво Старого Лева, 2017. 384 с.
2. Горіха Зерня Т. Принцип втручання. Київ: Білка, 2021. 272 с.
3. Дочинець М. Вічник. Сповідь на перевалі духу. Мукачеве: Карпатська вежа, 2019. 336 с.
4. Костенко Л. Записки українського самашедшого. Київ: А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2011. 416 с.
5. Костенко Л. Триста поезій. Київ: А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2019. 416 с.
6. Стяжкіна О. Мовою Бога. Київ: Дух і Літера, 2016. 128 с.

Андрій Пасєка
(м. Вінниця)

СТРУКТУРНО-СЛОВОТВІРНІ ОСОБЛИВОСТІ УРОЛОГІЧНИХ ТЕРМІНІВ

Питання, пов’язані з аналізом термінів щодо їх словотвору, семантики та мотивації, досліджували М. Вакуленко, Л. Веклинець, М. Годована, К. Городенська, Р. Дудок, О. Іванишин, О. Материнська, Л. Червінська та ін. Дериваційні особливості термінів були предметом вивчення таких вітчизняних мовознавців: Г. Аркушин, М. Вербенєц, М. Гонтар, В. Дев’ятко, Є. Карпіловська, Н. Клименко, Н. Книшенко, І. Кочан, Л. Малевич, Г. Мацюк, Т. Панько, Л. Полюга, Г. Ракшанова, Л. Симоненко, Е. Скороходько, І. Фецко, Д. Шафран, Н. Шило та ін. У працях цих учених запропоновані різні підходи до визначення основних структурних типів термінів, опису арсеналу словотвірних засобів та моделей і виявлення ступеня їхньої продуктивності в мові. Терміни урології ще не були в полі зору науковців, що свідчить про актуальність дослідження особливостей їх словотвірної будови.

Метою постає розгляд основних і/чи неосновних типів творення урологічних термінів із простеженням частоти використовуваних афіксів та інших способів продукування таких термінних одиниць.

Урологічна термінологія, як і вся медична термінологія загалом, у своєму складі має як власні лексеми, так і запозичені. Серед запозичень переважають грецькі та латинські слова або їхні елементи, хоча наразі частими стали запозичення з англійської, а кількість інтернаціональних термінів / елементів продовжує збільшуватись. Медиків приваблює відносна семантична однозначність цих терміноелементів, що дає змогу в переважній більшості випадків уникати нерозуміння чи полісемії. До того ж у галузевих терміносистемах поширеними є терміни, які поєднують у своєму складі інтернаціональні компоненти або афікси з українськими морфемами. Не можна не погодитися з Ю. Дев'ятко, яка стверджує, що «греко-латинські суфікси та відповідні суфіксоїди в українській мові є досить систематизованими та концептуальними, вносять конкретизацію по відношенню до значення, яке транслює корінь, і можуть змінювати граматичну категорію терміна» [1, с. 24].

Терміни є різноманітними за походженням (власні, запозичені), структурою (синтетичні (однослівні), аналітичні (багатослівні)), способами творення (морфологічний спосіб, синтаксичний спосіб, семантичний, морфолого-синтаксичний).

Коли йдеться про способи творення урологічних термінів, то говорять про:

– морфологічний спосіб творення (префіксальний, суфіксальний, префіксально-суфіксальний, безафіксний, основоскладання, словоскладання, абревіація);

– синтаксичний спосіб – утворення стійких терміносполучень (на основі словосполучення), які являють собою дво- та багатокомпонентні терміни;

– семантичні способи (метафора та метонімія; епонімія);

– морфолого-синтаксичний спосіб: субстантивація, адвербіалізація та ін.

Ще одним продуктивним способом термінотворення та поповнення медичної термінологічної системи вважають запозичення термінів з інших мов.

Суфіксальний спосіб творення серед морфологічних способів творення вирізняється своєю потужністю і частотністю. Серед словотвірних морфем українських урологічних термінів маємо такі суфікси: -аці(я), -изм / -ізм, -ин / -ін, -аз(а), -оз(а), -ит / -іт, -атор / -ятор, -ист, -ант, -ом(а), -ість / -ость / -асть, -ин(а) / -ін(а), -ок, -нок, -чок, -ств(о) / -цтв(о) / -зтв(о),

-иц(я), -юк, -ак / -як, -нн(я), -ик / -ік, -овик, -от та ін. Для глибшого аналізу суфіксів української урологічної термінології ми скористалися однією з найкращих сьогодні праць у вітчизняній лексикографії – «Етимологічним словником запозичених суфіксів і суфіксоїдів в українській мові» П. Селігея [3]. Найбільш уживаними в урологічній термінології є:

а) суфікс *-ом*(*а*) має значення «морфологічне утворення, пухлина»: *аденома* (доброякісне новоутворення, що розвивається внаслідок гіперплазії), *гамартрома* (вузлове доброякісне новоутворення, що являє собою тканинну аномалію розвитку), *міома* (доброякісне гормонозалежне утворення, яке розвивається з м'язових та сполучних клітин матки), *ліпома* (доброякісна пухлина із жирової тканини, іноді множинна), *саркома* (злоякісна пухлина сполучної тканини), *хоріонкарцинома* (найбільш агресивний варіант пухлин яєчка, частіше зустрічається у дорослих) та ін.;

б) суфікс *-іт* (*-ит*) передає значення «запалення; гостре запальне захворювання органу або тканини», наприклад: *везикуліт* (запалення сім'яних пухирців), *епідидиміт* (запалення придатка яєчка), *епідидимоорхіт* (запалення яєчка і його придатка), *каверніт* (запалення печерестих тіл пеніса), *паранефрит* (запалення навколониркової жирової тканини), *парацистит* (запалення жирової тканини навколо сечового міхура), *простатит* (запалення передміхурової залози), *уретрит* (запалення слизової оболонки сечовипускного каналу) та ін.;

в) суфікс *-ij*(*а*) є багатозначним, передає значення «опредметнена якість» (за словником), в урології найчастіше використовується у термінах, що позначають хворобу, аномальний стан, наприклад: *агенезія* (недорозвинення органу або повна його відсутність у результаті порушення розвитку плода на ранніх стадіях), *аплазія* (уроджена відсутність або недорозвинення органу), *бактеріурія* (стан, при якому в посіві сечі виявляється зростання бактерій), *гемоспермія* (хворобливий стан, що характеризується домішками крові в еякуляті), *гінекомастія* (захворювання, що проявляється збільшенням у розмірах грудних залоз від 1 до 10 см у чоловіків, внаслідок розростання жирової або залозистої клітковини), *гіперазотемія* (підвищена концентрація в крові продуктів переробки білків, що містять азот (сечовина, креатинін тощо)), *ліпідурія* (наявність у сечі ліпідів) тощо;

г) суфікс *-оз* має значення «опредметнена дія, стан»: *ацидоз* (підвищена кислотність крові, шлункового соку та тканин організму внаслідок зміни кислотно-лужної рівноваги), або «незапальний патологічний процес,

хронічний хворобливий стан»: *гідронефроз* (уроджене або набуте захворювання, що характеризується дилатацією миски та чашок, порушенням функції нирки внаслідок функційного чи органічного звуження мисковосечовідного сегменту), *мультикістоз* нирки (аномалія розвитку, паренхіма однієї із нирок повністю заміщена великими кістами, сечовід закінчується сліпо, нирка не функціонує), *нефроптоз* (патологічний стан нирки, при якому вона зміщується за межі своєї фізіологічної рухливості), *нефросклероз* (зморщення нирки внаслідок розвитку в ній рубцевої тканини), *парафімоз* (защемлення головки статевого прутня у ділянці вінцевої борозни) тощо;

ґ) суфікс *-ізм / -изм* має значення «властивість», іноді «вада» / «хвороба», як то: *анаболізм* (реакції синтезу необхідних клітині речовин, у яких енергія отримана у катаболічних реакціях), *крипторхізм* (системне захворювання, що характеризується порушенням процесу опущення яєчка в калитку), *монорхізм* (уроджена відсутність одного з яєчок), *поліорхізм* (наявність додаткового яєчка з однієї або обох сторін) та ін.;

д) суфікс *-анн-* має значення опредметненої дії: *бужування* (розширення звужених ділянок сечових шляхів спеціальним інструментом – бужем), *дренування* (метод лікування та діагностики в медицині, що передбачає виведення з природних чи паталогічних порожнин тіла людини різного вмісту), *сканування* радіоізотопне (одержання зображення органу, насиченого радіоактивним ізотопом), *сечовипускання* (процес виведення сечі з організму (з сечового міхура)) тощо;

е) суфікси *-ор, -ер* від початку мали значення особи[6], а значення «пристрій, механізм, знаряддя праці» розвинулось у мовах, що його запозичили: *дилятатор* (медичний інструмент, який використовується для дослідження та розширення трубчастих органів), *екстрактор* (апарат для розділення рідких або твердих речовин за допомогою селективних розчинників (екстрагентів)), *катетер* (виріб медичного призначення у вигляді порожнистої трубки, призначений для з'єднання природних каналів, порожнин тіла, судин з зовнішнім середовищем для їх дренування, введення в них рідин та газів, промивання, або проведення через них хірургічних інструментів), *літотриптор* (апарат, який застосовують для безконтактного ударно-хвильового дроблення конкрементів, що утворились у тілі людини) та ін.;

[6] Селігей П. О. Етимологічний словник запозичених суфіксів і суфіксоїдів в українській мові / НАН України, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. Київ: Академперіодика, 2014. С. 115.

є) суфікс *-ач* використовується переважно для творення іменників від дієслів недоконаного виду і в досліджуваній терміносистемі називають предмет, за допомогою якого виконують дію: *тримач*, *розширювач*;

ж) суфікс *-аз* вважають малопродуктивним, утім в урологічній термінології він має вживання. Так, у термінах *гомеостаз* (система узгоджених відгуків організму, спрямованих на забезпечення, підтримання або відновлення сталості його внутрішнього середовища), *стаз* (*сечовий*) (уповільнення або припинення природної течії сечі по сечових шляхах).

Творення урологічної термінології відбиває всі структурні напрями словотворення: терміни-однослови, терміни-композити та терміни-словосполучення.

Синтетичні урологічні терміни (терміни-однослови) можуть утворюватися як морфологічним, так і семантичним способом.

Коли ідеться про морфологічний спосіб творення урологічних термінів, то варто зауважити, що урологічна термінолексика, порівняно з загальновживаною, часто вживає як засіб словотворення дещо інший набір морфем, для яких характерною є закріпленість за певними класами понять. У разі термінологічного словотворення вільніше та простіше поєднуються запозичені й національні словотвірні елементи, спостерігається також зміна семантики загальномовних морфем.

Найбільш активним способом творення в межах морфологічного постає суфіксальний спосіб, трохи менш продуктивним є префіксальний і префіксально-суфіксальний способи творення. Неочікувано активним у творенні урологічної термінології видається спосіб абревіації (зокрема різновид ініціальної абревіації).

Література

1. Дев’ятко Ю. С. Дериваційна характеристика медичних термінів (на матеріалі стоматологічних текстів). *Вісник Одеського національного університету. Філологія*. 2019. Т. 24, № 1(19). С. 21–28.

2. Дзюба М. Диференціація епонімічних термінів і номенів. *Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка»: Серія «Проблеми української термінології»*. 2010. № 676. С. 15–18.

3. Селігей П. О. Етимологічний словник запозичених суфіксів і суфіксоїдів в українській мові. Київ: Академперіодика, 2014. 320 с.

4. Симоненко Л. О. Українська наукова термінологія: стан та перспективи розвитку. *Українська термінологія і сучасність:* зб. наук. праць. Київ: КНЕУ, 2003. С. 18–22.

5. Симоненко Л. О. Українська термінологічна лексикографія за роки незалежності: здобутки і прорахунки. *Українська термінологія і сучасність*: зб. наук. праць. Київ: КНЕУ, 2001. Вип. IV. С. 3–7.

6. Симоненко Л. О. Українська термінологія кінця XX ст. *Українська термінологія і сучасність*: Матеріали II Всеукр. наук. конф. Київ: Вид-во Інституту української мови НАН України, 1997. С. 10–14.

7. Содомора П., Мартин В. Греко-латинські префікси та їх відображення в українській філософській та медичній термінології. *Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології»*. 2011. № 709. С. 116–120.

Тетяна Петрова
(м. Харків)

КРИТИКА СЛОВНИКІВ М. ЙОГАНСЕНОМ

Майк Гервасійович Йогансен – видатний представник Харківської філологічної школи. 1917 р. він закінчив Харківський університет, здобув науковий ступінь магістра філології, навчався в аспірантурі і був учнем Л. Булаховського та О. Синявського.

М. Йогансен був виразником доби Розстріляного відродження, його роботи мали значущий вплив на розвій національної науки. Його безпідставно звинувачено і знищено 1937 р., а реабілітовано 1958 р.

М. Йогансен – це, як відомо, поет, прозаїк, мовознавець, перекладач, журналіст, критик навчальних і наукових видань, словників. Його різнобічний доробок відкрився українській науці лише в кінці XX ст. Він займався літературною творчістю, досліджував проблеми мовознавства, брав участь у створенні проєкту українського правопису 1928 р., також укладав словники.

Сьогодні відомі поодинокі наукові праці, у яких українські вчені аналізують, зокрема, різножанровий мовознавчий здобуток М. Йогансена і його внесок у розвиток Харківської філологічної школи 20–30-х рр. XX ст. [5], його рецензії на лінгвістичні праці 20-х рр. XX ст., написані ним упродовж 1922–1925 рр. [3]. Актуальність дослідження зумовлена потребою аналізу рецензій М. Йогансена на словники, що є цінним складником його критичного дискурсу, осмислення і характеристики феномена його лінгвоособистості як рецензента. Студіювання лінгвоперсони критика словників може бути перспективним напрямом лінгвоперсонології – лінгвоперсонології критика.

Мета цього дослідження – схарактеризувати особливості критики словників та ознаки критичного дискурсу М. Йогансена на матеріалі рецензій на словники.

В українських періодичних працях 20-х рр. – початку 30-х рр. XX ст. відстежено незначну кількість рецензій М. Йогансена на різні типи словників, які надруковані в часописі «Нова книга» і становлять його критичний дискурс.

Рецензії М. Йогансена – це оцінювальні статті аналітичного характеру, у яких ґрунтовно схарактеризовані словники. Вони вирізняються ритмічністю, інформативністю, оригінальною організацією коментарів про рецензовані праці. Компоненти композиції рецензій мають особливості відтворення.

Результати аналізу заголовків рецензій дослідника дають змогу визначити такі їхні типи: 1) заголовок, що повторює назву словника, доповнену бібліографічними відомостями, покликаючись передусім на саме видання (зокрема, «Практичний російсько-вкраїнський словник. Д. В. У. 1924 р. Видання 3» [1]); 2) заголовок із довільним добором мовних засобів різних мов («Lexica. Сучасні українські словники практичного вжитку» [2]). Критик уводить до заголовка оцінювальної статті латинськомовний компонент (*Lexica*), позаяк він був поліглотом, а також добре знав старогрецьку мову й латину.

Для найменування особи автора рецензованих словників М. Йогансен актуалізує такі моделі: 1) ‘прізвище без ініціала імені’ (*Грінченко, Даль*; *Іваницький і Шумлянський, Іваницький-Шумлянський* [2, с. 9]); 2) ‘(варіанти) скорочення прізвищ без ініціалів імені’ (*Іван.-Шумлянський* [1, с. 33], *Іван.-Шумл., Іван. Шумл.* [2, с. 9]); 3) ‘ініціал імені + прізвище’ (*Л. Савченко* [2, с. 10]). Рецензент також послуговується одиницями *автор, знавець мови, складач* тощо.

Для вираження авторських переконань М. Йогансен застосовує насамперед такі мовні одиниці: займенники першої особи множини (*наше* завдання, *наша* рецензія); форми дієслів у першій особі множини теперішнього часу (*минаємо, вбачаємо, знаходимо* тощо), однак почасти використовує і минулого часу («Ми *оминали*» [1, с. 34]). Усе зауважене засвідчує креативне, особисте й самостійне ставлення рецензента до експертованих ознак словників.

Критик дотримується логічного й послідовного презентування підсумків аналізу словників. Для їхнього переліку він застосовує вставні слова *по-перше* [1, с. 33; 2, с. 10], *по-друге* [1, с. 33] і також для вираження, імовірно, нетерпіння, незадоволення якістю словника – *нарешті* або *кінець кінцем* [1, с. 33]).

У своїх рецензіях М. Йогансен оминає узвичаєності, починає з основної частини й «опускає» компоненти вступу (констатування факту появи словника, підкреслення його важливості, актуальності).

Стиль критики М. Йогансена оригінальний, почасти кваліфікуємо як різкий, навіть емоційно-експресивний, імпульсивний. Виважені доведення автор ув'язує з оцінно-експресивною конотацією, відповідно, емоційно-експресивною оцінкою словника, зреалізовуючи її знаками пунктуації (!?), що насамперед властиві презентуванню емоцій у художньому й публіцистичному стилях мовлення [1, с. 33].

Дослідник управно вкраплює в оцінювальні судження щодо якості словників фразеологічні одиниці, наприклад: *мертвий груз, шкутильгати на всі чотирі* та ін. Вони дають змогу донести до укладачів видання і його користувачів оцінну інформацію, узагальнивши та експресивно-емоційно наповнивши значення, актуалізувати їх увагу, а також простежити особливості національного менталітету через національні конотації.

Побудову рецензій визначаємо ритмічною і динамічною, що пов'язуємо із захопленнями критика. Зокрема, М. Йогансен любив, як відомо, грати у більярд, теніс, футбол, а також полювати, їздити на велосипеді. Зазначені активні види ігор та занять сприяють інтелектуальному розвитку й цілеспрямованості, а також різнобічному тактичному мисленню. Сам автор у вірші «Ах життя моє дороге…» (1929) описує своє життя в спортивному стилі, порівнюючи його з м'ячем.

Характерним для рецензій М. Йогансена є використання безособово-предикативних прислівників, або слів категорії стану, зокрема *потрібно, треба*, що виражають імперативність, категоричність щодо оцінювання параметрів словників, установлення доцільності / недоцільності застосування певних принципів їх створення [1, с. 33–34; 2, с. 9].

Відзначаємо категоричність і безкомпромісність М. Йогансена як критика, це підтверджують такі його негативні оцінки деяких аспектів словників: «словничок *нічого не вартий*. <…> він *абсолютно не придатний*» [2, с. 10]. У критичних висловлюваннях рецензента відстежуємо прагнення показати своєрідність розвитку української мови самостійного народу і перспективу національного мовознавства.

Дослідник присвячує українським словникам практичного вжитку, що побачили світ від 1917 р., оцінювальну публікацію «Lexica. Сучасні українські словники практичного вжитку» [2]. Це унікальна полірецензія,

скомпонована сукупність рецензій (різних їхніх типів за обсягом інформації – рецензії-репліки, рецензії-анотації, рецензії-відгуку / див. про це [4, с. 251]/) на 7 словників, визначається мозаїчністю інформації, частим її перехрещуванням, коли автор удається до порівняльно-зіставного аналізування джерел. Водночас М. Йогансен, здається, ніби поспішає жити й працювати, оскільки відчуває наближення своєї смерті, про це пише в «Автобіографії» (1929). Осягнувши зміст і вартість здобутків тогочасної лексикографії, критик убачає перспективу українського словникарства у створенні нового практичного перекладного словника [2, с. 10].

Викладене вище – це лише окремі штрихи, що оприявнюють особливості й індивідуально-авторські ознаки критичного мовомислення мовної особистості рецензента М. Йогансена.

Отже, у рецензіях на словники виявляється авторська особистість критика М. Йогансена оглядового типу (термін Ю. Шевельова), а також рецензента з глибокою і широкою ерудицією, високим рівнем критичного мислення. Індивідуальність його стилю критики надзвичайно виразна, почасти з емоційно-експресивними конотаціями. Критичний дискурс М. Йогансена – це своєрідна інтелектуальна лабораторія, де він віддає частину себе й установлює цінність словників, здійснює їхній порівняльно-зіставний аналіз. Оригінальні оцінні конструкції, якими пересипані рецензії, подекуди презентовані фразеологічними одиницями, вияскравлюють сутність індивідуальних смислів мовної особистості критика. Головний підхід М. Йогансена щодо оцінювання словників – постулювання концепції «вірності» українській мові, прагнення її розвинути з опертям на сучасні напрацювання і кращі здобутки національної лексикографії.

Література

1. Йогансен М. Практичний російсько-вкраїнський словник. Д. В. У. 1924 р. Видання 3. *Нова книга*. Харків, 1925. № 2. С. 33–34. Рец. на слов.: Практичний російсько-український словник. Вид. 3-тє. Харків: ДВУ, 1924. 167 с.

2. Йогансен М. Lexica. Сучасні українські словники практичного вжитку. *Нова книга.* Харків, 1925. № 7–8. С. 9–10.

3. Карікова Н. М. Рецензійна діяльність М. Йогансена-мовознавця. *Virtus: Scientific Journal*. 2017. № 16. P. 144–148.

4. Петрова Т. О. Українська термінографічна критика: становлення, розвиток та перспектива (на матеріалі критичної оцінки термінологічних словників). Харків: Майдан, 2021. 460 с.

5. Черемська О. С. Майк Йогансен як мовознавець. *Культура слова*. Київ, 2016. № 84. С. 185–193.

Ірина Серебрянська
(м. Суми)

ВІЙСЬКОВА ЛІНГВІСТИКА ЯК ЗАПОРУКА ЯКІСНОГО МОВНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВІЙСЬКОВОЇ СФЕРИ

Обмін досвідом і знаннями спонукає до інноваційних рішень у розвитку суспільства. У динамічних умовах сучасного світу міждисциплінарні дослідження стають важливим елементом його пізнання та вивчення.

Нові наукові парадигми виникають на перетині лінгвістики і природничих, соціальних, гуманітарних наук, технічних наук і технології (часом, здавалося б, зовсім несумісних із нею). Нині в центрі особливої уваги політики, психологи, соціологи, юристи, важливим компонентом життєдіяльності яких є професійне мовлення. Тож увага лінгвістів до відповідних галузей знання є зрозумілою й обґрунтованою, а поява відповідних досліджень на межі двох наук дає змогу комплексно вирішувати складні проблеми.

Саме так були сформовані соціолінгвістика, лінгвокультурологія, етнолінгвістика, психолінгвістика, патолінгвістика, нейролінгвістика, нейропсихолінгвістика, психіатрична лінгвістика, юридична лінгвістика (юрислінгвістика), сугестійна лінгвістика, нейролінгвістичне програмування, комунікативна лінгвістика, еколінгвістика, інформаційна лінгвістика, езотерична лінгвістика, політична лінгвістика, судова лінгвістика, що напрацьовують власний поняттєво-термінологічний апарат, залучаючи вже усталений лінгвістичний корпус, для належного тлумачення досліджуваних явищ.

У відповідному напрямі розвивається й лексикографія – з’являються відповідні словники та нові підходи до впорядкування термінології. Найновіші поняття й терміни сучасної лінгвістики, зокрема міждисциплінарні, подано в словнику А. Загнітка [1], з’явився соціолінгівістичний та етнолінгвістичний словник [2], словники лексики освітньої та юридичної сфер [4; 5; 6].

Проте поза увагою залишається мова Збройних Сил України – мова військовослужбовців, мова сучасної армії, мова законів, наказів, розпоряджень та інших нормативних документів, яка потребує особливої уваги в контексті повномасштабного вторгнення, нашої активної взаємодії з закордонними партнерами та порозуміння з ними заради нашої Перемоги. Сьогодні багато уваги приділяють мові військових у контексті викладан-

ня іноземних мов у вітчизняних вищих військових закладах освіти, а також стажування викладачів та здобувачів військової освіти за кордоном за різними програмами (DEEP, Erasmus+, NICE та ін.), залишаючи «в затінку» рідну мову. Водночас не вистачає якісного перекладу українською мовою європейських та американських термінів, який повністю задовольнив би обидві сторони. До того ж вкрай необхідно систематизувати поняттєво-термінологічний апарат військової галузі, запропонувати його кваліфіковане тлумачення.

Утім варто наголосити на позитивних тенденціях вдосконалення мови військовослужбовців: вони охоче переходять на українську, а паралельно помітно збагачується їхня англійська, чому сприяють закордонні навчання та стажування, різноманітні мовні та фахові курси, запроваджені іноземними партнерами, натівські програми в межах військової освіти й підготовки, заходи міжнародного військового співробітництва, візити делегацій іноземних держав в Україну – з огляду на усвідомлення потреби всебічного розвитку в умовах боротьби з агресором. Тож воїнів потрібно підтримати в мовно-військовому (військово-мовному) напрямі, підсиливши їхні старання науково-практичним фронтом.

Актуальність проблеми розвитку спеціальної військової мови та, відповідно, наукового напряму зумовлена потребою усунення лінгвістичних недоліків, що негативно впливають на процес порозуміння між колегами-військовослужбовцями, наявність значної кількості кальок в їхньому усному та письмовому мовленні, в оформленні текстів відповідної тематики (у межах професійного та загальносуспільного користування, наприклад, у журналістів, які висвітлюють військові та воєнні події) різних стилів, зокрема фахової військової документації – наказів, розпоряджень, рапортів тощо. Тож сьогодні надзвичайно важливою для лінгвістів є системна потужна праця на шляху розвитку мови військової сфери. Варто передусім зібрати та систематизувати основні терміни військової науки, окреслити їх поняттєвий обсяг та місце в структурі нового напряму лінгвістичного знання – *військової лінгвістики*.

Мета нашої роботи – на теоретичному рівні обґрунтувати потребу та основні засади нової лінгвістичної течії.

У вітчизняній мовознавчій науці не знаходимо комплексних досліджень, присвячених окресленим вище проблемам. І хоча військова галузь наразі під особливою увагою – вивчають різні аспекти військової справи,

освіту та підготовку військовослужбовців, зокрема й мовну, – проте переважно все зводиться до запровадження курсів іноземних мов, мовного стажування за кордоном, а також тестування для визначення рівня володіння англійською мовою – СМР (стандартизований мовленнєвий рівень – оцінка мовленнєвої компетенції тестованого з одного з видів мовленнєвої діяльності), яке, по суті, не завжди відображає реального стану речей.

Варто наголосити, що підґрунтям якісної мовної підготовки українських військових має бути насамперед бездоганне володіння рідною, українською мовою, засвоєння військових термінів (не російськомовних, не калькованих, а рідних, питомих!), професійне узгодження їх з англійськомовними, що значно полегшить роботу і військових перекладачів, і військових журналістів, і солдатів, і командирів.

Аналізуючи чинники невизначеності та неврегульованості мови військової сфери, доходимо висновку, що серед них – політична нестабільність і невирішеність мовного питання, які тривали роками, багаторічна підготовка кадрових військовослужбовців, зокрема офіцерського складу, в умовах російської культурної експансії (російськомовного засилля) і, відповідно, відсутність єдиної терміносистеми, а також умов для функціонування закладів та установ, що займаються мовними проблемами зазначеної сфери, і, нарешті, відсутність систематизованого підходу до вивчення рідної мови курсантами в закладах вищої освіти, тоді як іноземній мові з кожним роком приділяють усе більше уваги (відповідний аналіз див. у праці [3]).

Незважаючи на те, що у військових закладах вищої освіти України створено центри мовної підготовки та лінгвістичного забезпечення військ (сил), лінгвістичні науково-дослідні управління, науково-дослідні центри, все ж таки вони не мають такої ефективності й потужності, на яку мали б претендувати (переважно займаються окремими перекладацькими питаннями та деякими експертизами, які часто залишаються на рівні теорії, не знаходячи практичного втілення), і результати їхньої роботи, на жаль, не є системними. Хоча, на нашу думку, саме вони можуть стати осередками, навколо яких почнуть об’єднуватися науковці з актуальних питань двох наук – військової справи і лінгвістики, оскільки саме в них зосереджені військовослужбовці, спеціально підготовлені за філологічними напрямами. Такі експерти, з одного боку, мають орієнтуватися в специфіці військової служби, з іншого – бути фахівцями з мовних питань.

Отже, пропонуємо ввести в науковий обіг термін *військова лінгвістика* на позначення науки, об'єктом якої є вивчення ролі та функцій мови й мовлення у військовій сфері.

Основними аспектами військової лінгвістики має стати функціонування спеціальної військової мови та її вдосконалення, регулювання соціально-мовленнєвих внутрішньодержавних і міждержавних відносин у військовій сфері.

Важливими завданнями військової лінгвістики вбачаємо передусім вивчення функціонування мовлення військовослужбовців, його унормування; практичне розроблення лінгвістичних аспектів державної мови військовослужбовців; термінологічне, перекладацьке та лексикографічне забезпечення діяльності військовослужбовців – паралельно на рівні рідної мови та на рівні іноземних мов, зокрема англійської як міжнародної; увага до лінгвістичної освіти спеціалістів у військовій сфері (мова військових перекладачів, військових журналістів, військових психологів та соціологів, військових фінансистів, військових юристів тощо).

Маючи об'єктом вивчення взаємозв'язок мови й армії та їхній комунікативний ресурс, військова лінгвістика зможе стати самостійною галуззю, відповідаючи запитам суспільства щодо мовної аргументації у Збройних Силах України.

Як особливий тип наукового пізнання й практичної діяльності соціуму військова лінгвістика, на нашу думку, покликана вивчати мовну організацію військової комунікації, лінгвістичний аналіз різних видів текстів із позиції їх нормативності, функціональної доцільності, відповідності стандартам офіційної сфери спілкування, зокрема й міжнародної тощо.

Додатковим (проте не менш важливим, особливо в умовах війни) дослідницьким напрямом може стати вивчення стилістичного потенціалу мовного ресурсу військової сфери, окреслення його функцій (маніпулятивної, емоційно-експресивної тощо). Відтак головним предметом військової лінгвістики визначаємо військовий текст (дискурс) із його мовною організацією, стилістичним ресурсом та комунікативними завданнями.

Як сфера вербальної організації комунікації військова лінгвістика має виконувати низку ключових завдань на сучасному етапі її розвитку:

– створення рекомендацій щодо розроблення текстів нормативних документів та їх мовного оформлення;

– термінологічне, перекладацьке та лексикографічне забезпечення військової діяльності;

– очищення української військової лексики від росіянізмів та обдумане узгодження її з іноземними відповідниками у мовах міжнародного спілкування;

– вивчення та практичне розроблення лінгвоекспертних методик для аналізу та оцінювання військового дискурсу медіатекстів та соцмереж;

– лінгвістична освіта фахівців у військової галузі;

– лінгвістична експертиза текстів різних видів – усних / письмових, монологічних / діалогічних, соціально орієнтованих (за типами комунікації – медійних, наукових, економічних, фінансових та ін.) тощо;

– теоретичні та практичні дослідження в галузі військового перекладу.

З огляду на потребу якісного лінгвістичного забезпечення військової сфери (всіх її процесів та питань) на рівні рідної, української мови, а також на рівні міжнародного спілкування, а отже, англійської мови, якою переважно проходять усі перемовини, стажування, навчання тощо, перспективними є відповідні лінгвістичні дослідження в межах міждисциплінарного підходу військової лінгвістики.

Військова мова, зокрема терміносистема, розвивалася разом із формуванням української державності. Усталена, проте ще не зовсім досконала, маючи своїм підґрунтям спадкові риси «радянщини», наразі вона спрямована на найкращі мовленнєві зразки натівської армії. І російські кальки десь повільно, невпевнено, але все ж таки витісняються питомими українськими словами й фразами, а подекуди (у випадку відсутності українського відповідника) – англійськими запозиченнями (разом із новими поняттями). Досвід спілкування з військовослужбовцями в різних ситуаціях показує, що, свідомі й розумні, вони прагнуть вдосконалювати своє мовлення й постійно працюють над цим, звертаються по поради до побратимів, які краще розуміються в мовних питаннях (а в умовах війни серед них з'явилися й дипломовані філологи, ба більше – фахівці з науковими ступенями). Органи військового управління наполегливо шукають серед військовослужбовців грамотних коректорів, щоб підсилити лінгвістичний аспект підготовки різноманітної за напрямами документації, шукають осіб, які вміють упевнено спілкуватися та створювати тексти українською, – на посади своїх прес-служб, відділів зв'язків з громадськістю, управлінь комунікацій. Тішить розуміння того, що варто дбати про мову, що наше, українське слово – це також дієва зброя. І хоча подекуди військовослужбовцям опанувати її важче, ніж справжню, все ж таки вони намагаються – і на полі бою, і в роботі з бойовими розпорядженнями та іншою важли-

вою документацією. Тільки потрібно їм трохи допомогти, не залишаючи їх один на один із цією проблемою.

Література

1. Загнітко А. Словник сучасної лінгвістики: поняття і терміни. Донецьк: ДонНУ, 2012. 402 с.

2. Олікова М. О., Семенюк А. А., Тарнавська О. М. Словник соціолінгвістичних та етнолінгвістичних термінів. Видавництво: РВВ Волинського національного університету ім. Лесі Українки. Луцьк, 2010. 360 с.

3. Серебрянська І. М. Мовна підготовка військовослужбовців у контексті академічного військового співробітництва. *Південний архів (філологічні науки).* 2024. № 99. С. 64–70.

4. Серебрянська І. М. Словник-довідник лексики сфери освіти: національно-європейська ідентичність: навч. посіб. Суми: СумДУ, 2018. 341 с.

5. Тезаурус термінів зі сфери забезпечення якості вищої освіти: українсько англійські / англійсько-українські паралелі: електронне видання / заг. ред. А. П. Бутенко, Р. В. Васько, О. В. Єременко, А. В. Корольова, Н. В. Стукало. Київ: Видавничий центр КНЛУ, 2025. 102 с.

6. Юрислінгвістика: словник термінів і понять / уклад.: Л. І. Шевченко, Д. В. Дергач, Д. Ю. Сизонов, І. В. Шматко / за ред. Л. І. Шевченко. Київ: ВПЦ «Київський університет», 2015. 348 с.

Наталя Стрюк, Олександра Кузнєцова
(м. Вінниця)

ОСОБЛИВОСТІ АНГЛІЙСЬКОМОВНИХ ІНТЕРНЕТ-МЕМІВ, ЩО ВИКОРИСТОВУЮТЬ САТИРУ

У сучасну цифрову епоху англійськомовні інтернет-меми відіграють ключову роль у формуванні онлайн-культури й публічного дискурсу, відображаючи соціокультурні тенденції та слугуючи об’єктом лінгвістичних і культурологічних досліджень. Завдяки здатності долати мовні та культурні бар’єри вони сприяють міжкультурному обміну й розкривають механізми впливу цифрового контенту на глобалізацію комунікацій.

Науковці тлумачать меми як мультимодальні культурні артефакти, які створюються, комбінуються та поширюються користувачами на цифрових платформах [3].

Меми традиційно класифікують за змістом, стилем та комунікативною функцією. Зокрема, А. Нелюба виокремлює меми, що використовують гумор, меми, що використовують гротеск, сатиричні меми та саркастичні меми [2].

У нашому дослідженні ми зосередимо увагу на сатиричних мемах, які через іронію та гіперболізацію висміюють соціальні, культурні та політичні явища. Використовуючи засоби пародії, сарказму та перебільшення, такі меми не лише розважають, а й спонукають аудиторію до критичного осмислення дійсності.

Матеріалом дослідження слугують інтернет-меми англійською мовою, що містять елементи сатири, відібрані з популярних цифрових платформ (Reddit, Twitter) за критеріями вірусності, впізнаваності та виразності сатиричних прийомів.

Сатира відрізняється емоційним характером незадоволення, оскільки сатира відкрито виражає критику та засудження. Вона, як і гумор, передається засобами конкретної мовної системи, проте гумористичний ефект виникає у відповідному контексті через корекцію семантичних і прагматичних аспектів. Відмінність між сміхом гумориста і сатирика полягає в їхньому ставленні до об'єкта висміювання: гуморист підходить до нього поблажливо й добродушно, тоді як сатирик гостро висміює й викриває недоліки суспільства [1].

Рис. 1. Приклад мему з використанням сатири

Мем *No Mom, I'm 13 I eat unhappy meals now* 'Ні мам, мені 13, тепер я їм нещасливу їжу' (рис. 1) будується на сатиричному контрасті між дитячою невинністю та підлітковою спробою здаватися серйознішим і похмурішим. Використання великої літери створює ефект крику або категоричної заяви, що підсилює комічний ефект підліткового бунту. Фраза *I eat*

unhappy meals now ‘тепер я їм нещасливу їжу’ побудована у теперішньому неозначеному часі (Present Simple Tense), що додає рішучості вислову, ніби ця зміна є не тимчасовим настроєм, а серйозним життєвим рішенням. Гра слів на основі поняття *Happy Meal* ‘щаслива їжа’ в мережі швидкого харчування McDonalds і його заміни на антонім *Unhappy Meal* ‘нещаслива їжа’ сатирично зображає сприйняття підлітками дорослішання як переходу до похмурої реальності. Фраза *Unhappy Meal* ‘нещаслива їжа’ також підкреслює, що підлітковий вік часто супроводжується небажанням асоціювати себе з дитячими речами та прагненням до більш похмурого чи «серйозного» світогляду.

Рис. 2. Приклад мему з використанням сатири

Мем *At my funeral take the bouquet off my casket and throw it in the crowd to see who next* ‘На моєму похороні візьміть букет із труни та киньте в натовп, щоб дізнатися, хто наступний’ (рис. 2) використовує сатиру через несподіване перенесення традиційного звичаю на абсурдну ситуацію. Автор пропонує під час власного похорону кинути букет із труни в натовп, щоб *to see who next* ‘подивитися, хто наступний’, що є сатиричною адаптацією традиції кидання весільного букета, коли та, хто його зловить, вважається наступною нареченою. Граматично речення побудоване в імперативній формі (*take* ‘візьміть’, *throw* ‘киньте’), що надає йому наказового характеру, ніби це чітка інструкція. Використання еліптичної конструкції *to see who* [is] *next* ‘щоб дізнатися, хто [є] наступний’ є характерним для розмовного стилю, роблячи жарт більш природним і наближеним до неформального мовлення. Сатиричний ефект досягається через контраст між урочистістю похорону та жартівливим ставленням до теми смерті, що є типовим для чорного гумору.

Рис. 3. Приклад мему з використанням сатири

Мем *it rules how as a girl i can be waaay more weird and annoying and ppl just go with it if im dolled up* ‘Круто, що як дівчина я можу бути набагато дивнішою та надокучливішою, і люди просто приймають це, якщо я гарно вбрана’ (рис. 3) є сатиричним висловлюванням про подвійні стандарти у ставленні до жінок, зокрема, як зовнішність впливає на сприйняття поведінки. У тексті йдеться про те, що, якщо дівчина гарно вбрана та виглядає привабливо, їй пробачають більш ексцентричну або надокучливу поведінку. Це висміює суспільні уявлення про жіночу привабливість і те, як вони впливають на сприйняття особистості. Граматично мем написаний у неформальному стилі: використані розмовні скорочення (*ppl* замість *people*), надмірні голосні (*waaay*), а також відсутність великої літери на початку речень, що додає ефекту іронії та навмисної недбалості.

Отже, можна зробити висновок, що англійськомовні інтернет-меми є важливим елементом сучасної цифрової культури, що поєднує розважальну, комунікативну та критичну функції. Сатиричні меми за допомогою абсурдних ситуацій, іронії та пародії часто критикують суспільні норми та стандарти, висміюючи їх у доступній та зрозумілій формі, спонукаючи аудиторію до критичного осмислення реальності.

Аналіз прикладів сатиричних мемів показує, що їхня ефективність базується на використанні мовних і стилістичних засобів, як-от гра слів, контраст, імперативні конструкції та неформальний стиль. Ці елементи дають змогу мемам створювати комічний ефект, водночас передаючи глибокі соціальні меседжі. Так меми стають не лише інструментом розваги, але й важливим засобом соціальної критики та самовираження в цифрову епоху.

Література

1. Кобякова І. К. Концептуалізація та категорізація гумору. *Вісник СумДУ.* 2006. Вип. 11. С. 35–39.
2. Лексико-словотвірні інновації (2007): словник / за ред. А. Нелюби. Харків: ХІФТ, 2009. 171 с.
3. Milner R. The world made meme: Public conversations and participatory media. Cambridge, MA: MIT Press, 2016. 272 p.

Анастасія Троян
(м. Вінниця)

ЖАНРОВІ ОСОБЛИВОСТІ ЕЛЕКТРОННОГО СПІЛКУВАННЯ

Активне впровадження в життя інтернету впливає на комунікативні особливості соціуму. Зміна формату та способу комунікації трансформує лінгвальні одиниці, продукуючи видозміну значень слова, появу нових лексем, зміну граматичної структури, спричиняє появу нових особливостей у стилях і жанрах. Жанрові особливості електронного листування в українському мовознавстві є предметом активного дослідження та аналізу. Українські лінгвісти вдосконалюють методологію дослідження електронного листування, зосереджуючись на вивченні типових комунікативних засобів та особливостей, які впливають на процес спілкування між користувачами. Розуміння жанру віртуального спілкування є однією з нових проблем дослідження, адже вчені й досі не зійшлись на єдиній класифікації жанрів, притаманних спілкуванню онлайн.

Сучасні технічні можливості дають змогу реалізувати такі форми текстових повідомлень, які раніше не були відомими. Однією з таких форм є електронне листування. Комунікація в інтернеті охоплює все більше людей, створюються цілі групи мережевих спільнот і товариств. Варто зазначити, що «віртуальне товариство – це нова форма спільноти, що об’єднує людей в режимі “онлайн” навколо спільних цінностей та інтересів та утворює зв’язки підтримки і дружби, які можуть поширюватися також і на міжособистісну взаємодію» [2, с. 213].

Більшість учених виділяють низку параметрів інтернет-комунікації, найголовнішими серед яких є гіпертекстовість, віртуальність, дистантність (розділ у просторі й у часі), статусна рівноправність учасників, комбінація різних типів дискурсу [6].

Ці трансформації особливо помітні у жанрі електронного листування, який дослідниця Іва Плеше розглядає як проміжну форму між усною та письмовою комунікацією. У своїй статті вона зазначає, що «електронні повідомлення існують як особливий спосіб комунікації – як своєрідна перехідна стадія між листом і розмовою, письмовим і усним медіа, – для якої, крім того, характерне недостатньо дбайливе ставлення до синтаксичних конструкцій» [1, с. 93]. Недостатня дбайливість до синтаксичних конструкцій зумовлена спрощеною побудовою речень та відхиленням від літературної мови «через брак невербальних і паралінгвістичних знаків, які передають значення безпосередньо від особи до особи, комп'ютерна комунікація бідніша від усного мовлення, а через свою ефемерність – і від писемного» [1, с. 93].

У контексті ширшого розуміння природи онлайн-комунікації І. А. Ковальчук вводить поняття «дуолог», під яким вона розуміє розмову, що не містить думок, адже користувачі сфокусовані на своєму внутрішньому голосі, а не на комунікативному партнері [4, с. 46]. У своїй статті «Мовна специфіка спілкування в Інтернеті» також наголошує на digispeak – одному із видів віртуальних мов. Ця мова охоплює приблизно 4 % лексики в інтернет-спілкуванні. Digispeak – це цифрова мова онлайнового повідомлення, у якій широко використовуються акроніми: DIKU (*Do I know you?* – «Ми знайомі?», «Я Вас знаю?»), FITB (*Fill In The Blank* – «заповніть бланк»), IMHO (*In My Humble Opinion* – «на мою скромну думку», використовують часто як іменник середнього роду «імхо») та інші.

Вищезазначені явища, на думку І. А. Ковальчук, зумовлені дисграфією, тобто «порушенням мовних норм, що супроводжуються заміною букв, пропусками, перестановками букв і складів, поєднанням слів, порушенням мовленнєвої системи в цілому» [4, с. 47].

На морфологічному та лексичному рівнях мова інтернету демонструє значну гнучкість. Н. Шкворченко узагальнює низку її характерних рис, зокрема:

– наявність спеціальних піктограм, невербальні засоби спілкування; до них відносяться передусім «смайлики», які передають різні почуття мовця у вигляді тих чи інших забавних малюнків, вживання великої літери, що символізує підвищення голосу тощо;

– наявність нейтральних засобів літературної мови;

– використання нелітературних мовних засобів, що зближує з мовою публіцистики;

– широке поширення скорочень;

– створення неологізмів по продуктивним словотворчим моделям (афіксація, усічення, інтелектуальне калькування, пряме запозичення без змін);

– поява нових слів під впливом технічного (комп'ютерного) жаргону;

– наявність ономастичної лексики з підвищеною експресією;

– активне використання форм імперативу першої особи однини замість форми ввічливості у другій особі множини;

– тяжіння до аграмматизмів (відхилення від синтаксичних і пунктуаційних норм літературної мови);

– емоційний синтаксис [3, с.65].

Електронному спілкуванню властива низка жанрових особливостей [1]:

- Невживання діакритичних знаків.
- Розмовний характер. Ідеться про дотримання класичних правил написання чи, навпаки, відхід від звичної орфографії (між іншим, увага концентрується й навколо написання з малої літери, значної кількості орфографічних помилок, вживання лише частини слова). Найчастіше такі мовні особливості пов'язують напряму зі швидкістю листування – вони нагадують «усні ситуації спілкування», адже подібні вживання неприпустимі під час уважного й повільного написання, редагування написаного, звичного для нас автоматично [1, 92].
- Відсутність звернення та називання адресата (відсутність звернення по імені).
- Відсутність привітання (вітальні форми). Іва Плеше розмежовує електронне повідомлення та електронні листи й зазначає, що «тексти, які починаються без усвідомленого вітання, я називаю повідомленнями, а з ними – листами» [1, с. 93].
- Вживання багатофункціональних знаків, смайликів.

З огляду на функціональний потенціал віртуального спілкування М. Карпушина виділяє такі його функції:

– когнітивну (надбання знань);

– тезаурусну (накопичення і зберігання знань);

– культуроутворюючу (засіб формування нової глобальної інформаційної культури та її окремих субкультур);

– естетичну (у «низькому» сенсі – засіб розваги, і у «високому» сенсі – середовище реалізації художньо-творчого потенціалу);

– метамовну функцію (функцію тлумачення) [2, с. 214].

На думку Л. А. Чередник, мовне середовище інтернету є функціонально-стилістично неоднорідним, різножанровим та позбавленим ознак ситуативності. Дослідниця зазначає, що інтернет-комунікацію можна розглядати як проміжну ланку між усним і письмовим мовленням. Вона часто супроводжується порушенням літературних норм, використанням некодифікованих одиниць, англомовних запозичень і професіоналізмів, зокрема з мови програмістів (наприклад, запатчити, онлайн). Ці запозичення або залишаються в оригінальному написанні, або транслітеруються українською. Серед морфологічних рис авторка виокремлює активне використання імперативу (на кшталт: Зайди! Забери! Не забудь!), а також явище білінгвізму. Синтаксичні структури зазнають спрощення, що сприяє текстовій економії. У стилістичному плані для мови інтернету характерне розширення функцій епістолярного жанру та трансформація форм розмовного стилю, який втрачає свою первинну усну природу. Однією з актуальних проблем лінгвістики дослідниця вважає класифікацію мови інтернет-комунікації [7]. Англійський філолог Д. Крістіл пропонує визначати мову онлайн-спілкування як окремий тип комунікації, а саме – мережева мова (англ. *netspeak*), яка відповідає реаліям комунікаційного простору, створеного сукупністю мереж і технічних систем [5, с. 193].

Інтернет-комунікація, як і будь-яке явище, має низку особливостей:

– дистанційність: віддаленість учасників комп'ютерної комунікації один від одного і зазвичай відсутність безпосереднього візуального контакту між ними;

– креолізованість: у мережевих текстах, крім лінгвістичних, використовуються й паралінгвістичні засоби, як-от зображення, фотографії, а також активно використовуються різні шрифти, кольори, графічні символи тощо;

– типова неоднорідність: основне розмежування типів дискурсів базується на протиставленні письмового та усного дискурсу. Подібно до них, комп'ютерний дискурс може бути персональним або особистісно-орієнтованим (листування електронною поштою, спілкування в чатах) та інституційним або статусно-орієнтованим (спілкування на конференціях, участь у форумах, рекламно-інформаційні дошки оголошень);

– добровільність контактів: у будь-який момент їх можна перервати;

– майже завжди письмовий характер спілкування;

– відсутність невербальної комунікації;

– відсутність єдності у часі й просторі, тобто унікальна можливість бути одночасно у різних часових поясах і в різних країнах. Завдяки інтернету міждержавні кордони перестають бути перепоною контактів, у такий спосіб розширюючи міжкультурну взаємодію, сприяючи зближенню народів і зростанню їхньої як національної, так і міжнаціональної самосвідомості;

– комп'ютерна етика та етикет: учасники наділені певним комунікативним статусом, який виявляється та підтримується в процесі комунікації через спеціальні прийоми та навички, що може бути визначений як мережевий етикет [7, с. 162].

Активне впровадження інтернету в усі сфери життя зумовило трансформацію комунікативної поведінки суспільства, породивши нові жанри, стилі й мовні форми спілкування. Мова інтернет-комунікації демонструє функціонально-стилістичну неоднорідність, порушення мовних норм, активне використання неологізмів, запозичень, скорочень, а також тенденцію до спрощення синтаксису. Електронне листування постає як проміжна форма між усною та письмовою комунікацією й відображає особливості сучасного віртуального дискурсу. Попри значний науковий інтерес до цієї проблематики, питання класифікації жанрів онлайн-спілкування та мовних змін залишаються відкритими, що визначає перспективи подальших лінгвістичних досліджень у цій галузі.

Література

1. Плеше Іва. Етнографія листування: про деякі мовні та жанрові особливості електронних повідомлень / листів. *Народна творчість та етнологія: спецвипуск* / НАН України, Ін-т мистецтвозн., фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського. Київ, 2011. № 5(333): Хорватська етнологія. С. 91–99.

2. Карпушина М., Чистякова О. Сучасна комунікація: особливості мовлення в мережі Інтернет. *Філологічний дискурс*. 2016. Вип. 4. С. 212–221.

3. Шкворченко Н. Інтернет-дискурс як лінгвістична категорія. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2019. Вип. 23, т. 3. С. 62–68.

4. Ковальчук І. А. Мовна специфіка спілкування в Інтернеті. *Магістеріум*. 2009. Вип. 37: Мовознавчі студії. С. 45–48.

5. Карпа І. Б. Мова та Інтернет: функціональні характеристики та ефективність інтерактивної комунікації. *Мова і культура*. Київ, 2009. Вип. 11, т. VII(119). С. 192–200.

6. Боярова К. В. Інтернет як засіб комунікації людей. URL: http://www.confcontact.com/2009_03_18/pe6_boyarova.php

7. Чередник Л. А. Інтернет-комунікація як спосіб сучасного міжособистісного спілкування. *Інформаційна освіта та професійно-комунікативні технології XXI століття:* зб. матеріалів X Міжнар. наук.-практ. конф. (Одеса, 14–15 верес. 2017 р.). Полтава: Сімон, 2017. С. 161–167.

Олена Харитонова
(м. Вінниця)

СЕМАНТИКА ФРАНЦУЗЬКИХ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ ТА ЇХ ВАРІАТИВНІСТЬ

Фразеологізми та ідіоми – це невід'ємна частина французької мови, що надає їй особливої виразності та колориту. Їхня семантика часто відрізняється від буквального значення слів, з яких вони складаються, і відображає культурні та історичні особливості франкомовного світу.

Спробуємо охарактеризувати семантику французьких фразеологізмів та ідіом.

Багато фразеологізмів базуються на метафорах, що відображають образне мислення носіїв мови. "Avoir le cafard" (мати таргана) означає "сумувати, бути в депресії".

Французькі фразеологізми, пов'язані з явищами природи, відображають багату культуру та спостережливість французького народу. Вони надають мові яскравості та образності, даючи змогу передати емоції та ідеї в лаконічній та виразній формі. Наведемо деякі ***приклади, пов'язані з погодними і природними явищами.***

"Il pleut des cordes" (йде дощ мотузками) – означає «сильний дощ».

"Après la pluie, le beau temps" (після дощу настає гарна погода) – еквівалент українському «після негоди – сонце».

"Être dans le brouillard" (бути в тумані) – означає «бути в замішанні, не розуміти ситуацію».

"Faire la pluie et le beau temps" (робити дощ і гарну погоду) – означає «мати владу, контролювати ситуацію».

"Nager en plein bonheur" (плавати в повному щасті) – означає «бути дуже щасливим».

"Être comme un poisson dans l'eau" (бути як риба у воді) – означає «почуватися комфортно, у своїй стихії».

"Se noyer dans un verre d'eau" (потонути в склянці води) – означає «роздмухувати проблему, робити з мухи слона».

"Avoir la main verte" (мати зелену руку) – означає «мати талант до садівництва».

"Tomber comme des feuilles mortes" (падати як мертве листя) – означає «падати у великій кількості».

Фразеологізми, пов'язані з продуктами харчування, часто відображають гастрономічні вподобання, ставлення французів до їжі, культурні традиції та стереотипи.

"Mettre du beurre dans les épinards" (додати масла в шпинат) – означає «покращити фінансове становище, додати достатку».

"Être soupe au lait" (бути молочним супом) – означає «бути дратівливим, легко виходити з себе».

"Raconter des salades" (розповідати салати) – означає «говорити нісенітниці, брехню».

"Être bête comme chou" (бути дурним, як капуста) – означає «бути дуже дурним».

"Se prendre pour le beurre" (вважати себе маслом) – «вважати себе дуже важливим».

"Haut comme trois pommes" (високий, як три яблука) – «дуже низький».

"Être entre la poire et le fromage" (бути між грушею та сиром) – означає «бути у невизначеному стані, між двома етапами».

Деякі фразеологізми можуть мати кілька варіантів, що відрізняються за лексичним складом або стилістичним забарвленням:

"Mettre les pieds dans le plat" / "Mettre les deux pieds dans le plat" (поставити ноги в тарілку / поставити обидві ноги в тарілку) – обидва варіанти означають «бути нетактовним, сказати щось недоречне».

"Avoir le coup de foudre" / "Être frappé(e) par le coup de foudre" (мати удар блискавки / бути враженим ударом блискавки) – обидва варіанти означають «закохатися з першого погляду».

"Se faire du mauvais sang" / "Se faire un mauvais sang" (робити собі погану кров / робити собі погану кров) – обидва варіанти означають «хвилюватися, турбуватися».

"Donner sa langue au chat" / "Jeter sa langue aux chats" (віддати свій язик коту / кинути свій язик котам) – обидва варіанти означають «здатися, не знати відповіді».

Фразеологізми можуть мати різні **варіанти в різних регіонах** франкомовного світу.

У Франції для вираження здивування часто використовують "Tomber des nues" (впасти з хмар). У Квебеку ж частіше можна почути "Capoter sa vie" («перевернути своє життя»), що має схоже значення.

“Avoir du pain sur la planche” (мати хліб на дошці) у Франції означає «мати багато роботи». У Квебеку аналогічний зміст передає фраза “Avoir de la job en masse” (мати багато роботи).

Французи кажуть “Être à côté de la plaque” (бути поруч із табличкою), коли хочуть сказати, що хтось помиляється. У Бельгії ж частіше використовують “Être à côté de ses pompes” (бути поруч зі своїми черевиками).

Для вираження ідеї «легко» французи використовують “Les doigts dans le nez” (пальці в носі). У Бельгії ж можна почути “C’est du gâteau” (це пиріг).

Французи кажуть “Être dans le pétrin” (бути в тісті), коли потрапляють у складну ситуацію. У Швейцарії ж частіше використовують “Être dans la panade” (бути в каші).

“Avoir un poil dans la main” (мати волосину в руці) у Франції означає «бути лінивим». У Швейцарії аналогічний зміст передає фраза “Avoir la flemme”.

Варіативність фразеологізмів може залежати від **соціального статусу, віку або освіти мовця.** Люди з вищим соціальним статусом або освітою частіше використовують більш формальні та літературні фразеологізми. Наприклад: “Prendre ses jambes à son cou” (взяти ноги на шию), що означає «втекти», може бути замінено на менш формальний варіант “Se sauver à toutes jambes” (втікати зі всіх ніг) у розмовній мові. “Être au fait de quelque chose” (бути в курсі чогось) – більш формальний варіант, ніж “Être dans le coup” (бути в темі). Люди з нижчим соціальним статусом або меншою освітою можуть частіше використовувати більш розмовні та сленгові фразеологізми. Наприклад: “Avoir le seum” (мати злість), що є сленговим виразом, або “C’est du lourd” (це щось серйозне). Старше покоління може використовувати більш традиційні та класичні фразеологізми, які можуть бути менш відомими молодшому поколінню. Наприклад: “Battre la campagne” (бити по селах), що означає “блукати без мети”. Молоде покоління часто вводить нові сленгові фразеологізми, які можуть бути незрозумілими для старшого покоління. Наприклад: “Kiffer” (любити, насолоджуватися), що походить від арабського “kif”, або “Se prendre pour le nombril du monde” (вважати себе пупом землі).

Люди з вищою освітою можуть використовувати фразеологізми, що походять з літератури, історії або філософії. Наприклад: “Être entre Charybde et Scylla” (бути між Харибдою та Сциллою), що походить з грецької міфології. Отже, дослідження семантики французьких фразеологі-

змів та ідіом є важливим для глибшого розуміння французької мови та культури, ефективного перекладу та міжкультурної комунікації, збагачення лексичного запасу та підвищення рівня володіння мовою. Вивчення фразеологізмів та ідіом дає змогу не лише розуміти буквальне значення слів, але й відчути дух французької мови, її образність та експресивність.

Література

1. Rey A., Chantreau S. «Dictionnaire des expressions et locutions figurées» / Le Robert. 1980, 959 p.
2. Mauris RAT «Larousse des expressions françaises», Larousse, 2014, 464 p.
3. Le Robert & Collins super senior: Grand dictionnaire. Publication and manufacture. Paris: Dictionnaires Le Robert; Glasgow: HarperCollins, 2000, cop. 1995, 2. 464 p.

Наталія Ясакова

(м. Київ)

ПЕРСПЕКТИВИ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІНГВОСТИЛІСТИКИ: ВІД СТРУКТУРАЛІЗМУ ДО КОГНІТИВНОЇ ТА КОРПУСНОЇ ЛІНГВІСТИКИ, ДИСКУРС-АНАЛІЗУ Й ПОСТКОЛОНІАЛЬНОЇ ПРОБЛЕМАТИКИ

Як окрема галузь мовознавства стилістика сформувалася доволі пізно – на початку XX століття, коли утвердження ідеї про системність мови і потреби її вивчення в синхронії зумовило появу питань про використання цієї специфічної системи та її складників. Звісно, особливості вживання лінгвістичних одиниць, ефективність мовного впливу на читача або слухача розглядали й раніше, проте до появи 1909 року «Трактату зі французької стилістики» Шарля Баллі не йшлося про системне наукове підґрунтя таких спостережень.

Під впливом ідей структуралізму у центрі досліджень зі стилістики тривалий час були і досі є особливості вживання елементів різних мовних рівнів. У межах системно-структурного підходу вивчають стилістичні протиставлення на кожному рівні мовної структури і уточнюють відомості про стилістичну парадигму. Відповідний науковий напрям, представлений, зокрема, працями знаних українських учених, як-от В. Ващенко, С. Дорошенко, С. Єрмоленко, і досі актуальний, оскільки виражальні можливості мовних одиниць постійно змінюються.

Поглиблення уявлень про парадигматичні відношення, узагальнення відомостей про суспільні функції мови, про вплив позамовних чинників на добір мовних засобів зумовили формування теорії про систему стилів. Із розвитком науки про мову поняття стилю постійно розширювалося, охоплюючи, крім формальних показників, дискурсивні, когнітивні властивості; його використовували в різних наукових школах, що по-своєму інтерпретували практику мовного вживання. Коментуючи зміни, які відбулися в стилістиці англійської мови з кінця 1960-х років, автори «Кембриджського довідника зі стилістики» згадують використання досягнень прагматики і соціолінгвістики, когнітивної та корпусної лінгвістики, критичного аналізу дискурсу [19, с. 1–9].

Українська стилістика також вдосконалювала свою методологію. С. Єрмоленко відзначила активне обговорення теоретичних засад функціональної, семіологічної, текстологічної, соціолінгвістичної, прагматичної, комунікативної, антропоцентричної, когнітивної стилістики. Знана українська дослідниця підкреслила, проте, що «відмінності між цими різновидами стилістик часто полягають лише в зміні термінів, оскільки всі вони передбачають відхід від формально-структурного розуміння стилю й актуалізацію його змістово-текстової семантики» [5, с. 26]. Попри певну термінологічну неузгодженість, нині українська стилістика продовжує пошуки нових методів дослідження свого основного предмета й, за словами академічних учених, інтегрує досягнення напрямів, як-от психолінгвістика, етнолінгвістика, лінгвокультурологія, лінгвоперсонологія, дискурсологія, медіастилістика, юридична лінгвістика [8, с. 17].

Вагомість соціальних чинників для становлення й розвитку системи функціональних стилів літературної мови, динаміки літературної норми спричиняє тісний зв’язок стилістики й соціолінгвістики, поєднання стилістичних і соціолінгвістичних методів. Дослідження українських науковців у галузі стилістики враховують суспільно-історичні умови формування української нації, що вплинули на мовно-літературні практики, водночас питання стилістики привертають увагу соціолінгвістів [див., напр.: 9; 14]. Потужність, різноманітність і змінність позалінгвальних впливів зумовлюють актуальність і багатство відповідної проблематики, а також використання в працях зі стилістики здобутків інших наук – історії, соціології, культурології тощо.

Об’єктом вивчення сучасної стилістики стали різні типи дискурсу. Особливий розвиток отримала галузь медіалінгвістики, що має генетич-

ний зв'язок із функціональною стилістикою, проте охоплює ширше коло мовознавчих проблем, досліджуючи природу, функції, характеристики, лінгвістичний потенціал масової комунікації [17]. Різноманітні методи дослідження дискурсу дають змогу простежити мовні зміни в контексті суспільно-політичних перетворень, розглянути мовні одиниці як засоби впливу на масову аудиторію. Залучення стилістикою методів і прийомів аналізу дискурсу відкриває нові можливості для інтерпретації текстів різного типу, адже кожен із них створений у певний час, у певному культурному контексті, що розширює бачення традиційних для стилістики об'єктів дослідження. Стилістичні властивості науково-навчального, науково-популярного, публіцистичного, офіційно-ділового чи інших текстів у такому разі можна розглядати як змінні характеристики, що постають у дискурсивних вимірах, залежать від впливу комплексу позамовних чинників. Особливо важливими в цьому аспекті видаються розвідки в галузі історичної стилістики, присвячені аналізу становлення і розвитку функціональних стилів нової української літературної мови.

Зростанню ефективності стилістичних досліджень сприяє використання комп'ютерів і програмного забезпечення, що вплинуло на вивчення різних аспектів мови. Стилісти тепер можуть створити цифрові версії всіх творів того чи того автора, періоду, стилю або жанру, використати нові механізми для встановлення мовних особливостей на значному за обсягом матеріалі. Корпусно-стилістичні дослідження дають об'єктивні відомості для підтвердження або спростування раніше сформованих уявлень. Завдяки залученню великих масивів даних такі розвідки вможливлюють виявлення і тих стилістичних властивостей, які раніше не були помічені. Чимало лінгвостилістичних спостережень, зокрема здійснених за допомогою Генерального регіонально анотованого корпусу української мови (ГРАК), демонструють перспективність корпусної стилістики [див., напр.: 12; 10; 15; 16].

Розгляд мовної системи з погляду її вживання, врахування мети та соціальних умов комунікації закономірно привернули увагу до мовця, психологічних і когнітивних аспектів творення стильових різновидів української літературної мови. Формальні ознаки стилю нині потрактовано як вияв особливостей мислення в типових соціальних ситуаціях (функціональні стилі) або як мовне втілення специфіки індивідуального мислення (індивідуальний стиль). Тому науковий опис системи функціональних стилів української літературної мови, структури, ознак її складників, здійсне-

ний у численних працях українських мовознавців з позицій структуралізму, доповнили розвідки, що використали досягнення когнітивної та психолінгвістики [див., напр.: 3; 7; 11; 13]. Останнім часом у працях українських стилістів набув поширення термін «мовомислення», який відбиває взаємозумовленість когнітивних та мовних явищ і дає змогу пояснити своєрідність стилістичних прийомів, функціональних та індивідуальних стилів з огляду на їхнє когнітивне підґрунтя, на мисленнєву діяльність людини – творця і реципієнта текстів. За такого підходу функціональний стиль кваліфікують як тип мовомислення в різних колективно усвідомлених ситуаціях спілкування, який має динамічний характер.

Із розвитком нових галузей мовознавства, активізацією міждисциплінарних досліджень проблеми динаміки стилістичної системи постали у новому світлі. Нині помітна зміна соціальної ієрархії стилів, адже виявилося послаблення впливу художнього стилю і посилення ролі публіцистики, мови ЗМІ, що швидко реагують на соціокультурні процеси й інтенсивніше діють на мовну свідомість українців, стабілізуючи або розхитуючи норми [8, с. 17]. Адекватно пояснити причини, напрями й наслідки згаданих мовних змін стилісти можуть лише за умови використання методів когнітивного і дискурс-аналізу, корпусної та соціолінгвістики.

Потреба ґрунтовного вивчення плинності стильової парадигми, процесів формування і трансформації мовних норм потребує не лише інтеграції методів різних напрямів лінгвістики. Актуальним, на нашу думку, стало застосування постколоніального підходу, що довів свою ефективність в інших гуманітарних галузях – історії, культурології, літературознавстві тощо. Тривале перебування України у складі кількох імперій, антиколоніальна боротьба, безумовно, вплинули на розвиток стильової системи, стилістичного потенціалу тих чи тих мовних засобів, наукове потрактування стилістичних явищ. Показовими в цьому аспекті є зміни у практиці вживання і стилістичного опису кличного відмінка, що відбулися впродовж XX–XXI століть. Унаслідок домінування російської мови в офіційному дискурсі СРСР питома українська форма ставала менш уживаною, асоціювалася з розмовною сферою і, зрештою, була кваліфікована в лінгвостилістичних працях як стилістично обмежена. Її рекомендували вживати в розмовному і в художньому стилях, але уникати в офіційно-діловому, де у функції звертання радили використовувати називний відмінок іменника. У сучасних граматиках української мови вокатив визнано єдиною нормативною формою іменника у функції звертання. Нині цю відмінкову форму

сприймають як маркер ідентичності, що потребує збереження і захисту [18]. Простежуємо нівелювання специфічних рис української мови в період колоніальної залежності українського народу і домінування російської мови, їх відновлення, увиразнення в період розбудови незалежної держави, сприйняття як надзвичайно важливих, сутнісних у контексті антиколоніальної боротьби. Чимало лінгвостилістичних явищ української мови, зокрема в аспекті динаміки, отримають адекватний науковий опис у разі застосування постколоніального підходу.

Отже, сучасна українська стилістика інтегрує досягнення різних галузей лінгвістики, інших наук, що сприяє розширенню її традиційної проблематики. Використання нових підходів унаочнює багатовимірність стилю, оприявнює потребу вивчити ті його аспекти, які раніше не привертали увагу лінгвостилістів. Особливо актуальним є дослідження динаміки стильових і стилістичних явищ з огляду на вплив позалінгвальних чинників. Складні суспільно-історичні умови формування української нації, стрімкі й істотні соціальні трансформації, що їх зазнала українська спільнота, спричинили ті лінгвостилістичні зміни, які варто потрактовувати з використанням, зокрема, постколоніальної методології.

Література

1. Ващенко В. С. Стилістика речення в українській мові. Дніпропетровськ: ДДУ, 1968. 158 с.

2. Ващенко В. С. Стилістична морфологія української мови. Дніпропетровськ: Видавництво Дніпропетровського університету, 1970. 87 с.

3. Голобородько К. Ю. Ідіостиль Олександра Олеся: лінгвокогнітивна інтерпретація. Харків: Харківське історико-філологічне товариство, 2010. 525 с.

4. Дорошенко С. І. Граматична стилістика української мови. Київ: Радянська школа, 1985. 200 с.

5. Єрмоленко С. Я. Лінгвостилістика в контексті загального мовознавства. *Мовознавство*. 2017. № 4. С. 20–27.

6. Єрмоленко С. Я. Синтаксис і стилістична семантика. Київ: Наукова думка, 1982. 210 с.

7. Лінгвософія українських текстів XXI століття: монографія / С. Я. Єрмоленко, С. П. Бибик, А. Ю. Ганжа та ін., відп. ред. С. Я. Єрмоленко. Київ: Ін-т української мови НАН України, 2023. 530 с.

8. Сучасна українська академічна лінгвостилістика: стратегії інтегративного розвитку / С. Я. Єрмоленко, С. П. Бибик, Т. А. Коць, Г. М. Сюта, А. Ю. Ганжа. *Українська мова.* 2021. № 4. С. 3–23.

9. Коць Т. А. Публіцистичний стиль в українській літературній мові кінця XIX – початку XXI ст.: нормативно-аксіологічний аспект: дис. … д-ра філол. наук: 10.02.01. Київ, 2019. 455 с.

10. Лотоцька Н. Я. Ідіолект Романа Іваничука: корпуснобазований та лінгвокогнітивний підходи: дис. … д-ра філософії за спец. 035 «Філологія», Львів, 2021. 324 с.

11. Мех Н. О. Лінгвокультурологема ЛОГОС у науковій, релігійній та художній картинах світу: монографія. Київ: Вид. «Юг», 2011. 410 с.

12. Нахлік О., Колесник Є. Феномен неологізації у поезії і прозі українських футуристів: творення корпусу текстів та автоматизація видобування лексичних новотворів. *Мовні і концептуальні картини світу*. 2024. № 76. С. 76–93.

13. Сюта Г. М. Лінгвосвіт поезії авторів Нью-Йоркської групи: монографія. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2010. 164 с.

14. Ткач Л. О. Українська літературна мова на Буковині в кінці XIX – на початку XX ст. Ч. 2: Джерела і соціокультурні чинники розвитку. Чернівці: Книги–XXI, 2007. 704 с.

15. Шведова М. О. Лексична варіантність в українській пресі 1920–1940-х років і формування нової лексичної норми. *Мовознавство*. 2021. № 1. С. 16–35.

16. Шведова М. О. Мова прози Миколи Зерова на тлі корпусу текстів 1910–1935 років. *Мовна особистість: лінгвістика і лінгводидактика*. Київ–Черкаси: ФОП Гордієнко Є. І., 2020. С. 240–244.

17. Шевченко Л., Сизонов Д. Теорія медіалінгвістики. Київ: ВПЦ «Київський університет», 2021. 214 с.

18. Ясакова Н. Ю., Кобченко Н. В., Ожоган В. М. Український вокатив: зміна поглядів на функції морфологійної форми на тлі суспільних трансформацій. *Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej*. 2022. Vol. 57. Article 2673. DOI: 10.11649/sfps.2673.

19. Stockwell P., Whiteley S. Introduction. *The Cambridge Handbook of Stylistics*. Cambridge: Cambridge University Press, 2014. 673 p.

Наукове видання

ГРАМАТИЧНІ ЧИТАННЯ – XIII

Матеріали Міжнародної науково-теоретичної конференції 15–16 травня 2025 року

Матеріали подано в авторській редакції

Автори статей відповідають за достовірність викладеного матеріалу,
за правильне цитування джерел, покликання на них та інших відомостей.

Передруковувати опубліковані в збірнику матеріали
дозволяється тільки за згодою авторів.

Дизайн обкладинки – *Юлія Бевз, Іванна Олійник*
Логотип конференції – *Ілля Данилюк, Ганна Ситар*

Підписано до друку 30.05.2025 р.
Формат 60×84/16. Папір офсетний.
Друк – цифровий. Умовн. друк. арк. 6,8
Тираж 50 прим. Зам. № 82

Донецький національний університет імені Василя Стуса
21021, м. Вінниця, вул. 600-річчя, 21.
Свідоцтво про внесення суб’єкта видавничої справи
до Державного реєстру
серія ДК № 5945 від 15.01.2018 р.